

alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

BALÁZS IMRE JÓZSEF
GÉCZI JÁNOS
JÁSZ ATTILA
KABAI LÓRÁNT
SOPOTNIK ZOLTÁN
TORNAI JÓZSEF
VERSEI

EGRESSY ZOLTÁN
REGÉNYRÉSZLETE

DERÉKY PÁL
ÚTIRAJZA

HALÁSZ LÁSZLÓ
LATOR LÁSZLÓ
ESSZÉI

BALOGH GERGŐ
TANULMÁNYA

KRITIKÁK
MARNO JÁNOS
SZILÁGYI MÁRTON
KÖTETEIRŐL

HATVANHETEDIK ÉVFOLYAM

2016/4

alföld

HATVANHETEDIK ÉVFOLYAM — 2016. ÁPRILIS

- 3 TORNAI JÓZSEF versei: Hej, az öregség „költészete”!; Dal az imádatról és a lélekről; Piros szoknyás emlék; Roncsként...
- 5 GÉCZI JÁNOS versei: ...szeretlek.; ...szív.; ...lehetek.
- 7 KABAI LÓRÁNT versei: hűlt hely; a csend olaja; most gyorsan
- 9 EGRESSY ZOLTÁN: Szarvas a ködben (regényrészlet)
- 17 SOPOTNIK ZOLTÁN versei: Borbély Szilárd / film / négyzet; Kassák Lajos / film / szent / kép / tett
- 18 BENKŐ ATTILA versei: Egy közeli uszodában; Alibi; Egy régi ablak
- 19 SZITA SZILVIA versei: Visszatérés; Folyami hajósok; Bal kéz felől
- 21 JUHÁSZ TIBOR versei: Adásszünet; Vágás; Amire telik
- 23 BALÁZS IMRE JÓZSEF versei: Eltűnt kilók; A vízlakó; Saját világok; Vonulj el
- 24 JÁSZ ATTILA versei: (egyedül); (valaki); (párhuzamos)

kilátó

- 26 DERÉKY PÁL: Két hét Kubában (2015. február közepén)
- 47 LATOR LÁSZLÓ: Levelek, találkozások
- 55 HALÁSZ LÁSZLÓ: Kényelmetlen tűnődések 7.

tanulmány

- 64 ARANY ZSUZSANNA: Kosztolányi Dezső élete (Az első világháborútól az őszirózsás forradalomig – 7. rész)
- 77 BALOGH GERGŐ: Technicizált hang, közvetített érzékelés (Karinthy Frigyes 30-as évekbeli költészetéről)

szemle

- 97 BODROGI FERENC MÁTÉ: Minden megvan (Szilágyi Márton: A költő mint társadalmi jelenség)
- 101 NAGY CSILLA: Fronthatás (Marno János: Hideghullám)

- 104 HARMATH ARTEMISZ: Keveset fog (R25 – A rendszerváltás után született generáció a magyar lírában)
- 109 KONKOLY DÁNIEL: „A legnagyobb költőt idézted” (Juhász Tibor: Ez nem az a környék)

képek

BRÜCKNER JÁNOS digitális grafikái

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

MARKÓ BÉLA, NÉMETH ZOLTÁN, SZÁLINGER BALÁZS versei
FERDINANDY GYÖRGY, SZÁNTÓ T. GÁBOR prózái
DERES KORNÉLIA, SZALAI DOROTTYA tanulmányai
Interjú CSEHY ZOLTÁNNAL
Kritikák BARTIS ATTILA, GERŐCS PÉTER köteteiről

*Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.*

<http://www.alfoldfolyoirat.hu>
alfoldfolyoirat@gmail.com

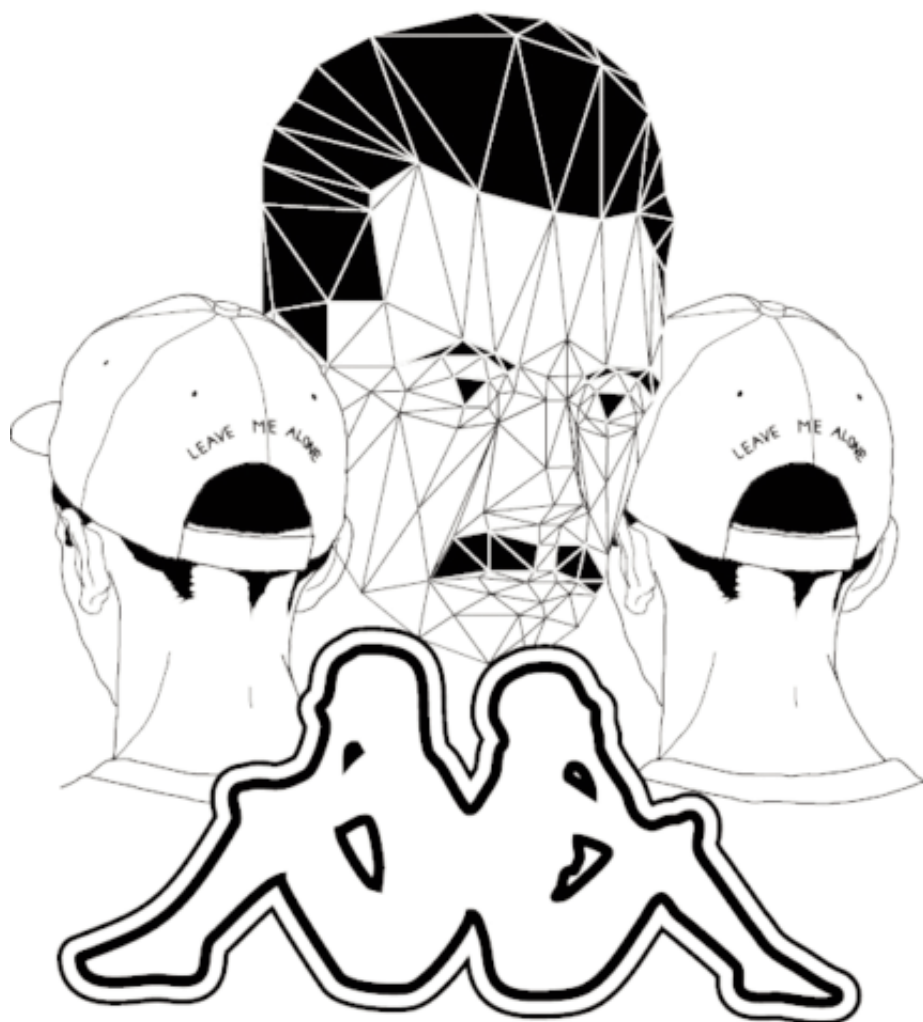

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZIRÁK PÉTER főszerkesztő
ÁFRA JÁNOS
FODOR PÉTER
HERCZEG ÁKOS
LAPIS JÓZSEF szerkesztők
HERCZEG-SZÉP SZILVIA szerkesztőségi asszisztens

alföld

600 FORINT

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TORNAI JÓZSEF

Hej, az öregség „költészete”!

*Mikor hirtelen fejbe taszít a fájás,
és a rövid sétákhoz is kell a bot,
vagy orvosnak panaszkodni talán más,
és az izzó nők iránt is közömbös vagyok
én, a Don Giovanni és Casanova?
Stafétát rendeznek nekem a betegségek:
alig gyógyul az egyik, már ott az új
nyavalya, lábgörcs táncával töltöm az éjjelt,
s gőgös, vén lelkem mégis kitartást tanul.*

*Már alig olvasok. Húsz perc után fáj a szemem,
a bal, a jobb évtizedekkel ezelőtt kialudt.
Verseim betűit még leütöm írógépemen.
A műzsák tudják, melyikre mennyi jut.
„Ez mindent olvas”, mondták a társak régen,
ma bezzeg nem irigylük félvakságomat.
Jó, hogy van egy kis könyvtár agyam mélyében,
és néhány verssor, regényrészlet tisztán megmaradt,
ha erőltetem, sok szerző és cím nem kopik
el, bár a nyelvek egyre halványabban szólnak,
keresnem kell szótáram kincseit:
pedig franciák, angolok, németek mind enyémekek voltak.*

*Kínom hol ezt vagy azt a testrészt
rohanja meg, hogy hangosan kérdezem:
kilencven felé miért is okozna az vészt,
ha egyik lábam vagy kezem nem volna többé eleven?
Mikor még erdőt, hegyet jártam, s folyók
voltak testvéreim esztendőkön át,
nem gondoltam, hogy húsz-harminc év, és csak totyogok
megragadva az ajtófélfák sorát.
Egyensúlyérzésem néha semmi, bármikor
fölbukthat egy víg szőnyeg fodor.*

*Jaj, ha olyat kiálthatnék a vén korról egyszer, mint Füst Milán,
ifjúságomat talán fölcserélném könnyed
mozdulattal, s nem keseregnék dögéveim után.
De már csak az egyre hosszabb ijedségek jönnek,
még jó, hogy a biú számolgotást szégyellem.
Ahány van, pontosan annyi időm van még,*

*csak legyenek, akik szorítják széthulló ujjpereceimet,
és együtt sírnának mindnyájan, mennyi emlék
robbanna szívükbe, ha hirtelen elesnék.*

Dal az imádatról és a lélekről

*Míg valakit nem imád,
nem támad föl lelkem,
nem is lehet mostohább
bálványtól vesztetten.*

*Megélek magamban is,
nem tudtam a titkot:
hogyan akiben nincsen is-
tenkép, az csak mormog.*

*Isten-képe kozmosznak
vagy egy másik lénynek:
szerelemnél nincs hosszabb,
fénylőbb földi ének.*

*Imádat az imádat:
valakit csodálva
lettem asszonyoknak, lányoknak
erdőgyújtó lángja.*

*Ki tudja ezt a titkot?
Benne él s nem érzi,
hogyan amitől ég, boldog,
lélekként tetézi.*

Piros szoknyás emlék

*Szalárd alatt, Szalárd alatt
folyik el a Berettyó.
Ahogy szerettél, öleltél,
ma is méreg-itató.*

*Piros pöttyös szoknyád gyújtott
a véremben rímeket.
De zöld szemed mélyén égett
az igazi örület.*

Roncsként...

*Roncsként élni tovább, most ez a dolgom,
mint szél tördelte ág magányos dombon.*

*Magam nem menthetem, az idő üldöz,
sárkányt egy szál selyem nem köt földhöz.*

*Olyan torz módra száll, hova lett a képe?
Nappalom is homály és csönd szövédéke.*

*De tudom, hogy amíg enged a sorsom,
lesz erőm holtomig is mosolyognom.*

GÉCZI JÁNOS

...szeretlek.

*Azt hiszem, ezen a reggelen
ugyanúgy figyeltem, mint a szél,
a nyílt vízről kiszaladó hullám, avagy a lehasadt part.
Úgy néztelek abban a ruhacsomóban,
ahogyan szemlél az ezeregy kék szem tekintetét magába fogadó
tenger.*

*Miként az, aki bőrává, mítosztól spermaszínű habbá,
vihar nyomta olaj- és szilfákkal benőtt földnyelvűvé vált maga is
elhagyatottan,
holott mindezek bennem gyültek egybe,
hogy így lássalak meg téged,
ki valaha voltál.
Kedves.*

*Az oldott sóval, fénnyel és fehérrel átáztatott
vagonnyi kötömbök között
magányába hulltan
volt, egy kiszáradt tarackra felakadva.
A nyár szagát megőrizte,
de az ősztől szürkére fakulva már
bevert összeroskadva
a téli parton.*

*Két végzethez egyszerre tartozva
a víznek a határán és a szárazföldnek,*

*s amiről el nem dönthető
mementó-e,
avagy tépett fehérnemű.*

*A megváltást a sorsával úgy vágyta,
amint a kozmosz azt, amelytől valóra válik, a rímhelyzetet.
Várakozott szememre,
hogy magával vigye majd
a Nagy Szélvihar.
Vágyakozott, ahogyan a szív tud,
a befoglaló Nagy Dagályra.*

*Akadts néhány nap,
amikor úgy tudtam, azt hiszem
szeretlek.*

...SZÍV.

*Kettős nyomot hagysz bennem.
Mint szöveg tintája a merített papíron,
melyet közös históriánk kék hálója emelt ki
a feledés vizéből, és mint puha itatósban
a szerteszivárgó festék, amelyet a történetből
a biztos kezű jövőm szívott fel,
hogy el ne maszatolódjon. Hiába vagy egyetlen,
ha bennem megkettőződve dobog a szív.*

...lehetek.

*Mindaz, ami
az asztalon heverő szálrózsa és
aközött van, ahogyan elmondod,
mily gyönyörű ez a virág,
te vagy. Ennyi lehetsz számomra.
S ami nem, számodra annyi lehetek.*

KABAI LÓRÁNT

bűlt hely

*ha ugyan lassan és talán körülményeskedve is,
de immár tudomásul vettem, nem tévedtem nagyot,
amikor annak idején azt találtam mondani,
hogy pontosan annyi és az vagyok,
amire és amennyire használnak –
sőt e belátás már csak el sem keserít,
mint valami egészen természetesre,
úgy tekintek (fel? le?) rá;
büdös a halpiac, mégis szeretjük,
akár a városon végigzuhanó döglöttkutyaszagot
vagy álomból riadva a kíméletlen fel-felvillanó fényt,
a tudott veszteséget és a gyötülésre emelt kezet,
kínzó szelet vagy kárörvendő esőt;
aztán már nincs is semmi, hang, dér,
fény megszakad, kienged, elejt;
nincs, mi több lehetne annál, ami.*

nem is ezt mondtam.

a csend olaja

*a számról olvass, artikulálom némán a vastag üvegfalnak,
még ha senki nincs is a túloldalán;
olyankor kellene megállni, amikor nem lehet megállni
– valaki esőjéről vagy isten oroszlánjáról
körmölni például pár jelentéktelen szót,
fakuló napokról holmi semmirekellő mondatot –,
és valamiképp mégis összeér a végletekben
a muß meg a soll, nem csak bandzsítok,
nem csak a fogam vacog; temessünk el egy közmondást,
mindennek ez a vége, hogy nincs „vége”;
jöjjön bát az űr, és vessen véget a remény önkényuralmának
– én pedig már tudom végre a nevemet.
színtiszta, színigaz manipuláció minden,
csak a jólfészült, akarnok ólommérgezés maradt meg.*

most gyorsan

esik.

*az első mondat sorrendbe rántja a gondolatokat,
a második meg célba veszi ugyanazt a helyet.
minden klisérajongó emberi lény tudja,
hogy csak olyan felbők ürítik ránk tartalmukat,
melyeken túl mindig kék az ég.
ami csak létráról elérhető, az már nem érdekel;
nyilván mert túl sokat használtak korábban,
épp úgy is löktek el, felhágván rajtam,
mint immár feleslegest, ami ennyire kellett.
papíron is minden ellenünk szól;
életmegvető bátorság és érzéketlen vágy
– lesz, amit sosem értünk meg.
van, aki arra születik,
hogy a folyóparton üldögéljen.
van, akibe folyton belecsap a villám.
van, aki művésznek születik, és van, aki úszik.
van, aki gombokat gyárt, van, aki szonetteket szaval.
és van, aki táncol.*

esik.

*tévedéseink talán ténylegesen is összefüggnek
az eső neszeivel.*

itt vagyunk. pedig nem is siettünk.

Szarvas a ködben

Bálnafarok, magas sarkú cipő, hámozott banán, trópusi madár, lépked mellettem az alacsony, csokornyakkendős fotós, kérdezget a fülbevalómról, azt találgatja, mit ábrázolhat. Fogalmam sincs, nem is érdekel különösebben, mindenesetre mulatok a tippjein, ezúttal őszintén, nem a készletemből bányászok elő eszközöket, tényleg tetszik, amiket mond, bár a nevetésemmel nem akarom biztatni. Talán ezért forrázom le önkéntelenül is, szimpla, öntudatlan védekezésből, hogy el ne kapassam. Azt mondom neki, hülyeségeket beszél, szerintem egyszerűen nonfiguratív alkotás. Ezzel sikerül is elvennem a kedvét a további ötleteléstől.

Pár hete tetszett meg a Művész moziban az ékszerpárocska, lehet egy-két hónapja is már, nem tudom pontosan, nem vezetek naplót. Nézelődtem, mert volt még pár perc kezdésig, akkor vonzotta magához a szememet, mint egy árva kiskutya, vagy mint egy szíven lökő férfit tekintet. Szíven lökő, milyen finoman mondtam, először nem így fogalmazódott meg. Fel se próbáltam, gyorsan szóltam az eladólánynak, hogy kérem. Az árát se kérdeztem meg. Valószínűleg első vevő lehettem aznap, mert boldog lett tőlem, és miközben apró zacskóba próbálta beleszuszakolni a fülbevalót, ajánlgatni kezdett más termékeket is. Úgy láthatta, befűzhető vagyok. Neki is himbálózott valami a fülében, mintha Ady lett volna, a másikon meg Léda, de nem ez tetszett rajta, hanem a haja. Frissen mosott, lágyan omló, göndörös, laza hullámok zavarták össze a szőkeségét, ha fiú lennék, gondoltam, simán beleszerelmesednék. Kedvem támadt megkérdezni, nem nézné-e meg velem a filmet. Aztán nem kérdeztem meg, nem mertem.

Hirtelen ötlet volt a vásárlás, így lehetett a buta cipőjével az értelmetlen arcú nő, megérezte a megmagyarázhatatlan összetartozást. Az ő választását mondjuk nehezebben értem, viszont tudom – én vagyok a legjobb példa –, egy nő nem gondol végig mindig mindent racionálisan. Én biztos nem. Anélkül is görcsös vagyok, ezért muszáj megélnem ismeretlen időközönként felelőtlen, esetleg később vállalhatatlan pillanatokat. Most is erre vágyom, egyelőre még óvatosan engedgetve be a gondolatot, de gurul már a golyó, lejtőre kerültem, veszélyesen minden mind-egynek kezdem érezni a helyzetemet.

Eljöttem ezzel az idegen, nem különösebben szimpatikus násznéppel, és ha már itt vagyok, ebben az őszi estében, esti őszben, jöjjön valami komolyabb kihívás, meglepetés az élettől, valami ajándék, ezt kívánom. Itt vagy velem úgyis, figyelsz, vigyázol, nem történhet semmi olyan, amit ne hagynál jóvá, érezlek magamban, erősebben, mint bármikor. Ez most egy elszabadult nap.

Úgy emlékszem egyébként, a magam részéről fagyira gyanakodtam. A fülbevalóról beszélek. Pontosabban tölcserre, arra gondoltam abban a teljes három másodpercben, amit a problémával töltöttem. Nem ez foglalkoztatott, hanem az eladólány, de várj, nem vagyok leszbikus, soha nem voltak ilyen vágyaim, bár gondolataim azért igen, azok kinek ne lennének? Csak annyi történt, hogy kíváncsi lettem rá. Elmúlt hamar. Magammal kezdtem megint foglalkozni. Jelentős erő-

vel sajnáltam magam, főleg, mióta megvettem a jegyet. *Egy jegyet kérek.* Megint egyedül mozizom. Bárcsak velem lennél, ez jutott eszembe, évekig nem fordult meg komolyabb veled kapcsolatos dolog az agyamban. Akkor először, a Művészen. Felöltöztettem a mosdóban a füleimet, úgy ültem be a vetítésre.

És végigsírtam.

Egy nőről szólt a film, aki elindult a világba, mert elege lett mindenből. Az első kockáknál ideges lettem, mindjárt a film elején szétment a lába, leesett a körme, na, gondoltam, ez kurvára nekem való lesz, nagyon bírom az ilyesmit. De aztán elkezdett tetszeni. Kemény volt a csaj, mint a beton, nem tudom, ki játszotta, nem vagyok jó színészfelismerésben, amerikai film, az biztos, valamelyik amerikai sztár. Úgy éreztem öt perc múlva, hogy engem játszik. Csak kevesebbet mosolyog. De hát minek mosolyogjon, mikor egyedül van? Nem látják. Az áradt róla vagy belőle, hogy ez a megoldás, menni kell, ki a világból, sivatagon át, hóban, fagyban, melegben, el a végső falig vagy azon túl. Romcsi, hülye női dolog, tudom. Csak ment a súlyos tonnáival a vállán, és nem nézett vissza, ha eszébe jutott valami régi dolog, akkor se ingott meg, a menéssel dolgozta fel, amit nem tudott másképp. Egyre könnyebb lett a szíve. Nem tudom már, mi volt a történet vége, közben is éreztem, nem az lesz érdekes. Kifele menet hálás voltam magamnak, amiért odakeveredtem a moziba, meg is hatódtam magamon, ahogy egy-egy esküvőn. De erős is voltam. Meg a világ legszánivalóbb magányosa. Egyszerre.

Jócsajeszter másnap megdicsért, ezt a filmet látnom kellett, szükségszerű volt, terápia, pont ezt írta fel nekem egy pszichológus. Bár szerinte nem kell külső segítség, mindent megold az élet, csak figyelni kell a jelekre. Én is éreztem, hogy elég jó ötlet volt, egészen megkatartizálódtam tőle. Na, ilyen szó biztos nincs. De neked tetszik. Szóval jó volt. És az is jó volt, hogy közben ott lógott a fülemben a tölcser. Vagy mi. Bálnafarok.

Utána megint nem gondolkodtam rólad, legközelebb ma jöttél be az agyamba.

A film után napokig az járt a fejemben, ha az én életemről forgatnának egyszer, mi lenne benne. Mit csinálok én, ha elegendem van mindenből? Mit csinálnék, semmit. Fekszem az ágyon. Dühöngök. Rúgok és csapkodok. Szívesen belevernék a falba, de az egyrészt fájna, másrészt átjönne a szomszéd. Ez bizonyára azt jelenti, hogy okosan kontrollálom magam.

Ha szerelmi bajom van, volt rajtad kívül is, már ne haragudj, azt nem akarom néhány napnál tovább húzni. Próbálok nézni valami filmet, ami eltereli a figyelmemet. És nem megyek társaságba. Egyébként se jellemző, de akkor különösen figyelek, mert bunkó nem akarok lenni senkivel. Inkább otthon maradok arra a pár napra. Kivéve a munkahely. A legtöbb pasim egyébként még mindig a pasim tulajdonképp, általában nem szakítok szabályosan senkivel. Egyszer csak nem beszélünk többet. Meg nem találkozunk. De szakítás kifejezetten nem történik.

Laktam egyszer valakivel, jóval utánad. Nem azért, mert egymáshoz akartuk kötni az életünket. Csak nem bírtam egyedül. Ő lehetett volna a kigyógyulásom. Neki is kellett valaki, azt gondoltuk, nem árt, ha valaki szuszog mellettünk. Egy idő után kezdtem azt gondolni, baszki, én ezt a csávót nagyon szeretem. Emlékszem, mennyire megdöbbsztem, mikor ez feljött bennem. Aztán kezdett lecsenge-

ni. Rájöttem, hogy összetéveszttem a féltést, az aggodást, a felelősséget, a kötelességet a szerelemmel.

Veled nem volt kétség. Veled magam tudtam lenni, mi csak egyszerűen elszartuk. Bele se mentünk rendesen.

Ezzel a sráccal nem voltam teljesen magam, nem voltam önazonos. Nem tudtam elengedni magam, mindig figyelnem kellett, mit beszélek. Az úgy nem természetes, úgy nem lehet sokáig bírni. De közben azt gondoltam, felelősséggel tartozom. Mert beteg lett. Akkor lett beteg, amikor együtt voltunk. És mert épp én voltam mellette, bele tudtam helyezkedni az egészbe, sőt végre éreztem, milyen, amikor valakinek kellek. Dolgom lett. Nem sokkal később mégis szétmentünk. Nem halt meg egyébként, rendbe jött.

Én nem szoktam világgá menni, mint az amerikai csaj. Mást csinállok, sokkal kevesebbet, sokkal gyávább dolgokat. Például énekelek. Szerelmibánatos dalokat. Utánad is énekeltem. Főleg egy francia sanzont vagy busongót, vagy mit, sokat nyomtam magamban, *Ne me quitte pas* a címe, egy Jacques Brel nevű pasi dala. A francia szuper nyelv a szomorkodásra. Nem segített, csak jólesett, ne hagyj el, azt jelenti a címe. De ez a nő a vásznon elindult, mert sokkal jobb csaj, mint én. Film, tudom. Ki tudja, közben mit csinálhat vele az igazi élet, talán tök boldogtalan, szar kapcsolatban él, mármint a színésznő, veri a csávója, csak eljátszott egy szerepet. És azt gondolja, megcsinálta, legalább játékból. Én meg, én csak megnéztem. Még semmibb dolog.

Lifeg a fülbevalóm, olyan érzés, mintha tartást adna. Néha van csak ilyen, nagyritkán veszek magamnak ékszert. Pedig nyugodtan megtehetem, nem kell attól tartanom, hogy más elhalmoz vele, egy ideje senki. Halálos Erika volt az egyetlen eddig, aki rákérdezett, honnan van, kitől kaptam, mindjárt a film utáni hétfőn a hivatalban. Ő kiszúrja ezeket, az újdonságokat. Ez a fotós a második, akit érdekel. Kicsit gáz a csokornyakkendője. Pöttyös.

Ránézek a nyakára, észreveszi, a tekintetemtől megint erőre kap, feltámad az érdeklődése. Súlyosabb a helyzet az előbbieknél, nyűlkálni kezd a fülem felé. Megnézné alaposabban. Elhúzódok, elég határozottan rántom el a fejemet, vissza is vonul. Nem akartam megbántani, gyorsan visszakozok, mondok valamit békülésként, a nehéz járásra panaszkodom, a sok gödörre, nem hazugság, magas sarkúban nehéz a haladás, csak sehogy nem jön ide. Sok a cuccom is, az se jó.

A fülbevalóról több szó nem esik, a készítendő csoportkép szempontjából nincs jelentősége, férfi-nő viszonylatban meg esélytelen szegény, akkor meg ne nyűlkáljon, nem vagyok préda. Nem fog többet, megszegyenült a mozdulatomtól, nem reagál a magassarkús panaszomra se. Némán lépked mellettem.

Szilárddal utaztam a taxiban, nyilván nem érted, hova tűnt most, nekem se világos pontosan, mit akar. Ült a kocsiban rajtunk kívül még két valaki, egy semmiségek hahotázó, elhülyült öreg és egy csendesebb suttyó, talán a fia. Nem beszéltek sokat, egyetlen kérdést kaptam, hogy saját-e a Miss Universe-szalag a mellemen. Ja, mert nem vettem le, itt kereszteződik rajtam. A Miss Universe-et Szilárd tette hozzá az alapkérdéshez, a suttyó csak szalagnak nevezte. Az öreg felröhögött, még a válaszom előtt, talán a szépségkirálynőségen, vagy csak megszokás-

ból. *Saját*, mondtam. Ezután békén hagytak. A sofőr hátrapislogott időnként a tükréből, mellette ült az öreg, én hátul középen, jobbra Szilárd, balra a suttyó.

A combját nyomta rám mindkettő, ennél több nem történt. Nem féltem tőlük, ellenkezőleg, végre el tudtam lazulni, élveztem a finom kókuszillatosítót, nézegettem a város fényeit, a színeket. A közlekedési lámpák élénkpirosait, sárgáit, zöldjeit. Meg a feketülő eget. Csendben suhantunk a Margit híd felé, jó volt, könnyűség, el tudtam hagyni magam, még csak durvább fékezés se történt, majdnem álomba zuhantam, bizalom volt bennem. A két idegen nem érdekelt, Szilárd úgy viselkedett, mintha kapcsolatban lennénk, ez tetszett, a combján kívül nem dolgozott mással, mint akinek már nem kell, mintha az övé lennék. Ezért nem értem, hova tűnt most mellőlem.

Alig pislákolnak az utcai lámpák, mintha a kelleténél gyengébb izzókat raktak volna beléjük, ez azért feltűnt a sziesztázásban, micsoda világáros ez, októberben komolyabb fényerőre kéne kapcsolni. Azon gondolkodtam, taxi behajthat-e egyáltalán a Szigetre. Ahogy rákanyarodtunk a hídra, kezdett idegesíteni Szilárd visszafogottsága. Megérezhette, hogy nem vagyok ott száz százalékosan, ez a tippem, feladta, előttem megy vagy húsz méterrel, a fivérével beszélget. Amint kiszálltunk, kilőtt a konvoj elejére, otthagyt, mint a szart, szó nélkül, mint akinek semmi köze hozzám, mintha nem ő hívott volna.

Hűlye ez, kérdeztem magamban, egyedül hagy az idegenek közt, ő, az egyetlen, aki már nem az? Leszámítva a párt, de ők alapvetően egymással vannak elfoglalva. Kis híján megfordultam, csak ciki lett volna, úgy látszik, semmi nem jó nekem, se az, ha nyomul, se az, ha nem. Egy darabig egyedül lépkedtem, aztán csatlakozott be mellém a fotós. Először gratulált, szépen beszéltem, ő is hogy örülne ilyen anyakönyvvezetőnek, de azzal a lendülettel rám is akaszkodott.

Csikorog az agya, nem tudja, milyen témát dobjon be, a fülbevalóról le kellett szállnia, a magas sarkúságba nem kapaszkodott bele időben, valamit ki fog találni. Meg is van, idegenvezetésbe kezd, löki az információkat a Rózsakertről. Kábé annyira érdekel, mint az unokahúgom beszámolója a Corvinuson töltött első heteiről. Azt kezdte mesélni nemrég, mennyire le van maradva, be kell hoznia a többieket, ezért szeptember közepe óta folyamatosan derivál. Azt gondolja, tudom, mi az. Mosolyogtam, bólogattam. A készletből.

Most haladunk el a Holdudvar mellett, mindjárt itt a füves részünk.

*

Nem ver az élet, csak terel.

Amiről azt hiszem, igazságtalan, öncélú fájdalom, és nem értem, miért részesülök belőle, arról gyakran kiderül utólag, mekkora áldás valójában. Vagy ami semleges értelmetlenségnek tűnik, azzal ugyanez a helyzet. Gondolj csak bele, történetek veled is biztos ilyenek. Hogy kapuk bezárulásával, ami akkor tragédiának tűnik, hány új kapu nyílik meg. Ó, bazdmeg, ez már majdnem Jócsajeszter-duma, ilyen simán mondhatna ő is. És megint egy bazdmeg, baszki. Pedig törekszem az elkerülésére, hiszen ünnepélyesség van körülöttem, bár ezt továbbra is inkább tudom, mint érzékelem. Elillan a kezdeti eufória, mint amikor kimegy a szerelem egy kapcsolatból, nincs még baj, de már semmi nem az, ami volt. Hol a mámor,

sehol, ráadásul esőre áll, reklamálni egyelőre senki nem mer, pedig kezd mindenkinek elege lenni a gyaloglásból.

Kattogok a sarkammal, élvezem a kopogást, csak a madarak csipognak bele, nem kékek, meg egy 26-os busz dörömböli szét rövid időre, az igen. Aztán visszaáll ez a fülemnek gyerekkorom óta oly kedves hang: határozottságot, sőt valamiféle elkötelezettséget tudok belevinni a járásomba a segítségével, biztos következtetni lehet belőle a jellememre is: aki így kopog, jelentős személyiség. Vagy annak akar látszani. Vagy csak egy kis tudatmódosításra vágyik. Vagy egyszerűen nincs önbizalma.

De van. Kurvára nem vagyok elveszett csaj, ezt kell tudatosítani magamban. Harmincnégy év az semmi. Jól nézek ki. Ha nem is annyira, mint Jócsajeszter. Ebben a mezőnyben mondjuk nem komoly a verseny, itt nem nagy cucc. Verseny, milyen verseny? Mindenesetre simán elvinne egy bokorba bárki. A fotós, a tanú, bárki, aki férfi. A vőlegény is, nyilván. Akkor mi a bajom? Miért nem vagyok jól magammal? Mint nő, úgy értem. Mert egyébként gondolkodásilag tudom, mi a baj, az, hogy pont ellenkezőleg érzek, mint a villamosos utasok. Azok feladták, cserébe megnyugvás van bennük, én viszont rettegek, ezért hajszolom a dolgokat, ezért kapkodok és esem kétségbe.

Most már szégyellem is magam. Micsoda hülyepicsa-gondolkodás volt ez az előbb? Hogy ki vinne el. Ezen mérem magam? Kábé ilyeneket gondolhat egy közhelyférfi egy közhelynőről. Talán nem kellene annyira akarnom semmit, az csinál minden bajt. Hagynom kellene dolgozni az univerzumot. Kitalál nekem valamit, mielőtt elkezdeném lapozgatni az ezoterikus magazinokat. Vagy ez ugyanaz, ez a gondolat? Esetleg még rosszabb, azért jön minden baj és frusztráció, mert nem vagy már nekem? És ezt most veszem észre? Pont ma? Most kezd megbolondítani?

Igenis fontos vagyok, ezeknek az embereknek, a mai napjuknak feltétlenül. Kár, hogy ezt mindössze így hátulról tudom jelezni nekik. A cipősarkammal. Meg a szalaggal, ha hátranéznék. Én vagyok a hivatalos nő. Milyen jó fej, hogy eljött. Piros rúzzsal, felcsurkázott hajjal. Hogy kopog! Azt gondolja magáról, mindenki megbaszná. Valószínűleg van ilyen gondolat egyébként. Ha az élen haladnék, akkor lenne igazán, hátulról bátrabbak a férfiképzetelek. Ezt most befejezem. És nem beszélek így.

Mindamellettnél tényleg mehetnék elől, mégiscsak én adtam össze Andreát Andrással, egyfajta főnöke vagyok a nagy napnak, életvezető, sorsirányító domina, jó, ez megint hülyeség, abbahagyom; a személyem véletlenszerű, beosztottak, nem alkottam semmit az égvilágon ma se, csak végrehajtottam. Végeztem a közszolgálati dolgomat.

Egy fiatalos, de máris erősen öszülő férfi hátrafordul, lassít, bevár. Érdeklődik, meddig gyalogolunk még. Óvatos, nem akar elcsigázottnak látszani. A fotós tájékoztatja, a Rózsakertig kell kibírni, meg persze majd vissza, a séta a ceremónia része. Érdekes, a rendezvényszervezők meg se kísérelték elérni, hogy a taxik és az autók a cél közelébe szállítsák a népet. Itt sincsenek, leléptek, az esti bulit szervezhetik, lesz étel, ital, tánc, talán épp az ősz úr fog a legjobban berúgni. Nem lehet több negyvenöt évesnél. *Nincs gond*, mondja a fotós, *nem azért kérdezem, jó ez a szellő, kellemes.*

Ja, míg el nem ered az eső. Olyan régen akarok már valamit: ha egyszer úgy alakulna, szívesen rohannék és vesznék el benne, belé tudnék épülni, a részévé tudnék válni, bár ebben a cipőben most speciel nem vágnék rá. Meg hangulat is kelene hozzá, csak úgy, magától nem megy. Valamitől kell, hogy jólessen valami, az ázás például, egyszer végre szétordítanám a világot. Jócsajeszter ebben is jobb nálam.

A szembeandalgók és futók és bringóhintózók többsége mosolyog, jóindulatú részvétellel köszöntik a révbeérteket. Voltak hujogatók is már, egy biciklista vadul csilingelt, ötven-hatan tapsoltak. Nemcsak az ifjú pár népszerű ilyenkor, a kíséző menet is. A fotós próbálja kihúzni magát mellettem, ne tűnjön annyira aprónak, amennyire pedig az, a cipőm típusa nem kedvez neki. Még mindig a Rózsakertről beszél, de most nekem, nem a fiatal ősznek, ő már nincs is itt velünk.

Elöl zsiszegés támad, megállnak, tanakodni kezdenek, Szilárd hátraindul, egyenesen felénk jön. Eszébe juthattam, vagy valami bejelenténivalója van, a fotós közben témát vált, az égre néz, a Holdat keresi, arról kezd beszélni. Tudom-e, nemrég milyen nagyra nőtt, igazából persze nem, csalókaság, egyszerűen közel jött a Földre. Biztos a Holdudvarról jutott eszébe. Nem tudja befejezni az asztrológiai ismeretést, a tanú, akiről most épp nem gondolok semmit, odaér.

Nem hozzám jött, a fotóshoz beszél. Változott a terv, mégse mennénk el a Rózsakerthig, új ötlet merült fel, az eperfa lenne igazán tökéletes háttér a fotózáshoz. Oké, a szakembernek mindegy, a fa pár lépés, mindenkinek egyszerűbb így. Szilárd megereszt egy félmosolyt felém, értelmezhetem úgy, hogy várjak még kicsit, meg úgy is, hogy átment barátságba erotikus jellegű érdeklődése. Indul vissza, szállítja a jó hírt a többieknek, nem akadékoskodott a fényképész.

Ha valamiről, hát a Holdról nem akarok történeteket hallgatni, hallgattam eleget. Szeretem én is, ha nem is annyira, mint te, de elsősorban unom. Mindenki ért hozzá, mindenki holdérezékeny, mindenkinek viszonya van vele, nekem akkor inkább nem lesz, annyira nem vonzanak a különleges információk. Ezzel együtt gyakran belefutok érdekeskedő fejtegetésekbe. Azt gondolja az emberek többsége, magyarázhatja vele élete szélsőségeiből eseményeit. Micsoda hülyeség. Tudtam erről a szuperholddologról, hogyne tudtam volna, ezzel volt tele az internet. Keresni kezdem az égen én is a kedvenc gömbödet, nem látszik a felhőktől. Nem keserít el, nem úgy, mint a fotóst, aki felfelé sandítgat, hajol erre-arra, aztán mindjárt megvisszafordul majd, hiszen fontos dolga akad, nemsokára ő lesz a főszereplő. Beleélte magát a holdazásba, már az égítést istennőjéről kezdett nekem dumálni, úgy képzelem el őt, ahogy engem, olyan szépnek, a legjobbkor érkezett Szilárd.

Beérünk az élbolyba, belekerülök a sűrű életáramlásba. Nevet rám mindenki, akivel összeakad a tekintetem, van, aki most veszi észre az ittlétemet, szólni nem szólnak hozzám, hálásan köszönöm magamban ezt a verbalitásnegligálást, bár a szokott mosoly ott ül az arcomon, ha kell, készen állok az udvariaskodásra. Smúzrutin.

Kell még pár perc a kattánásokig, ketten reflektorokat állítgatnak, jé, szegények egész eddig cipelték őket, nem is vettem észre. A fotós rendezkedik, arra kér, álljak előre, két oldalról fogjon közre a pár, mellettük legyenek a tanúk. A többiek annyira nem érdeklik, rájuk bízva, miként helyezkednek el. Szép, fényes, bár közben poros is a göcsörtös eperfatörzs, megsimogatom, mielőtt elé állok.

Nem lesz jó mégse, kiderül, hogy így épp a fa nem látszik rendesen, és épp tölünk, mi takarjuk ki, de hát akkor nem mindegy, hol vagyunk, a testünkkel úgyis eltüntetjük a mögöttünk lévő bármit. Tétova pillanatok, nem baj, kellenek ilyenek is, és nyilván születik megoldás, másodpercek kérdése.

Az ősz férfi nem találja a helyét, bolyong, mintha nem tartozna senkihez. Körszakállas, hideg szemű ember, benne van még a gyerek, de már egy bánatos öreg tekintete is, önsajnálat nélküli szomorkásságot diagnosztizálok az arcán, az apám jut eszembe róla, aki még nála is fiatalabban halt meg, nem lett ősz, nem kapott időt rá, még csak szakálla se volt, mégis ő ugrik be, a szeméről. Kék, világító.

Mellém áll, a szalaggal kezdi, gratulációval folytatja, aztán Andreáról beszél.

A lánya. Tíz éve nem látta. Most is épp csak köszöntek egymásnak. Hivatalos a vacsorára is, de még senki nem szólt hozzá egy szót se.

Pedig nagyon készült, egy hete alig alszik az izgalomtól, még a haját is levágatta. Húszéves volt, amikor teherbe esett a barátnője, nem tudott róla, szinte azonnal szétmentek. Később próbált békülni, nem lehetett. Abba se volt beleszólása, hogy Andrea lett a gyerek neve. Nincs itt a nő, már nem él. A taxiban velem utazó öregre mutat, ő az apja, aha, ezek szerint egyszersmind a feleség nagyapja. Vele sincs normális kapcsolata. A fiatal srác, a másik combozós szintén rokon, valami unokatestvér. Kezd sok lenni nekem, miért kell ezt hallgatnom, mi közöm hozzá, közben a fotós megfogja a vállamat, a helyemre igazít. Az ősz azt meséli, azért nyíratta le a haját, nehogy a lánya megijedjen tőle. Tegnap fogta össze utoljára hátul, amikor a fodrászhoz indult. Soha többet nem lesz rá módja, nem akarja, pedig mindig úgy hordta, egész életében.

Letoltam előtte két korsó sört, meg ettem egy sertéspörköltöt nokedlivel és uborkasalátával, mint aznap, amikor az Andi fogant. Közel abhoz, ahol fogant.

Megtetszik neki a szó, a foganás. Mindkétszer kis szünetet tart utána. A fotós megint a vállamat babrálja, állítgat, mint egy próbababát, elhúzódok, ahogy a fülbevalós pillanatokban. Mindig minden ugyanaz.

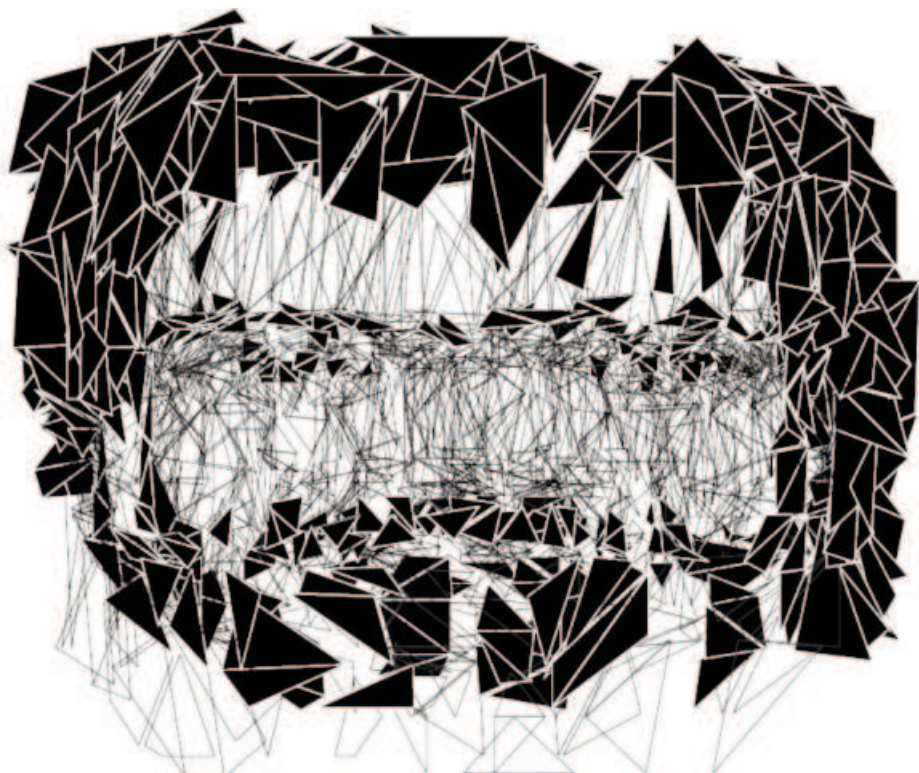
Aznap kibérelte a BM a Vidámparkot, mondja a körszakállas, nem ezt, ami itt volt, ez szegedi történet. Ott fogant az Andi, egy fa mögött. Be se mebettünk volna, zártkörű buli volt, beszöktünk. Nem rendőrködtek aznap a rendőrök, szórakoztak. Vitték a családjukat, nekik is ki kellett adniuk magukból a feszültséget. Ott maradtunk a foganás után is. Nem tudtuk, mi történt, az Éva se érzett semmi furcsát. Pedig a nők meg szokták érezni, ha beléjük kerül egy élet. Én így tudom. Dodzsemezünk. Az egyik rendőrrel szembementünk, erősen odabaszódott. Kiesett két foga. Baleset volt, nem lett semmi belőle, nem is kérdezte senki, kik vagyunk. Biztos azt gondolták, rendőrrokonok. Még aznap éjszaka a Marx téren, ami ma már Mars, találkoztunk. A rendőr meg én. Hazakísértem az Évát, mentem visszafelé. Az meg, a rendőr, szolgálatban lehetett. Nálam volt a hegedűm. Szinte harapta a havat a cipőm, délután kezdett esni. Egyszer csak ballom, hogy megroppan mögöttem a hó. Álljon meg, kislány. Cöpfben hordtam a hajamat, azért kislányozott. Megismert, látam egyből. Gondolkodott, mit csináljon velem. Surranóban voltam és bőrnadrágban. Hol lakik, kérdezte. Kollégiumban. Hány éves? Húsz. Húsz, és kollégiumban? Igen. Miért nem ott sétál, a kollégium kertjében, csak nem lesz valami buli? Milyen buli, kérdeztem. Dodzsembuli. Bocsnát, az véletlen volt. Ez mi? Hangszer. Zenél?

Igen. Milyen bangszer? Hegedű. Hegedű? Hegedű. Elengedett. Három évvel korábban nem úsztam meg Pesten, a Deep Purple-koncerten. Nem tudtam úgy végigmenni az utcán, hogy ne igazoltassanak ötpercenként. A hajam miatt. Általában két rendőr és egy civil rubás. A koncert után jöttek szétverni, akit értek. Az önkéntes rendőrnek nem volt gumibotja, az széklábat tartott a kezében.

Mire a vaku villan, már nincs mellettem. Minek vaku, ha reflektorok világítanak? Az egyik képen majd látszik, ahogy félrefordulok, keresem a szememmel az ősz.

Milyen romcsin lehet itt fetrengeni, mondtam neked úgy húsz méterre innen. Vagy harminc. Mikor beletört a fű a nadrágodba. El kellett magyaráznom, hogy a romcsi romantikust jelent. Nevettél, aztán Staropramen-sóralátétekkel kezdtél dobálni, azok voltak a zsebedben. Honnan szedhetted őket, meg se kérdeztem. Egy darabig megvoltak, aztán elberheltem őket.

A fotós végzett, Szilárd a bátyjával röhög, az ősz elvegyült, itt hagyott az átadott fájdalmaival. Vajon apámnak volt valaha copfja? Igazoltatták? Szaladok a világ elől, de néha meg kell állnom. Mert van, hogy hiába szaladok, az idő nem szalad velem. Eltűntek a felhők. Ha kicsit még jobban kitisztul az ég, felbukkanhat a hold. Szurkolok neki, legyen így, hadd örüljön a fotós, velem úgyse kezdhet semmit. Köszöntse őt Hina, a gyönyörű istennő.

SOPOTNIK ZOLTÁN

Borbély Szilárd / film / négyzet

*A melankólia négyzeteit számolom
egy el- vagy kint felejtett kerti széken,
abány ember ült már rajta töprengve,
sírva, mosolyogva, annyiszor ezer
négyzet épült bele a székebe, más és más
lenyomatokat, hiú árnyékokat hagyva a
szöveten, talán az Úr pillanatai jönnek el,
mikor a rétegeket sikerül szétbontanom,
elválasztani a testi és a testen túli jeleket,
kódokat húzni fel belőlük, mint száradó
ruhákat, két platánfa közé kifeszítve, kódokat,
amikből sikerülhet újragondolni, mit is
gondolok én rólad, ember, és te mit gondolhatsz
viszont, minden ilyen kis négyzetnek
próbálok nevet adni, szavakat találni
hozzájuk, rendezgetni akár egy profán
kirakós darabkáit, baljós, nem baljós,
vezet-e imához, vagy inkább a száradó és
lobogó ruhák árnyékához vezet-e, a gyepe
állandó színváltása hol lenyűgöz, hol
idegesít, néha belefekszem, és mint a hóban,
széttárt karokkal, lábbakkal „angyalozok”,
bár legtöbbször inkább kísértetnek érzem
magam ilyenkor, de ki tudja megmondani:
egy szellem és a szellem embere között vajon
nem csak egy visszájára fordított ingből
kilógó cérnaszálnyi kétely-e a különbség.*

Kassák Lajos / film / szent / kép / tett

*Még a tükörben is alig látja a tetoválást
a hátán, hiába tekeri ki magát emberen
túlra, majd beleőrül, majd bele, két
angyal fogta le a múltkor, két angyal
nyomta le a priccse, olyan erősek voltak,
akár egy bivaly, a fejét az ágy szürkéjébe
nyomták, az egyik rugó majdnem átszúrta
az arcát, legalábbis nagyon megijedt tőle,
meg attól is, hogy az éjszakai szállásról*

*egy csettintésre eltűnt a többi mocskos
szerencsétlen, még a tetvek is kiugorhattak
az ablakon, ettől azért egy kis mosolyt
elengedett, órákig vájták aztán a húsát,
karcolták, tépték, ugyan már, elvtársak,
ordította, de hiába, ordított, majd elvették
a hangját, kikopott hangja az egész hodályból,
a fájdalom épp csak annyi volt, hogy el ne
ájuljon, de a félelem, akár tíz átok belsejében,
akár tíz vesztes csata árkaiban, nem beszéltek
hozzá, pedig az angyalok állítólag beszélnek,
csak nyomták a tűt a hátába, olvasott már róla,
hogy egyes népeknél szokás a bőrvarrás,
vadászatok és varázslatok előtt, után, ábrákat
vágatnak magukba, vagy hogy mennyi embert
öltek már meg, ő még magát se, de nem is
ezért vannak itt; aztán a hanem is beugrott
neki, valahogyan megérezte, egy vallásos kép
került a háta közepére, megjelölés vagy újjá-
születés ez, ki tudja, ki dönti el, neki esélye
sincs, csak az irgalom, csak az irgalom
legyen meg neki. Ugyanúgy nem veszi majd
észre, mint ahogy a képet a
hátán sem láthatja meg igazán.*

BENKŐ ATTILA

Egy közeli uszodában

*Három rövid sáv:
gyors, közepes, lassú,
ez az élet sorrendje
a medencében is.
Én lassan úszom, nem oda-vissza,
már csak messzire.
Néha bebámul egy kölyök
az üvegajtóra tapadva.
Egyre hidegebb a víz,
de a szaunában
hamar megizzadok. Jöhet
a zuhanyozás, utána
egy uszodai törülközőt
terítve magamra
pihenek a lécágyon.*

Alibi

*Késő ősszel
az egyiket a másikkal,
nem fűvel-falevéllal,
dióval és hideg almával
csalta meg, mikor nem ott
nyögdécselt a nagy kertben.
A varjak pedig soha még
olyan jól nem éltek,
mint azokon a szürke ünnepnapokon.*

Egy régi ablak

*Sok évvel
a robbanások után
már csak a te ablakod
van üvegcsíkokból.
Megszokta a szemem.
Még a tiszta kék eget
sem szabdalja szét.
Ha jön a zivatar,
egy dohos párnát
szorítasz a fejedre,
én meg az ablak elé
tartva kezemet, dicsérem
a néhai üveget.*

SZITA SZILVIA

Visszatérés

nem tudsz
más lenni, mint hangtalan, fáradt üzenet

*A házat átépítették azóta többször is.
A kapcsolót rossz helyen keresed, mint elülő
vihar után. Tapogatod a falat, vakon,
hirtelen villanyfény árasztja el a szobát –
szinte feltöri a képet. A bútorok ugyanott,
helyén minden díszlet. Elbúzod a függönyt, kinézel.
Az ablakon túl csend van és sötét, mint egy kihalt
nézőtérén. Letehetnéd, de nem hoztál csomagot.*

*Közben egyre mormol egy hang, kinek a hangja?
Téged mesél, jelt ad a kezdésre. Nem érti, mire vársz,
mikor a történetek egytől egyig újrajátszhatók.
Ha az előző főpróba volt, ez most előadás.*

Folyami hajósok

szinte feltöri a képet

*Még a lakótelepi játszótérről ismertem.
Egyszer váratlanul magához intett: nézhettem,
ahogy bordó kannájából öntögeti a vizet
a homokozóban. Idősebb volt nálam.
Varázsló vagyok, mondta, figyeld a kezemet,
és mutatta, milyen, ha medret vág a patak,
darabossá válik a szürkés homok, összetapad.
Tudd meg: iszap és sár mélyén laknak a boldogok,
és tévedés minden egyes különálló homok-
szem. Ilyeneket mondott. Guggoltam mellette,
hozzám beszélt. Bugyogott, kanyargott, kifulladt
a víz, szaladtam újratölteni a kannát.
Vele akartam maradni, akár mindörökre,
de megjelent az anyja. Leszidta, amiért
megint csupa mocsok rajta a nadrág.
Fejét oldalra hajtva állt, nem érték el szavak.
Mi ketten tudtuk csak, hogy ez itt: alakuló meder,
üledék, s ahol anyja áll, ott már a túlsó part.*

Bal kéz felől

varázsló vagyok, mondta, figyeld a kezemet

*A menedékházban, olajkályha mellett nem tudsz
más lenni, mint hangtalan, fáradt üzenet. Ahogy
délután, a hegyi szélben legyező bordája, agyon-
hajtogatott noteszlap. Falombnyi szűrő hibátlan ég előtt,
az üvegre rosszul rácsavart kupak – órákkal később
veszed csak észre, mikor könyököddel véletlenül
meglököd az asztalt. Odanyúlsz, ám nem vagy elég
gyors, és kiömlik a víz. Eláztatja a kenyérpapírt,
morzsákat sodor, ahol te sziklák szilánkjait látod.
A bakancsot sikerül megmenteni, bal kéz felől pattog a tűz.*

JUHÁSZ TIBOR

Adásszünet

*Nem tudjuk, milyen évszak van,
csak ruháink lesznek egyre vékonyabbak.
Tüdőnk füstje napról napra lassabban
oszlik el, már egészen nehéz a legyintés,
amivel gyermekeink elől próbáljuk
elkergetni a hideget. A lyukas kályhába
a folyosóról összeszedett szemetet tömjük,
akár egy haldokló, köhög ez a leharcolt
szerkezet, haláltusája mégis megnyugtat,
hiába, hogy nem ad meleget.
Az adásszünet, mint férgek tömege,
zsizseg a szobában: a fehér testek
megmásszák a belezett konyhaszekekrényt,
a vízköves csapot, beterítik a megégett
kanapét és székeket, majd elvegyülnek
a sarokba dobált pólók és farmerek között.
Az ablakkal szemközti falon egy szikrázó
tengerparti táj húzódik fákkal, szerelmesekkel,
az éggel érintkező vízfelülettel.
A tapétát itt-ott már felkaparták a gyerekek.
Pántnélküli, foszló táskákat tartanak
a kókuszokba vert szögek.*

Vágás

*A vécéből szüntelenül árad a szennyvíz
és a tyúkszar keveréke. Mintha nem lenne ajtó,
bűz és tollak mindenütt, kukoricaszemek
sárgállanak a szőnyegen, a repedezett
ajtókereten sötétvörös pacák, a múlt heti vágás
nyomai. Egy rendellenesre nőtt máj, kitépett
zakóbélés hever a szétszórt csontokon,
nem lehet eldönteni, hogy a maradványok
vagy a kilátástalanság szilánkjai ropognak
lépteink alatt. A mellettünk lévő lakásban
disznókat tartanak, mintha dőlni készülne
az épület, döngenek a falak, ahogy nyugtalankodnak*

az állatok. A padlón kanalak és tányérok egymásba rakva, egy kenyérvágókés, hegyével a szárnyasok felé mutat, mintha tudna a szobában alvó tizenéves szükségéről. A lyukas pokróc szuszogását alig lehet hallani. Csörömpölnek a tányérok, ahogy közöttük elsuban valami.

Amire telik

*Már harmadik napja vártuk a fizetésünket.
A túlórázott hétvégék után használhatatlanok
és ingerlékenyek voltunk bármihez is.
Körbekérdeztem az öltözőben,
és miután rájöttem, hogy még senki sem
kapta meg, megpróbáltam rávenni
a munkatársaimat, hogy jöjjenek velem
az irodába. Rájuk kellene rúgni az asztalt,
mondta egy háromgyerekes családapá,
hogy folyjon a vérük patakokban,
akkor talán megtudják, hogy milyen is ez.
Látta rajtam, hogy komolyak a szándékaim,
és visszakozni kezdett, én be nem teszem
oda a lábam, ha fejbe lőnek sem, váltott hangnemet,
de undorát nem tudta leplezni.*

*Végül találtam valakit, akinek semmi
veszteni valója nem volt. Amolyan hitvány
figurát, aki egész nap csak piszmogott
a gépek között. Nem tudtunk róla semmit,
a kocsmában sem találkoztunk vele,
éppenséggel családja is lehetett, de
néhai megszólalásaiból ítélve ugyanazokkal
a problémákkal küzdött, amikkel mi,
így különösebben senkit sem érdekelt.*

*Ekkor láttam először érzelmet rajta.
Éppen azt magyaráztam neki, hogy mit kellene
mondani az irodában, mikor észrevettem,
hogy egyre sűrűbben pislog a többiek felé.
A szeme kétségbeesetten kutatott a zubbonyok
között, mintha valami olyasmit keresett volna,
aminek okán visszaállhat közéjük.
Ha fejbe lőnek sem, utánozta félve a családapát,*

*mikor befejeztem a mondandómat,
és az öltözőszekrényéhez sietve
vetkőzni kezdett, egyik szemét a többiekre tartva,
nehogy lemaradjon.*

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Eltűnt kilók

*Kidobott súlyok egy léghajóban állva,
amikor túl közel kerül egy hegycsúcs,
s a legerősebbre font kosár mintája a bordarács.
Hiába próbál alakítani rajta a szél,
vitorlaként feszül meg a test,
magába gyűjti a szélerőt
s az összes látványt a hóhatár fölött.*

A vízlakó

*Engedelmesen simul hozzá a víz,
saját tengeröblöt úszik bele.
Egy hegyipatakából indul,
változtatja alakját és mégis felismerhető,
s amikor kibukkan belőle,
valahol Skócia hegyvidékein
vagy délolasz tengerpartokon,
a lábujjak közt lecsorduló vízcseppeket
mohón issza be a parti törmelék.*

Saját világok

*Mint két dombtető,
abonnan egymásra látni délutáni fényben,
mint két fa,
amelyek lombjai majdnem érintik egymást,
mint két híd
a folyó fölött, hullámozó embertömeggel,
mint két ablak,
melyek más-másfelé nyílnak egy épület oldalán,
mint két lélegzetvétel*

*egyazon tüdőben,
mint két felbő,
mikor együtt takarják a holdat.*

Vonulj el

*Vonulj el a sivatagba,
már csak ez az út maradt,
figyeld azt, ami a növényzetből él ott,
figyeld, amíg él.*

*Vonulj el egy ismeretlen városba,
nézz bele a szembejövők minden arcába,
nézd magad bennük, a port és agyagot,
amelyből megformálták egykor őket.*

*Vonulj el egy olyan álomba, melyben még nem jártál,
változz át, ahányszor csak lehet, büntetlenül,
aztán halj meg, változatos halálnevekkel,
nézd végig magad mindegyikben, szűnj meg, ez a büntetésed.*

JÁSZ ATTILA

(egyedül)

*Álmomban meghaltam, egy lift-
fülkébe zárva zuhantam lefelé,
miközben dőlt össze a torony-
ház, vagyis szálloda, külföldön,*

*ahol épp akkor éltem, de még-
se haltam meg teljesen, csak egy
kicsit, amikor szétnyílt a fal a
földhöz közel, és valahogy ki-*

*ugrottam, így nem haltam meg,
pedig felkészültem rá, hogy egy
liftaknán keresztül jussak oda,
amit megérdeklemlek szerintem,*

*de nem féltem, csak egy gyors
imát elmormoltam a biztonság
kedvéért, és kíváncsian vártam,
indul-e a filmvetítés visszafelé,*

*vagy mi lesz velem most, de nem
ébredtem fel, éltem tovább az éle-
tet, egy idegen ország ismeretlen
városában, túlélőként, egyedül.*

(valaki)

*Nincs is jobb a hajnali zápornál,
nem lágy és fényes, de szükséges,
nem hallod persze, mert épp el-
aludtál, mélyen, végre lebűlt a*

*levegő, kicsapódott a feszültség,
mintha valaki az ajtó előtt állna,
de nem kopog, az eső hangja az,
csak áll mozdulatlanul, de nem*

*engedem be, mert mélyen alszom,
reggel már nincs sehol, de minden
csupa víz körülöttem, úgy tűnik,
reggelre beázott az álm lakásom.*

(párhuzamos)

*A vonatablakban meghatározott
idejű emlékképek rohangálnak
mellettem, mintha semmi közöm
se lenne hozzá, egyhelyben tar-*

*tózkodom, miközben párhuzamos
síneken futnak az álomszerű képek,
egymásba kapcsolódva, az időből
kiszorítva minden racionalitást,*

*a fölös egót, így végre egy rövid
ideig megleszek nélküle, szabadon
szárnyalhatok, a sínek mellett pél-
dául, bebunytt szemmel, fel, alá.*

kilátó

DERÉKY PÁL

Két hét Kubában

2015. FEBRUÁR KÖZEPÉN

Érkezés

A vízumot külön lapon kellett kérni, és az általános ígéretés szerint nem az útlevelebe pecsételnek majd, hanem erre a kétrészes lapra: egyik részére, amit mindjárt letépnék, a be-, a másikra (amit állandóan az útleveledben kell tartásál) a kiutazásnál. Az én útlevelemben ennek ellenére mindkét alkalommal belepecsételtek. Számunkra a pecsét nem volt különösebben érdekes, mert az amerikai hatóságok úgylis rögzítették már minden adatunkat az út előtt. Az utazási iroda továbbította a számunkra, ugyanis Varadero felé tartva Miaminál – Palm Beach-től alig néhány kilométerre – mélyen berepültünk az amerikai légtérbe, szépen látszott a strand. És ez csak ilyen feltétellel volt lehetséges. Maga a pecsét teljesen, egy az egyben olyan, mint a régi magyar, cseh, román vagy jugoszláv, csak a kis autó- vagy vasút-szimbólum helyett itt a jobb felső sarokban a Szentlélekre emlékeztető kövér galamb jelzi a légi be- és kilépést. Kuba egyébként sok szempontból időutazás volt számunkra, a 30 évvel ezelőtti magyarországi, illetve romániai mindennapok számtalan olyan jellegzetességét idézte meg, amit azóta, persze, elfelejtett az ember, de azonnal beugrott. Mást ne mondjak, az útlevelemben tárolt félbetépett vízum állandóan ott volt a gatyám zsebében, mert bár csak akkor lett volna rá szükségünk, ha magunk keresünk szállást – akkor minden esetben be kellett volna jelentkezni –, ám az előírás szerint mindig nálad kell legyen. Mivel szervezett körúton vettünk részt, a szállodákban semmiféle papírmunka nem hárult ránk, csak várni kellett a bejelentkezésnél, amíg beszkennelik az egész csoport útleveleit. A számítógépek és szkennerek kiválóan működtek, soha nem volt fennakadás sehol – nyilván a legújabb kínai infotechnológiát vették meg, nem kockáztattak. Kínaiak építették ki az internethálózatot is, a saját rendszerük szerint, tehát különféle szűkítőket, gyorsítókat, lassítókat, szűrőket, kapukat telepítve bele. A belső, hivatalok közötti kommunikáció a leggyorsabb és -akadálymentesebb, a külföldre irányulót csak kijelölt helyeken lehet igénybe venni, díja óránként öt euró – ottaniak számára megfizethetetlen összeg. De mi se interneteztünk, kellett a francnak. A mobiltelefon az országon belül olcsó lehet, mert elég sok embert láttam telefonálni, Kanadába nem tudom mennyi, Európába drága, egy perc szintén öt euró körüli összeg. Azt is csak éppen arra használtuk, hogy felhívjuk Melinda mamáját, megérkeztünk. Az USA-ba és onnan Kubába nem lehet telefonálni. Érdekes mobil és net nélkül!

A szkennelési örület rögtön a belépéskor megkezdődött. Olyan kis funérlemezről tákolat boxok előtt kellett felsorakozni, mint régen a kelet-németeknél. Volt belőlük vagy negyven. Egyenként kellett belépni, ráállni a földre festett két talpra,

a kamerába nézni, megvárni, míg a gép összehasonlítja a felvett imágót az útlevelben levővel, aztán a határőrnő megnyomta a kilincs nélküli ajtó berregőjét, és ki lehetett lépni a csomagszállító futószalaghoz. Szűk fél órán belül megvoltak a kb. háromszáz emberrel, úgyhogy csipkedték magukat. A futószalagon lévő csomagok és a szalag mellett a csomagjaikra váró utasok között bolondos, játékos kedvűnek tűnő, kicsi, szőrös kutya rohangu fel-alá, ugrált, szimatolt. Fegyvertelen vezetője jól láthatóan állt középen, de a terem sarkaiban álltak fegyveresek is. Illetve nem álltak, hanem nyüzsögtek, a kubai általános puszkódás szokásának hódoltak. Nálunk elképzelhetetlen, hogy egyenruhások, pláne fegyveresek nyílt színen csokolózzanak, itt viszont félméteres mosolyokkal mindenki állandóan lenyal és meglapogat mindenkit, visítozik, kacarászik, bökdös. Alkalmanként szerencsére csak egy csók járja. Amíg mi ott voltunk, a kutyas nem talált se kábsszert, se robbanóanyagot, és ez láthatólag nem is izgatótt senkit. Ha nem, hát nem. Kint a reptéri csarnok előtt nekünk párásnak tűnő 25–26 fokos meleg fogadótt, enyhe szélben lengedező pálmák, sós tengerillat. Helyi idő szerint délután három óra volt, és még további két óra buszozás állt előttünk Varaderóból Havannába. Állt ott vagy tíz egyforma márkájú, egyformán élénk színű, hip-hoposra festett, óriási kínai Yutong busz. A Yutong a világ legnagyobb buszgyártója. Nem viccelek, ilyenből több mint ezer darabot szállítottak a kínaiak Kubába az utolsó két évben. Ezek kizárólag a turistaforgalmat bonyolítják: társasutazások résztvevőit, szervezett csoportokat furikáznak fel-alá az 1.250 km hosszú, de csak 35–150 km széles szigeten (110.861 km², 11 millió körüli lakos, abból 2,5 Havannában). A többi busz ezekhez képest özönvíz előtti. Márkájukat képtelen voltam megállapítani – csak néhány régi Ikaruszt ismertem fel. A legtöbb esetben már csak azért sem volt lehetséges pontosabb meghatározás, mert a kubaiak az összes keleti gépjárműről gondosan eltávolították a márkajelzést. A városok közötti közlekedés a régi buszok mellett teherautókra szerelt, emberszállításra alkalmassá tett kisebb-nagyobb dobozokban folyik. Némelyiknek hágcsót szereltek a hátára a be- és kiszálláshoz, de falun megteszi egy-egy rövid létra is. A falusi, főleg mezőgazdasági munkásokat szállító teherautókon ponyva sincs, ott áll 100 ember a platón – egyedül a mellvéd magasabb, nehogy kiessenek fáradtan, itálosan. Van azonban minden kényelemmel bíró, igazi óriáskamionra szerelt doboz is. Egyébként alig van forgalom az országutakon, és azon a néhány száz kilométernyi sztrádn meg gyorsforgalmi úton, amit sikerült még az 1993-as krízis előtt megépíteniük. Ennek ellenére azonnal az első nap két súlyos balesetet láttunk Havannába tartva: mindjárt a város határában szétzúzott járgánya mellett egy motoros hevert kiterítve a mezőn, és vagy tíz-tizenöt kilométerrel arrébb ósdi kisautó feküdt az árokban a tetejére borulva, olyan 1950-es évjáratú fekete 4 CV Renault-féle. A Yutongok felsőbbrendűségük tudatában döngöttek, mindent leelőznek, az összes személyautót is. A buszvezetők boszorkányos ügyességgel manővereznek a nagy dögökkel, még a városok síkátoraiban is elbaldogulnak a helyiek segítségével. Amint elakad a busz, azonnal népes szurkológárda képződik. A szurkolók pillanatok alatt eltakarítják a földön fekvő köveket, betonarabokat, gerendákat, síthalmokat, lerobbant járműveket, betemetik a kátyúkat, lebontanak 1–2 közfalat, hidat építenek és mindeközben ütemesen

ordítanak. A legnagyobb hangzavar akkor tör ki, ha a vezető a végén kihajít nekik valamit – szerintem valami rongyba bugyolált baksis lehet, nem tudtam kideríteni, mivel eléggé hátul ültünk. Vasútközlekedés alig van, a pálya és az összes berendezés reménytelenül elavult, a forradalmárok szartak a vasútra. Egyetlenegy vonatnak tűnő járművet sikerült lefényképeznem, azt is csak azért, mert olyan hanggal jött, mint valami repülőgép.

Az ottlét koordinátái

A régi rend utolsó pillanatait kaptuk el, és láttuk felderengeni a keletkező új rend körvonalait is. Fidel Castro már néhány éve visszavonult, és átadta a vezetést fivérének, Raúl-nak, aki óvatos nyitással kísérletezik. A Castrók minden zavaros családi ügye dacára (lehet, nem is annyira zavaros, csak lusta voltam megjegyezni) a két év múlva esedékes választáson – úgy hallik – Raúl nem jelölteti magát, és nincs a láthatáron más Castro sem, aki dinasztiaalapítással kacérkodna. A kulisszák mögött nyilván javában folyik a helyezkedés, az egyezkedés, több elemző jó esélyt ad dr. Josefina Vidal Ferreirónak, a kubai külügyminisztérium Amerika-főosztálya vezetőjének. Kubai részről ez az elvtársnő vezeti a mostani puhatolózó tárgyalásokat az USA-val, ám ő maga egyáltalán nem puha. Például az amerikaiak jegyzőkönyveztetni szerették volna, hogy a kubai felet a tárgyalások során az emberi jogok fokozott betartására intve „nyomás alá helyezték”.¹ Erre Vidal felvetette: nem éppen ezt a gyakorlatot, a nyomás alá helyezés gyakorlatát akarják megszüntetni, mivel több mint 50 éve nem vezet sikerre Kubával szemben? Ha Kubát ismét nyomás alá szeretnék helyezni, akkor utazzanak haza. Kubai részről nem nyomás alá szeretnék helyezni az Amerikai Egyesült Államokat, hanem tárgyalni szeretnék Guantanamo visszaszolgáltatásáról, beleértve a bírósági ítélet nélkül, tehát jogellenesen fogvatartott foglyok eltávolítását az Amerika által illegálisan üzemeltetett Guantánamói Haditengerészeti Támaszpontról.² Nemde tárgyalni akar mindkét fél, nem fenyegetőzni? Az amerikaiak erre „sajnálatos félreértésnek” nevezték a megfogalmazást, mondván, hogy ők „figyelmeztetni” akartak, nem nyomás alá helyezni, és haladéktalanul kirúgták a fordítót – ez azért elég kínos. Kubai részről szeretnék az embargó megszüntetését, a támaszpont visszaszolgáltatását és az ország törlését a terrort támogató országok listájáról. De hát ezekre a dolgokra biztos nem holnap kerül sor, mivel mindháromhoz a republikánusok hozzájárulása is szükséges, ami kilátástalan. A diplomáciai kapcsolat létesítése viszont elnöki jogkörben is lehetséges. Obama elnök nyilván azért indítványozta most ezt, mert már nem jelöltheti magát újra, és így mindegy lehet neki a húzás visszhangja. Másrészt meg nem csak az emberi jogok, a seggberúgott ellenzékiek sorsa érdekli az amerikai külpolitikát, hanem főleg az, hogy elősegítse valami – bármiféle –, akár árnydemokrácia létrejöttét, amit el lehetne adni a választóknak, és amivel igazolni lehetne a Kubába irányuló segítyt, illetve az amerikai tőke kubai befektetését. Amennyiben ugyanis ez nem következik be záros határidőn belül, a kínaiaké lesz a pálya. Kína már most ott áll készpénzzel, hitellel, befektetőkkel és azzal a tudással, amivel össze lehet egyeztetni a kommunista rendszer kapitalista alapú futtatását, és türelmetlenül vár.

Mindezt Alberto, a vezetőnk mesélte – otthon aztán ellenőriztem a sztorijait, amennyire tudtam. Lezser, 49 éves fickó (retteg az ötvenedikétől), kopaszodik, és maradék ősz haja sörtére van nyírva. Az NDK-ban tanult germanisztikát, ma teljes évfolyama idegenvezető. Hatalmas hóhártyó. Mindenki ismeri az egész országban, „minden múzeumban van menyasszonya”. Mindenhol puszilkodott mindenkivel, és megvoltak a bárjai, kocsmái, ahová ki- vagy beborított minket mojitózni, daiquirizni vagy ebédelni (a zenészek már vártak), nyilván komoly járulék fejében. Az érdeklődőket elvitte eredeti népzene hallgatni (vacsorával 80 euróért), és minden kérdést rendesen megválaszolt. Tőle tudtam meg, mennyi a havi átlagkereset és az átlagnyugdíj, ő magyarázta el a jegyrendszert is. Büszke kínai-afro keverék voltára, mert „okosak vagyunk”. Lehet, már lepacsizott Yutongékkal?

Érdekes Kuba sorsának az alakulása a 20. század második felétől napjainkig. 1958/1959-ben nem kommunista forradalom ment végbe Kubában, nem a Szovjetunió készítette elő, hanem az óriási méretű társadalmi elégedetlenség. Az, hogy az 50-es évek folyamán az amerikai maffia a kormány semmittevése mellett gyakorlatilag kuplerájt csinált Kubából. A szovjetek csak beleültek a készbe. Egyik életrajzírója szerint Fidel Castro elsősorban forradalmár, másodsorban a jezsuita iskola nyomait viseli, és csak harmadsorban marxista. Che Guevara is kb. ugyanúgy elsősorban forradalmár lehetett. A gerillákat Mexikóban képezték ki a spanyol polgárháború veteránjai, és a Granma nevű kis motoros yacht fedélzetén hajóztak Kubába. 1956. december 2-án szálltak partra, és azonnal a támadó hadsereg és tengerészlet keresztűzétébe kerültek. A szétszórta maradék, alig két tucat gerilla, a hegyekben húzta meg magát. Fulgencio Batista diktátor titkosszolgálatának az „érdeke” – teljesen eszemment kegyetlenkedéseik során mintegy 20.000 embert gyilkoltak meg –, hogy a maroknyi forradalmár a lakosság (nemcsak a parasztság, hanem a középréteg, sőt, a birtokosok egy részének) támogatásával két év alatt megdöntötte a mintegy 40.000 főnyi hadsereggel rendelkező Batista hatalmát, és a diktátor 1959. január elsején elmenekült. Fidel Castro, aki jómódú birtokos családból származott, és az amerikai tulajdon, valamint a nagybirtokok (beleértve a családi birtokot is) államosításáig még az USA támogatását is bírta, onnantól az emigránsok és a CIA masszív támadásának célpontja lett. Legalább 30 merényletet követtek el ellene bizonyíthatóan, de egyes források száznál többet említenek. Ő volt az, aki a Szovjetunió oltalma alá helyezte az országot, a vezetés több más tagja inkább valami Jugoszlávia-szerű státusra pályázott. A Szovjet Birodalom összeomlása súlyos válságba taszította Kubát. Ekkor, a 90-es évek elején vezették be a jegyrendszert, ami mind a mai napig fennáll, noha például az élelmiszerek egy része és több más termék jegy nélkül is kapható, csak lényegesen drágábban. A jegyrendszer az anyákat és gyermekeiket részesíti előnyben, ami azt jelenti, hogy a városban élő kisnyugdíjasok, akinek nincsenek falusi atyafiaik, a hónap vége felé éhezni kényeszerülnek. Ennek jelét az egyik boltban, ahova Alberto csak az érdekesség kedvéért kalauzolt, a panaszkönyvben véltem felfedezni. Melindán meg rajtam kívül a csoport többi tagjának fogalma sem volt róla, mi a néphatalom (Poder Popular) által rendszeresített panaszkönyv (Libro de Quejas y Sugerencias al Servicio), úgyhogy békésen tanulmányozhattam. Amennyire spanyolul tudok, amolyan Zsille Zoltános „Kurva anyját a vendéglátóiparnak”-féle beírások sorakoztak benne, végül

utoljára egy hosszú litánia, aminek a végét valaki durván megszakíthatta. A noteszembe ezt írtam: „Utolsó bejegyzés: »egérszar volt a liszt...« (az írás további része a rászáradt vércseppek miatt olvashatatlan)” – de ez nem igaz, csak el volt szakadva a lap. Ugyanakkor – tehát a 90-es évek elején – átmenetileg enyhült az US-embargó, Kubában dollárkorszak köszöntött be. Hirtelen lehetett dollárt váltani, dollárral fizetni, lehetett bankban dollárszámlát vezetni stb. Ennek 1996-ban lett vége, a Helms-Burton Act nevű amerikai embargószigorítással: a dollár éppolyan hirtelen tűnt el szem elől, mint ahogy jött. Ma nem vált be a bank dollárt CUC-ra, a konvertibilis kubai pesóra, amit mi elneveztünk kukknak.

A hármas pénzrendszer, anyagiak

A hármas pénzrendszer bevezetésére azután került sor, miután a dollár leszerepelt, és az Európából egyre nagyobb számban érkező turisták révén elkezdett áramlani az euró. Ma évente kb. 3 millió turista érkezik Kubába, kétharmada Európából (összehasonlításképp: Barcelonába évente 9–10 millió). Minket európaiakat szállítanak a nagy buszok körbe Kubában, mi vagyunk azok, akik nézni és látni is akarunk, a kanadaiak túlnyomó többsége csak átugrik pár napra a jéghidegből napozni és fürdeni. Torontóból, Montreálból, Halifaxból 4–5 óra repüléssel Kubában vannak. És mivel all inclusive (+more) szállodákat irodákon keresztül foglalják, nincs is nagy szükségük pénzre Kubában. Ezért lett az euró az egyik kubai fizetőeszköz. Nemcsak a Varaderoi Különleges Övezetben lehet euróval is fizetni, hanem a városokban szinte mindenhol. A turisták általánosan használt fizetőeszköze azonban a kukk. Ez a pénznem csak virtuálisan létezik. Illetve bent az országban valóságosan is forog, bankjegyek és érmék formájában, dolláron kívül bármilyen konvertibilis valutából váltható. De Kubán kívül semmi értéke nincs, legfeljebb szuvenírnek jó. Bevezetése a lakossági pénzforgalom és a turisták pénzforgalmának lehetőleg minél teljesebb szétválasztását szolgálja. Valamiféle viszony mégis fennáll közöttük, hiszen a turista például borralalót csak kukkban tud adni. 1 euró = 1 kukk. A kukkot 1:24 arányban váltják be kupra, kubai pesóra. A bankok előtt hosszú-hosszú sorokban álldogálnak türelmesen a kubai kukk-tulajdonosok, hogy kupra cseréljék a kincset. Kíváncsi lettem volna ennek az akciónak a technikai részleteire, például magyarázkodniuk kell-e a beváltásnál, vagy simán váltják, de nem engedtek be soron kívül a bankba (azt mondtam, hogy eurót akarok váltani – váltson a szállodában). Minden kubai, aki bármi kapcsolatba kerül az idegenforgalommal, szorgalmasan gyűjtögeti a kukkot. Ha mást nem tud, kosarat fon és szöcskét hajtogat pálmalevélből, nyerget dob a bivalyára, vagy a tehenére, és ráülteti a turisták gyerekeit, illetve a részeg kanadaiakat, akik azt hiszik, hogy a tehen rodeózni kezd alattuk, majd amikor az állatnak arcizma se rándul bármiféle rugdosásra, csalódottan káromkodva lekászálódznak róla. Megpróbáltam egy ilyet lefényképezni, de inkább lemondtam erről, mert a nagydarab favágó határozottan mutatta, hogy mindjárt rajtam tölti ki a dühét. Mondani sem kell, hogy ez az euró-kukk árfolyam légből kapott. Szerintem onnan vehették, hogy megnézték, mennyi egy kávé Milánó központjában: na, legyen annyi Havanna központjában is. Ez eddig érthető lenne, csakhogy a havannai kávé előállítás a milánói töredéke. Illetve mégsem töredéke,

mert a kubaiak valamit irtózatosan elronthattak a mezőgazdaságukkal – a cukornád-monokultúra biztos vastagon benne volt. Vagy 25 évvel ezelőtt a vietnamiak kubai szakembereket hívtak a kávétermesztés vietnami meghonosítására, illetve felturbózására – ma pedig Kuba Vietnamból importálja az olcsó kávé. Nem vicc! Aminthogy sajnos az sem, hogy Kanadából a kenyérgabonát és Venezuelából a cukrot. Cukrot például havonta fejenként két kilót lehet venni olcsón jegyre, de a legtöbb család még a szabadpiacon is hozzávásárol, mert 2 kiló nem elég. A mértéktelen cukorfogyasztás meg is látszik a városi középrétegen, le kellene fordítani nekik Hazai Attila *Feri: Cukor kékség* című könyvét spanyolra, és ingyen osztogatni, magyar fejlesztési hozzájárulásként. Kubában novembertől áprilisig tart a száraz időszak, benne a külföldiek számára legkellemesebb és legdrágább turistaszezonnal, decembertől március végéig. Az év másik felében, az esős évszakban – május elejétől október végéig – sem esik az eső megállás nélkül, csak akkor olyan magas a páratartalom, hogy ahhoz már akklimatizálódni kell. De most sem száradtak meg a fürdőruhák, fürdőlepedők a kötélén, hiába fújt a szél, csak a forró homokra terítve. Víz van, de szegény kubaiaknak ennek ellenére nagyon nem megy a mezőgazdaság, érthetetlen. Jelentősebb ipar sincs, egyedül a gyógyszergyártásuk fejlettebb. A kínaiak bányásznak helyettük (nikkelt és más fémeket).

Nem tudom, az egyetemi hallgatók milyen munkákkal egészítik ki az ösztöndíjukat. Az egyetlen egyetemista csoport, amit láttunk, őslakost játszott a barlangtúra egyik állomásaként. Szegények annyira dilettánsan csinálták a műsort, hogy a csoportok dőltek a nevetéstől. Komoly logisztikai feladat is lehetett ez a gyerekek számára, mert egy-egy csoport kb. 8–10 percet időzik a környékükön, a következő már az előző sarkát tapodja, és ahogy az egyik csoport utolsó embere eltűnik a barlangban, azonnal neki kell állni újra előlről dudálni, tüzet csíholni, gyökeret tördelni, lepénytesztát gyúrni, kecskét fejni, a sajtgyártás alapelemeit imitálni stb. Naponta hat-hét órán keresztül folyamatosan. A rabszolgamunkára kényszerített őslakosok egyébként még a 16. században kihaltak, hiába próbálta az egyik jóakarató hittérítő megmenteni a maradékot azzal, hogy fekete rabszolgákat hozatott Afrikából. Amikor a feketék beváltak az ültetvényeken, elkezdődött a nagyarányú adás-vételük. Összesen kb. egymilliónyit raboltak el Afrikából és telepítettek le Kubában. Elképesztő módon meglátszik ez még ma is, mivel ott, ahol a hatalmas latifundiumok voltak, még most is zömmel fekete a lakosság (ahol marhatenyésztés folyt – amit a spanyolok csináltak –, ott világosabb). Egyébként a kubaiak bőrien a világ összes színárnyalata megtalálható, és a külső szemlélő számára úgy tűnik, hogy ez semmiféle problémát nem okoz. Alberto szerint sincs lényeges ellentét bőrszín miatt. Elégé hasonló körülmények között él a társadalom túlnyomó többsége, főleg a keresetek, az életkörülmények viszonylagos nivelláltságát tekintve. Vagyis szegényen.

Az anyagi kiemelkedést jelen pillanatban egyedül a valuta képes megteremteni. Akinek valutája van, az menő. Ilyen szempontból a vécés „nénik” kifejezetten jó partinak számítanak. Erre a Karib-tenger partján jöttem rá, ebédre várva, Santiago de Cuba mellett, San Pedro del Morro várában.

Azon ritka alkalmak egyike volt, amikor a német precizitással operáló Alberto elszámította magát, és az *Asociacion Latino Americana de Motociclistas* röpgyűlé-

se miatt vagy másfél órát kellett várni az ebédre – eszméletlen tömeg volt, több száz embert szolgáltak ki az izzadó pincérek. A várfalon ülve néztem a tengert, és láttam, hogy a motorosok és a turisták ugyanazt a tágas, tiszta vécét használják. Az ajtóban folyamatosan mosolygó, 16–17 éves, szép fekete kislány szedte a vámot – néhány percen belül összegyűlt nála egy kis szakajtó kukk. Jött a főpincér, elvitte. De pár perc múlva ugyanúgy megtelt, megint elvitte. Nem számoltam, hányszor ismétlődött a dolog, jó párszor. Végül utolsóként mi kerültünk sorra az ebédnél, és amikor mi is végeztünk, nagyjából kiürült a vendéglő, a vécés „néni” is mehetett haza. De nem egyedül ment! Helyi motoros fiúk jöttek érte, ám a pincérfiúk se akarták csak úgy menni hagyni – nem tudom, mennyire évődő jellegű vagy komoly civakodás tört ki körülötte. Jó lett volna tudni azt is, milyen arányban osztották fel a pincérek ezt a hatalmas bevételt, arányosan-e, vagy aránytalanul, mennyit kaphatott a kislány. Csak az mutatta, hogy rendes rész juthatott neki, hogy amikor letette a fehér köténykéjét-pártácskáját, olyan drága, divatos cuccokat vett fel, amiket a csoport nőtagjai álmélkodva kommentáltak, nem hitték volna, hogy ilyenek kaphatók Kubában.

Az ideológiai berendezkedés alapjai (rövid tanfolyam)

A *Granma* című hetilapot, a forradalom lapját, kizárólag töpörödött koldusasszonyok árulják az utcán. Először azt hittem, valami történelmi fontosságú, egykori kiadás utánnyomása, de nem, mai. Ócska, párlapos, foszladozó papírra elmosódott nyomással felkent nyekergés. A legtöbb turista gyorsan elhúzódik a toprongyos nők közeléből, mert nagyon bűdösek. Mindkét héten vettem egyet, nem könyörületből, hiszen ellenszolgáltatás nélkül is adhattam volna egy kukkot. Hanem azért, hogy megtudjam, hogyan áll az ország szénája. Szénásszekere. Röviden: kilátástalanul. Ott áll a falnál, beszorulva, se előre, se hátra. Cháveztől (Chávez: nuestro mejor amigo) baráti áron kapták az olajat, de ma Venezuela gazdasága is az összeomlás szélén áll, bedugult a vezeték. A rumon és a dohányon kívül eladható saját termék alig van, hacsak az orvosexportot nem tekintjük annak. Állítólag több ezer kubai orvos dolgozik külföldön, főleg Latin-Amerikában és Afrikában, dollárért. Fizetésük tetemes részére az állam teszi rá a kezét. Ők még így is – úgymond – jól járnak, hazatérve lakást és autót tudnak venni maguknak. Ezen felül a Floridában élő emigráns kubaiak küldenek haza kisebb-nagyobb összegeket, és rendszeres bevétel van a turizmusból is. Ennek ellenére totálisan üres az államkassza, ami az Amerikával folytatott tárgyalásokat is megnehezíti. Ugyanis az államosított cégek, vállalatok kárpótlást követelnek. A kubai tárgyalók ennek fejében megpróbálják számszerűsíteni azokat a károkat, amiket az embargó okoz évről évre. Vagyis eléggé kilátástalan a helyzet, mert megegyezés esetén a saját államosítottak utódai is jelentkeznek majd követeléseikkel. A turizmust a jelenlegi szintnél csak óriási beruházások árán lehetne továbbfejleszteni. A szállodák jó része alapos felújításra szorul, és újak építése mellett természetesen modernizálni kellene a teljes infrastruktúrát is. Modernizálni kellene mindent, az egész ideológiát, az államberendezést is. Hiába érzékeny szép, skanzenként okvetlenül megőrzendő lenne a sok dohányültetvény és dohányszárító pajta a Viñales-völgyben, a parasztok még ökrök-

kel szántanak. Nem esküszöm meg rá, mert csak a busz ablakából láttam, de úgy tűnt: faekével. Nem mutatóványyszerűen, hanem mezőgazdasági idénymunkajelleggel. Ezt nemigen lehet az idők végezetéig folytatni. A pajtában sűrű sorokban száradt a dohánylevél, de azért kész, akkurátusan megsodrott formában is előkerültek szivarok a ládából. A gazda rumot bontott, a dohányosok pőfékeltek: archaikus hangulat uralkodott. Két nem dohányzó, kint álltunk a pajta előtt Albertóval. Hátra intett: milyen hamar és milyen csúnyán vége lesz ennek! Tudom, mondtam. A nemzetközi nagytőke néhány éven belül kilóra megvesz itt mindent. Fendték, Massey Fergusonék, John Deere-ék bőgő óriástraktorai öt perc alatt felszántják az egész völgyet, az egész országot, azok az őstermelők, akik még bérabszolgának sem kellene, mehetnek a városi nyomortelepre. Na de van valakinek valami elképzelése arról, miként lehetne ezt elkerülni? A párt és az állam vezetésének – számunkra látható módon – nincs. Ő is úgy hiszi, hogy nincs harmadik út.

A régi, forradalmi ideológia mindenütt jelen van, falon, nótában, megszobrintva, de a kubaiak le se szarják. Hacsak nem lehet áruvá tenni. A turistáknak minden utcasarkon félóránként elsütött legborzasztóbb gagyi nóta a *Hasta Siempre, Comandante* (*Comandante Che Guevara*). A „mindörökké velünk maradsz, parancsnok”, vagy „mindörökké tied a győzelem” száz meg száz falfestményen, plakáton és franc tudja, utcakövön látható. A plakátokon tüntetők vagy ünneplők kezében tartott parancsnokkép már-már szentkép, a megdicsőült gerillát mutatja, égre függesztett szemmel. Ő már biztosan Marx-Engels-Lenin szentháromságával ferblizik a felhők fölött. A dal nem annyira rossz, ha flottul, harsányan éneklük, de ha templomi ének stílusában, vontatottan, műájtatossággal adják elő, akkor kibíratatlan. És ha a fehér lábú, rövidnadrágos, 60–70 éves berlini sörgyárosok is bekapcsolódnak lelkesen és hamisan, akkor csak a menekülés, illetve a villámgyorsan behelyezett füldugó segít. Őket, akik nosztalgiázni jöttek, nem érdekli a való, csak annak égi mása, a Nagy Elbeszélés, a Megdicsőült Hősök Legendáriuma. „Szent” és „komcsi” Kubában eléggé összeér. Fidel Castrót is foglalkoztatta a szentek élete, Jézus példája, forradalmi tevékenysége: szerinte Jézus Krisztus forradalmár volt. Jó, legyen, és akkor melyik apostol lehetett Che? Talán Iskarióti Júdás? Júdás Galileából származott, és az „iskarióti” a latin *sicarius* (késelő) torzított változata. A radikális késelők a zélóta mozgalom ultrái, a politikai terrorizmus első képviselői voltak – Che Guevara is fanatikus volt. Nem árulta el Fidelt, de összekülönböztek, ezért lelécelt Kubából, Kongóba és Bolíviába távozott titokban, amikor Fidel a Szovjet Birodalom részévé tette Kubát. Mivel azonban tudta, hogy távozásával kapcsolatban mendemondák keletkeznek majd, hátrahagyott egy levelet Fidelnél, amit 1965. október 3-án olvastak be a rádióba (a levél hitelessége erősen kétes). Ernesto „Che” – pajti, haver, öcsi – Guevara (1928–1967) afféle szegénylegény, meggyőződéses felforgató volt, aki se orvosi hivatásának gyakorlására, se államvezetési vagy népnevelési feladatok ellátására nem érezte alkalmasnak magát, hanem kizárólag a hatalmasok, az elnyomók elleni harc volt az eleme. Meg azért csinált vagy öt gyereket. Bár itt-ott mégiscsak próbálkozhatott népneveléssel, mert a kubai forradalom talán fő emlékhelyének, Öcsi és társai mauzóleumának egyik mellékborzalmába vésve (fiúk, lányok cipelik vasárnap a gerendát) az a felirat látható, hogy „El trabajo voluntario es una escuela creadora de conciencias”, vagyis

az önkéntes munka az öntudat fejlesztésének teremtő iskolája. Nem szabad a kelet-európai kommunista műszak és a kubai önkéntes munka közé egyenlőséget tenni, mondta Alberto, mert a kubai mezőgazdasági fizikai munka jelentős részben még a 20. század közepéig is rabszolgamunka volt. És nagy lépés eljutni attól, hogy centire megmondják neked, mit csinálj, addig, hogy te saját magad csinálod, sőt te ötlöd ki, hogy mit kellene, mit lehetne csinálni. Visszatérve a Che- és a Fidel-kultuszra, utóbbi nem indult be teljesen, és kérdés, beindul-e valaha.

Múzeumok, mauzóleumok

Voltunk szivargyármúzeumot látogatni, érdekes volt. A munkásnők és munkások se egyenruhában nem voltak, se szabadidőcuccokban; egyéni munkaruhákban nyomták az ipart kézzel meg a muzeális gépeken. Hajviseletük is köznapinak tűnt, pár asszony fejkendőt viselt. Zene nem szólt, a munkások fülében sem látszott zenedugó, és szerencsére Fidel Castro összes műveiből sem olvasott fel valamelyik inas. Cukkolgatták, szívatgatták egymást, ide-oda kiabáltak a teremben, nagy viháncolások közepette. A múzeummanufaktúrában 14 sor munkapad volt, 1-1 sorban négy hely. El lehetett vonulni előttük szép lassan. A szivarsodrók viszonylag jól keresnek – egy jól meggyúrt nagy Cohibának az ára 35 kukk. Alberto szerint éppen ennyi a szivargyári munkás havi kupkeresete, vagyis $35 \times 24 = 840$ kup. Ez nem elég. A megélhetéshez kb. havi 2.000 kell. De elszívhat naponta kettő kicsit, s ha nem szív, hazavihet (és ha elszívja, akkor is elvihet kettőt, és ha már kettőt kivihet, akkor kivihet annyit, amennyit nem szégyell – ez a komonizmus, drága barátaim, ha már elfelejtettétek volna, nem az a lekvár, amit ma kennek az orrotokra, nem az írott malaszt!). Szóval nagyban megy a talicskagyár, mindenki hazától esténként 1-1 talicskát, hát annyi csak jár neki, nem? Aztán a szomszéddal elcseréli a fölöslegeset rumra, cipőre, gyógyszerre, amire kell. Lépten-nyomon kínálják az utcán eladásra a feketeszivart. Annyi szivar a világon nincs, amennyit el akarnak sózni a fürge fiúk. De nem kell, kösz, nem dohányzom! Akkor vegyél apádnak, anyádnak, jegybéli mátkádnak! A főnöködnak! A gyerekednek! A haveroknak! Figyelj, nekünk kurvára mindegy, kinek, csak vegyél, vegyél, vegyél! Nagyjából ugyanez megy a rummal és a cédékkal is. Ha az ember végképp nem áll kötélnek, akkor nagyot sóhajtanak, és azt mondják: na jó, akkor adj legalább egy golyóstollat. Mindenki golyóstollat kunyerált, nem tudom, mi lelte a lakosságot. Ez a golyóstoll dolog nagyon meglepett, senki se mondta előre, az útikönyvben sem olvastam. Éppen ezért nem is vittünk. Viszont történtek ennél meglepőbb esetek is – Melindáról például le akarták kunyerálni a ruhát. Menjen haza alsóruhában? És ha az is kell? Rám meg – éppen szálltunk be a tengerparton parkoló csilli-villi, lég-hűtéses buszba – az Öreg Halász egy nagy halat akart elsózni fillérekért, amit röviddel azelőtt fogott, és a szemem láttára ütött agyon egy kövön. Szálljak be a vértől csöpögő, ötkilós hallal a buszba, és kezdjem el nyersen marcangolni?

A kubaiak Petőfi Sándora, a spanyolok ellen vívott függetlenségi harc mártírja José Martí (1853–1895) kultusza mindent überel, amit láttam eddig. Más kérdés, hogy minek kellett ezt nekünk megnézni, Alberto szerint a németek akarják, azért van a programban. Martí mauzóleuma Santiágo de Cubában, a Santa Ifigenia teme-

tőben található kolosszus. A mauzóleum alatti teremben kiskatonák állnak őrt fesszes vigyázzban. Három 17–18 éves kölyök váltja egymást félóránként. Az őrségváltás nagy élmény annak, aki szereti az ilyet (a németek? mégis?). Öt perccel a nagy esemény előtt lezárják az őrség fel- és levonulásának a pályáját, szigorú fekete őrmesternők egzecírozzák a turisták tömegét. Kuss, pofa be, tökfödött le, álljon tisztességesen, maga marha! A földbe rejtett óriási hangszórókból 10.000 watt erővel tör elő a bombasztikus zene, az iszonyú dobpergés: álljon meg a világegyetem! Ekkor csattog elő a váltás. Fegyvert súlyba, fegyvert lábhoz, úgy csapd oda a talpad, hogy beszakad a márvány! Nevetséges. De éppolyan nevetséges az athéni görög őrsereg pomponos-bohóccipős csattogása, vagy a tetőtől talpig medvebőrbe bújt angol idióták hót komoly bohóckodása. A kubai kiskatonák mégis szívesen jelentkeznek erre a szolgálatra, mert csak egy év kettő helyett, és utána van ösztöndíj a továbbtanuláshoz. A ceremónia alatti szigorú turistanevelés következtében az egyik öreglány leesett a lépcsőn. Nem lett nagyobb baja, és nem hagyta, hogy elvigyék. De persze neki is megvolt a 150 eurós, teljes körű biztosítása egy hónapra, amit mindannyiunknak kötelező volt az út megkezdése előtt megszerezni – anélkül be sem engedik az embert az országba, mert korábban sok odalátogató kihasználta a teljesen ingyenes orvosi és kórházi ellátást. A Martí-kultuszon kívül is felülmúlhatatlan hőskultusz van Kubában. Hősök, lovak, óriáskardok, nagy gesztusok, földet söprő pátosz! Önfeláldozás! A másik feláldozása! Harakiri! (Bocs, az másutt van.) Például Carlos Manuel de Céspedes (1819–1874) a kubai nemzet atyja, szabadságharcos, hős, mártír stb. Oszkár fiát a spanyolok elfogták, falhoz állították, és aszonták neki, hogy kivégzik, ha a papa nem engedelmeskedik. Fiú: „Atyám, ne engedelmeskedj!” Atya: „Oszkár nem az egyetlen fiam, én minden kubai sarj atyja vagyok, aki meghal a függetlenségért!” – A sortűz eldőrdült 1870. december 27-én. Tiszta romantika. És mindegyik emlékmű ilyen: tragikus bukás és abból sarjadó szebb jövő. Most meg ott vannak a kacsa segge alatt. Viszonylag szerény táblája van Camagüey-ben annak a nyolc fekete rabszolgavezérnek, akiket a városnak azon a terén, amelyen a tábla áll, 1812. január 29-én mint a levert rabszolgázadás főkolomposait lefejeztek. Meggyilkolásuk bicentenáriumán állíttatta eme táblát a Rabszolgaút Alapítvány.

Na de legyen elég a hősökből, következzen a rum. A muzeális szivargyár után a rummúzeum következett. A rum a cukorgyártás mellékterméke. Előállítás a gyártás során keletkező melasz fermentációjával kezdődik (különleges élesztővel gersztik be), majd az így keletkezett kb. 4–5 alkoholfokos cukornádbort lepárolják. Ezt a 63–75 fokos párlatot desztillált vízzel a rendes 37–40 fokos pialhatóságig hígítják és nemesacél hordókban legalább fél évig érlelik – ez a közönséges fehér rum. Amennyiben használt tölgyfa hordókban tovább érlelik, akkor valamivel magasabb alkoholtartalommal teszik el, mivel a 3–5–7 éves érlelés során veszít az alkoholtartalmából. A hordókat régen Amerikából szereztek be (Jack Daniel’s) ma Írországból és Skóciából vesznek. A hordók fájától és a hordókban érlelt whisky fajtájától függően alakul a rum ízvilága. A látogatás végén ujjnyi, hét éves, borostyánszínű Havana Club rumot kaptunk átlátszó kis műanyag pohárban. Hmmm! A rummúzeum földszintjén patinás bulizó kocsma van, ahol remek házi zenekar játszik.

Nyugat-Kuba (a Viñales-völgy, Pinar del Rio), vagyis a dohánytermesztés, és Havanna + környéke, a cukornád- és rumcentrum megtekintése után keletre, Santiago de Cubába repültünk egy régi ATR 72-es olasz-francia turbopropallal. Nem volt túl bizalomgerjesztő ez a kicsi, sötét és nagyon lehasználatnak tűnő masina. Furcsa biztonsági ellenőrzés volt a beszállásnál: a vizesüveg nem érdekelte őket, de elvették az összes öngyújtót (golyóstoll- és öngyújtóhiány?). Fent a gépen kiadták a parancsot, mindenki üljön oda, ahova akar, ám az első négy sor üresen maradt! Az első három sor nem is látszott, függöny választotta el. Nem első osztály volt a függöny mögött, hanem valami beépített akadály. A negyedik sorban az egyik oldalon fegyveres biztonsági őr ült, a másikon az utaskísérő. Hozzá kell tennem, hogy a csoportunkon kívül csak három helyi utas volt – talán attól féltek, hogy ők térítik el a gépet Amerikába. Ehelyett végigaludták a 760 kilométeres utat.

Konkvisztádorok, cukorbárók, a holnap szelleme

Santiago de Cubában a városnézés a Bacardi rumdinasztia méltóságteljes, kolóniális stílusú egykori villájánál kezdődött, amelyben ma múzeum működik. A múzeumba nem mentünk be, csak körbefényképeztük, mert a csoport ki volt tikkadva a tegnap esti rumivástól, és kávézni meg kólázni akart. Én Don Diego Velázquez 1516-ban épült palotáját látogattam meg, ugyanannak a kávézótérnek a másik oldalán. Látogatásom úgy kezdődött, hogy durván rám reccsent a főteremőrő. Jól megnéztem magamnak, mert semmit sem csináltam, csak álltam és bámultam. A közeg olyan volt, mint mondjuk a Réz kakas ruhatárosnője, 30 évvel ezelőtt. Ekkor megértettem: tejelnem kell. Adtam egy kukkot, és félreérthetetlenül mutattam, ha barátok leszünk, még egy kukk ugrik a végén. Nagyon megérte, ez volt talán az egyik legérdekesebb, amit Kubában láttam. Készítettem vagy ötven képet, most csak a rácsozást említeném. Feltűnt, hogy minden házon rács van, a régieken fából, az újakon vasból. De ezek a felépítmények túl keskenyek ahhoz, hogy mögöttük ülni lehessen – nem is arra valók, hanem szellőzők. Kubában minden házát úgy építene, hogy átjárja a szél. Volt pár száz évük kitapasztalni, hogyan kell temperálni a házat, vagy mindjárt rájöttek, és évszázadokig (az amerikai air-condition megjelenéséig) hasznosították – zseniális. A városi palota belső udvara is kis csoda – az arányt, azt is nagyon tudták! –, közepén kúttal, azt már nem sikerült a képbe gyűrnöm. A konkvisztádorok és utódaik házai a legrégebbi típusú megmaradt épületek, okvetlenül ajánlom a megtekintésüket. A bútorzatról, képekről stb. most nem szólok, éppúgy innen-onnan orozták, mint az államosítások után a magyar múzeumokba zsúfolt zsákmányt, és a szajré szedett-vedett jellege nehezen palástolható az értő szem előtt. Attól a pasitól, akié ez az épület volt, a későbbi félreértések elkerülése végett az állam restaurálás előtt megvette ezt a házat. Ő a pénzből megvette a szomszéd házat, amit váratlan ajándékképp megtekinthettem. Újdonsült barátnőm vitt ki a tetőre egy titkos ajtón – a végén teljesen jóban lettünk egymással. A szerencsés kárpótolt kétségkívül igyekezett valami hagyománybeli folyamatosságot megvalósítani az átépítés során, arra törekedett, hogy a palota melletti ház hasonlítson az eredetihez. Méltányolva az igyekezetét, a végeredményt legfeljebb közepesre tudom minősíteni. Ezek után be lettem avatva különféle tit-

az agresszív lenyúlással, illetve a leplezetlen koldulással. Mivel lehet a fényképezés, pisiltetés, kosárfonás, teheneltetés, bivalyoltatás, intim be- és kipillantások lehetővé tétele, valamint a pártlap áruba bocsájtása mellett még kukkot aratni? Legegyyszerűbben például magamutogatással: mint utcai szobor, mint egyszerű atyafi a számaron, mint vidám, szivarozó, kissé pityókás öregek csoportja, kiskakással a kalapon, vagy – szállodai szobalányként – hattyút kell hajtogatni az ágytakaróból. A legzseniálisabb a pelikánetető volt Varaderóban. A pelikánok maguk is halásznak, mégpedig zuhanórepülésben, de egyáltalán nem vetik meg, ha a partról hallal kínálják őket. Ilyenkor összegyűlik vagy 8–10 madár a sekély vízben, és amíg a fiatal halász dobálja nekik az apró halakat, a turisták akár be is mehetnek közéjük a vízbe, sőt – amennyiben a turista nem átallja kézbe venni a kis halat – maguk is etethetnek. Mivel jó párszor bementem a vízbe bűvárszemüveggel és elég hosszan úsztam a fenéig áttetsző vízben, és egyetlenegy halat nem láttam, se kicsit, se nagyot, nem értettem, honnan veszi a halász az etetéshez a halait. Azután egyszer, amikor még napfelkelte előtt indultam strandfutásra, megláttam a fiút. Tédig gázolt be a csendes tengerbe, majd apró súlyokkal terhelt kb. 2 x 2 méteres marokhálót dobott a vízbe. És amikor partra húzta, legalább 6–8 kishal volt benne! Visszafelé jövet aztán láttam, hogy nagy, ütött-kopott műanyag vödre már csaknem tele volt hallal. A nap folyamán teljesen véletlenül azt is lefigyeltem, hogy a szálloda óriási előcsarnokában üzemelő koktélbár mixerével seftel: a mixer a hűtőszekrényben tárolja a halait, és a fiú a nap folyamán mindig csak az aktuális turistacirkuszhoz szükséges mennyiséget vételezi – és nyilván fizet a hűtésért. Merthogy a turisták nagyjából fél-háromnegyed óra múltán elunják a pelikánetetést, akkor a fiú eltűnik 1–2 órára, és mire visszajön, újra akad elég fényképezni vágyó turista. Ha ez a gyerekek nem szedi össze egy szivarsodró szakmunkás havi bérét, a 35 kukkot egy jó napja alatt, megeszek egy cohibát. Végül is értem és elfogadom, hogy az agresszív kukkvadászat létfontosságú mindazok számára, akik nem rendelkeznek külföldi rokonai kapcsolatok révén rendszeresen érkező átutalásokkal. Egy átlagnyugdíj, írd és olvasd, havi 7–10 CUC vagy euró vagy dollár, 200–240 normál kubai peso. Ez maximum a jegyre adott olcsó élelmiszerek beszerzését fedezi – és az így beszerezhető élelmiszer mindössze kb. fél hónapra, húsz napra elég. Mindenki tudja, milyen mélyről, milyen rettenetes szegénységből, tudatlanságból, alázatból, közőnyből kellett feltornáztatni a népet. Milyen gyilkosan kíméletlen volt az amerikai blokád, milyen megalázó a kubaiak számára, hogy az US-rabszolgaság egyetlen alternatívájaként a szovjetek jármába kellett hajtaniuk a nyakukat. Mindezek tudatában is lehangoló, hogy nem sikerült magasabb életszínvonalat elérniük.

Vallások

Mindenütt ki vannak plakátozva, képbe vannak festve, fel vannak pingálva a falakra a szocialista mindenszentek. De már nem segítenek, hiába nevetnek bármily csábosan. Mellékesen a legtöbbjük halott. A sok helyütt látható fiatal Angela Davis, gömbszerű, óriás afro frizurájával viszont nagyon is él. *Life between Politics and Academia* című előadásával fellepett 2015 őszén a Bécsi Egyetem fennállásának 650. évfordulója alkalmából tervezett rendezvénysorozaton, és a programhoz

csatolt képen jól néz ki. Ugyanolyan afro, nyilván hófehér gömbfrizurája most szőkére van festve. Kétlem, hogy a kubaiak, főleg a fiatal kubaiak tudnák, kik is ezek a szentek pontosan. Azt viszont tévedhetetlenül érzik, hogy ma már egy hajítófát sem érnek. De nem is bennük bízunk, hanem a napsütésben, az olcsó rumban és szívnivalóban, a mindenhol ingó-bingó, ezerfajta hintaszékben, meg a különféle vudus varázslatokban. A három fő pozitívum mellett (a „faji” béke; az ingyenes oktatás – beleértve az iskolai egyenruhát és étkeztetést –; az ingyenes egészségügyi ellátás – beleértve az ingyenes gyógyszerellátást is) a negyedik a vallási béke. Kubában Alberto szerint mindenkit katolikusnak keresztelnek. De a katolikus kereszténységet át- meg átszövik az afro-kubai vallások. Úgy, mint ahogy nálunk a húsvét vagy a karácsony pogányból lett átminősítve, csak fordítva: ők a szenteket minősítik vissza, vagy látják el kettős-hármas szignifikációval. Például Szent Barbara átértelmezésére a Nigériából Kubába hurcolt fekete rabszolgák hiedelemvilágában került sor. A katolikus szentasszony a joruba (Yoruba) santería-hite szerint hatalmas, harcias férfiistenség, a mennydörgés istene, magyar fonetikusan Átíratban Csángó. Neve a haiti vuduban Sango, a brazil kandomblésok Xango (hángo) néven ismerik, az umbandások és a makumbások Nango Sango néven. Trinidadban, Puerto Ricóban és Venezuelában is tisztelik. A santería mellett honos még Kubában a regla conga (palo monte, palo mayombe), amely isteneit (az orishákat) szintén katolikus szentekbe oltotta bele tövig. Szóval vigyázat! Ha az ember lát mondjuk egy Szent Pétert, nem szabad azt mondani, hogy á, hát hiszen ez Szent Péter! mert ők meg azt mondják: „dehogyan, ez Ogun, aki mindig a többi orisha előtt jár, ezért minden áldozatból részesül.” Vagy ki ne ismerné Szűz Mária ikonográfiáját? A santería Jemájá néven nevezi. Afrikában a tenger urának lányaként volt tisztelt; a mitológia szerint férje elől menekülve választotta lakhelyéül az óceánt. Ennek megfelelően kék ruhában jelenítik meg, Kubában az anyaság, az Újvilág egyéb részein a sós vizek, a tenger úrnője. Katolikus megfelelője a Fekete Madonna, a reglai Szent Szűz – a Havannai-öböl védőszentje. A Fekete Madonnát a fehér Istengyermekkel meg a vudusok vették át. Elmentünk egy ilyen szentélybe. Alberto rumot bontott, az első pár cseppet a sarokba lötytyintette, a Fekete Madonna lábához, aki hófehér Kisjézusát ölelte. Ott már voltak sütik, gyümölcsök stb., amiket aztán a szertartás során megesznek, a rumot megisszák. Mindeközben ésbontó dobolásra táncolnak – például abban a szobában, amelyben ültünk. A mieink csak *szivaraztak* és rumot ittak, a zenekarért külön kellett volna fizetni, amint azt a kövér pap két ujját összedörzsölve félreérthetetlenül tudunkra adta. A római katolikus egyház természetesen nem nézi jó szemmel, és templomaiban korlátozza az áldozathozatal ilyen és még ilyenebb formáit (kakas nyakának átvágása), de mint népi vallásosságot elismeri és tolerálja. Bár tolerálná később is, amikor újra hatalomhoz jut! A szentélybeli orisha tetőtől talpig fehér ruhába volt öltöztetve, nyakában óriási, fehér gyöngysort viselt. A szertartáson résztvevők, a táncolók maguk is fehérben vannak, és ha az orisha hófehér, akkor a hívők az utcán is fehérben járnak. Nagyon furfangos viselet ez, mert a politikai foglyok mamái, feleségei, lányai, nővérei, az ún. „Damas de Blanco” 2003-ban alakult laza szövetségének a tagjai is fehérben tüntetnek az emberi jogokért. Nehéz eldönteni, hogy az általam diszkreéten lefényképezett, tüntetően fehér ruhás nő templomista vagy antikommunista-e.

Autentikus éneket, zenét szerencsére hallottunk pár helyen, például Bayamóban, a Trubadúrhoz címzett kocsmá kerthelyiségében. Ezek a fejek igazi zenészek voltak, és vagy 15 percig szépen játszottak. Mellettünk a sarokasztalnál négy fiatal animátor mulatott mintegy véletlenül (kb. félórás intervallumokban érkezhettek a csoportok). Kaptak egy fél liter fehér rumot, azt már kiitták. A poharuk alján órum lapult, ahhoz viszont nem nyúlhattak. Aztán, amikor fergeteges lett a hangulat, ők is felugrottak, ropták, tapsoltak veszettül. Majd leültek, és az egyik megkínált engem a poharából. Mivel láttam, hogy a fiúk a közönségre emelik poharukat, majd leteszik, én is ezt csináltam. „Igyál baeg – sziszegte rám a napszemüveges –, akkor mi is ihatunk!” Alig kortyoltam bele a pohárba, a gyerek máris kirántotta a kezemből, és kihörpintette a munkaeszközt. Abban a szempillantásban így tett a többi is, mutatták a gazdának, hogy inni kellett, nem volt mit tenni, a bolond turista elpusztította a repi rumot! A lakossággal egyébként nem tudtunk kommunikálni, csak Alberto tolmácsolásával. Meg utazott velünk egy Németországban élő fiatal portugál nászutas pár, a fiú – szakmunkás – hatalmas nyelvtelenség lehet, mert ahhoz képest, hogy 2009-ben vándorolt át Portugáliából Németországba, hibátlanul beszél az irodalmi németet, és az anyanyelvén kívül tud még angolul és spanyolul is. Őt kértem meg néhányszor fordításra, tolmácsolásra. De egyébként nem adódott helyzet. Így hát a közegekkel meg az árusokkal, a koldusokkal meg a zenészekkel való alkudozás maradt. Ennek is voltak érdekes pillanatai. 14 kilométerre Trinidad de Cubától keletre található a Valle de los Ingenios, a cukornád malmok völgye, ma az UNESCO-világörökség része. Itt az Iznaga család egykori ültetvényét látogattuk meg, a nagyon szépen rendberakott egykori udvarházzal, a rabszolgák egykori szállásaival és a hatalmas kilátótoronnyal. A toronyban állandóan őrséget álltak a tüzek megpillantására. De a tűz a legtöbb esetben nem magától gyulladt, hanem rabszolgalázadás kitörését jelezte. A toronyhoz vezető úton asszonyok varrottasokat árultak, pasik dugi szivart, rumot, hangszert. Melinda képeslapért ment, amikor elkapott az egyik javakorabeli, tűzről pattant, kis gömböc fekete menyecske, hogy vegyek lepedőt – de hát én nem értek hozzá, a feleségem meg nincs itt. Azt értette, hogy nincs feleségem, és óriásit sikítva a nyakamba ugrott: akkor lesz ő! Fogjam meg bátran, milyen kemény a húsa! Abban a pillanatban néhány árus odarontott, hoztak rumot, hangszert, elkezdtek nagy hangerőre cukkolni a nőt, Maria, micsoda szerencséd van, alemán lesz a férjed, megyünk hozzád mindannyian ki Alemániába! Látszott, unatkoztak, ha 5–10 kukkot bevetek, rumot bontanak, valami alkalmi zenekar összeáll és a húrokba csap, kezdődik az éneklés és a tánc, az eljegyzési buli – persze nem tudom, mennyire komolyan gondolták, de látszott, hogy viszkedett a talpuk. Illetve nem a talpuk, hanem a derekuk, mert a kubaiak nem lábbal figuráznak, hanem csípőből táncolnak. És a legbanálisabb alkalom is elég, hogy táncra perdüljenek. Tulajdonképpen csak annyi, hogy valaki elkezdjen pengetni, és placra kerüljön pár korty pia. Az ilyen spontán zenélések és táncok, amikből párat volt szerencsénk látni, lényegesen különböznek a turisták számára rendszeresített pénzlelőző számoktól, attól a 6–8–10 darabtól, amikre a kanadai öregcserkészek vagy az európai exűtőrök gerjednek. Van remek rumba, mambo,

csacsacs, salsa, latin jazz és szon: spanyol és nyugat-afrikai zenék keverékei, amelyek a Karib-tenger térségében érlelődtek, csiszolódtak, nyerték el helyi jellegzetességeiket. A zenészek a turistazenét lelketlenül lezavarják, de a spontán zenélés alkalmával figyelnek egymásra, egymás kezére játszanak, bontakoztatják, röptetik a másikat, és főleg maguk is élvezik. Hangszerekben láttunk gitárt, bőgőt, sokfajta ütőst (klávé, kongát, batát stb.), valamint a kínai kulik által meghonosított rövid kis trombitát, a kornetin csínót. A különféle rumbatökökről nem is beszélve. Az egyik pihenő alkalmával – szerintem véletlenül – kiemelkedően jónak bizonyult az Alberto által összerántott spontán zenekar. A maga nemében mindegyik zenész kiváló volt. A két gityós meg a batás vagy kongás már játszott együtt, és a rumbatököt rázó fickó talán a legszebb hangú énekes volt, akit Kubában hallottunk. Olyan forró hangulatot teremtettek, hogy páran táncra is perdültek a csoportból. Trinidadban, az egyik kerthelyiségben, megkaptuk a tiszta nyugat-afrikait is, táncra együtt. Na de aztán, a körutazás végén, meglett ennek a bötje, mert a strandhotelben csak a ronda, közönséges turista gagyit nyomták. Beállt a rossz idő, kitűzték a strandra a vörös zászlót, így aztán a saját szakállunkra még egyszer elmentünk busszal Havannába. Számtalan lerobbant házról készítettem fényképet, meg olyanokról is, amelyeket már restauráltak. Kiderült (még az első havannai út alatt, Alberto jóvoltából), hogy az állam egyelőre nem engedi a magántőkét labdába rúgni a házrevitalizációs programban, csak akkor, ha szállodarevitalizációról van szó. Ilyen például az Hôtel de Vienne gyönyörű szecessziós épülete: a falakon belül mindent kikapartak. De a többinél ugyanúgy járnak el Alberto szerint, mint régen a szocialista országokban a „födémcsere” elnevezésű akció alkalmával: kiköltöztetik a lakókat, majd miután végeztek a ház renoválásával, ugyanazok a lakók költözhetnek vissza a felújított lakásokba. Csak hát ez csigalassúságú, ezért rohad ezer meg ezer csodálatos ház Havannában és Kuba más városaiban – az államnak soha nem lesz annyi pénze, hogy mindet rendbe hozza, mielőtt végük. Számtalan kisebb-nagyobb ékszerdoboz várna még megmentésre (sokban persze még laknak is).

Autó, teherautó, technológia

Régi, vagyis 1959 előtti amerikai autókat nemigen fényképeztem, számomra nem jelentettek nagy durranást. Nem ismerem a márkákat, nem tetszik az a felhajtás, amit velük és körülöttük csinálnak, és bár maximálisan elismerem, sőt díjazom az autószerelők elképesztő kezűgyességét, kreativitását és improvizációs képességét, éppolyan cirkusznak tartom az US-autóveteránok körüli ájult kultuszt, mint annak az exkelet-német turistának a „jé, Lada, Zsiguli, Moszkvics, Polski Fiat, Skoda, Volga, Dacia” (stb.) felkiáltásait, aki az egykori kelet-európai márkákból készült. Én haszonjárműveket fényképeztem, olyanokat, mint az UAZ (ha még tudja valaki, mit jelentenek e betűk), a régi csőrös ZIL, a fehérpofájú ZIL, az IFA, az ARO meg a különféle UFO-k (ezek haladtak, de hogy mivel és mitől, azt nem lehetett kideríteni). Taxiban volt lovas, szamaras, motoros bukósisakszerű, sőt oldalkocsis motorkerékpár is. Összefoglalva: jó-jó, hogy a kubaiak minden zsákra találnak foltot, hogy minden szükségből és ínségből a legjobbat hozzák ki – de még sokkal jobb

lenne, ha ilyenre nem lenne szükség. Minden vagányságuk, minden életszeretük, lezszerségük, latin lelkesedésük ellenére az a benyomása az embernek, hogy szegények származásuk. Párszor megnéztük a kubai TV-híradót (a szállodai programban volt vagy húsz csatorna, de épkezláb idegen nyelvű adót nem lehetett fogni), mert szeretettük volna tudni, hogy milyen lesz másnap az idő. A híradóban például azt mutatták hosszan, ahogy a számítástechnika bevezetésén fáradoznak az oktatásban. Gondterhelt, nagyszeműveges tanárnők keresték a Shift+Control-t, vagy a Control+Alt-ot, annak a megtalálása és szerepe még több fejtörést okozott. Megsajnáltam a szó szoros értelmében tegnapelőtti csapatot. Olyanok voltak, mint-ha Erdély Miklós *Tavaszi kivégzés* (1985) című filmjéből léptek volna elő. Az IBUSZ-os kislány, a bolti eladónő, a tervezőiroda dolgozói, a pártaktívák, az utca embere, sőt maga az utcakép. Egy percig sem gondolom, hogy jobb lesz nekik, ha majd bevonul ide is a kapitalizmus. Néhányuknak jobb lesz, de a 11 millió lakos nagyobb része legalább ugyanakkora vagy még nagyobb nyomorban fog élni, mint most, és egyáltalán nem fogja vigasztalni, hogy akinek van kocsija, az már remek utakon vezethet, és akinek telik rá, annyi mobiltelefont vehet, amennyit akar. El lett itt baltázva minden rendesen. „Ínségben az emberségesség előbbre való a jogszerűségnél!” (mondja a mosolygó Fidel egy óriásplakáton), és az ember érteni véli, hogy ez a szlogen az egykori államosítások erkölcsi jogosságát próbálja magyarázni. Na de mit jelent egy ilyen mondat ma? Kerek perec majdnem semmit. Amennyire láttam és amennyire Alberto hajlandó volt erről beszélni, az ellenzéknek sincs szociális programja a jövőre. 2014 decemberében került a francia moziba Laurent Cantet rendező *comédie dramatique* műfajú filmje, a *Retour à Ithaque*, ami magyarul *Havannai éjszaka* címmel megy (írt róla Papp Sándor Zsigmond a *Népszabadság* 2015. április 7-i számában). Őt régi barát találkozásáról szól, akik egy havannai ház tetőteraszán azért gyűlnek össze enni-inni, mert egyikük, aki a feleségével 16 évvel azelőtt „disszidált” Spanyolországba, most hazalátogatott. És nemcsak nosztalgiaáznak, nemcsak a régi sérelmeket emlegetik fel, hanem állítólag felrajzolnak valami jövőképet is. Amiből ma pusztán annyi látszik, hogy meg kell teremteni a demokráciát, be kell engedni az amerikai (elsősorban az ottani kubai tulajdonú) tőkét, és a lehetőségekhez képest a leginkább befektetőbarát körülményeket kell teremteni a számára.

Tömegturizmus

Hogy a „befektetőbarát környezet” mit jelent konkrétan, abból ízelítőt kaptunk a varaderói nagyszállóban, amelyben a körút végeztével eltöltöttünk néhány napot. Nem cikizni akarom, még kevésbé panaszkodni, mert tökéletesen az volt, amit az utazási iroda ígért. Eszményi, mintegy 20 kilométer hosszú strand, a partközéltben türkiz, távolabb azúr, kristálytisza vizű, 24–25 fokos tenger, délszaki napsütés, végtelen nyugi. Aminek a zavartalanságát – legalábbis a szállodához tartozó strandon – három fegyvertelen, de walkie-talkie-val ellátott őr biztosította. Fekete cipőben, fekete nadrágban, rövid ujjú fehér ingre kötött fekete nyakkendőben, fekete napszemüveggel állodogáltak diszkrétan valamelyik távolabbi pálmafa alatt. Csak az adóvevőjük krákogott időnként. Halló-halló, Gólya hívja Csókát! Ismétlem: Gólya

hívja Csókát. Csóka nincs itt, krá-krá, Varjú veszi az adást, vége. Itt Gólya, Varjú azonnal induljon a kettes fához, kidőlt egy árnyékvető, vége. Itt Varjú, azonnal indulok, vége stb. Mindannyiunknak, akik a szálló vendégei voltunk, az első percben színes műanyag diszkókarszalagot csatoltak a csuklójára, ami az elutazásig ott is maradt. Mármost, ha az ember napközben a tenger felől be akar lépni a szállodai strandon keresztül a nagy kiterjedésű parkba, és látszik a csuklószalagja, akkor háborítatlanul mehet. Ha nem, akkor egyszer csak előlép valahonnan egy őr, és felszólítja, hogy húzza fel a pulcsijának vagy az ingének az ujját. A pelikánetetöt például csuklószalag nélkül is beengedték, és beengedik a cukormamák, illetve cukorpapák partnereit is, helyi sötét bőrű fiatal férfiakat vagy nőket. A kéjutazók beviszik őket a szállodába, hiszen együtt étkeznek (nem tudom, hogyan számolják el), és nyilván együtt is töltik az éjszakát. A strandon mellettünk fekvő sugardaddy ábrázatán olyan kellemes mosoly ült, mint Adorno Teddyjén 1969 áprilisában, amikor három meztelen felsőtestű lány körbevette a katedrán, és virágszirmokkal meghintette a fejét. Karcsú, koromfekete lánnyal volt, míg a sugarmamák – virgonc, negyvenes, ötvenes nők – a jól megtermett, izmos kreol fiúkat szeretik. Ulrich Seidl filmjének (mondjuk: A szerelem paradicsoma) félresikerült magyar fordításában (*Szerelmet a feketepiacról*) a *feketepiac* kifejezés – a bőrszínnel való gyenge szójáték mellett – azt sugallja, mintha a szexturizmus tiltott dolog lenne. De nagykorúakkal állítólag nem az, mindenesetre tanúsíthatom, hogy létezik. Kubában és a Karib-tenger térségében a fiatal(abb) férfiak és nők inkább a mi eszkorthölgyeinkhez hasonló módon, hosszabb időre bocsájtják áruba a testüket, nem olyan arcátalanul, névtelenül, futószalagon, mint a világ metropoliszainak éjjeli dzsungelében dolgozó férfi és női szexmunkások pár percre vagy pár órára. A kiváló egészségügyi hálózathoz, a tudatos védekezésnek és a hosszabb távú kapcsolatnak köszönhetően se AIDS, se más nemi betegség nem terjed. A városban nem hallottam egyetlen egyszer sem, hogy megszólta volna az ilyen párt az utca népe. A szállodai étteremben viszont nem ül senki olyan asztalhoz, amelynél szexturista-páros ül. Ezért érdemes az ilyen kalandra vállalkozóknak másod-harmadmagukkal útnak indulni. Részben az étkezések miatt (a legtöbb asztal négy-, illetve hatszemélyes), részben az esetleges esti kirándulások miatt – ezekről nem tudok bővebbet –, és hogy legyen, aki vigasztalja őket a gépen, mert ott kellett hagyniuk a közben szívűkhöz nőtt partnert. A repülőtéren láttam pár ilyen búcsúzkodást, nem voltak szívderítőek.

Az étteremben (valamint a szálló előcsarnokában, a belső medence mellett álló hatalmas piacsapoló és grillezőben) minden ingyen van. És minden doszt. Ehetsz kipukkadásig, ihatsz májzsugorodásig. Csak oda kell menni a bárhoz, és kérni a koktélt, a sört, a bort, a rumot, a kávé – máris adják. Sőt, 1–2 kukk ellenében oda is viszik tálcán a medencéhez. Az ebédlőben a napi háromszori étkezés kezdetén az összes svédasztal roskadásig rakva. Mindamellett két tűzhelyen magában az ebédlőben is sütnék reggel tojást, délben-este húst, halat. Előételek, levesek, száz kicsi, közepes és nagy csippentenivaló, köretek tucattjai, marhahússal, disznóhússal rakott tálak, herkentyűk, kagylók, saláták, ezer gyümölcs és utóétel, sütemény. A hatalmas, 120–150 kilós rozmár- vagy tengeri tehénszerű jogosultak módszeresen legelnek előlről hátra s ismét vissza; előételtől süteményig, sütitől előételig. Ha az

ember valahogy becsusszan a hasuk alá, és felkiabál a hústömeg fejének az irányába, hogy „bocsánat, csak egy kis nudlit szeretnék csippenteni”, akkor dörgő hahota válaszol: „csippentsen csak nyugodtan drágám, magának még úgyis nőnie kell, hiszen ki sem látszik alólam!” Szakácsok tucatjai, legalább egy század pincér és konyhaszemélyzet dolgozik, küzd reggel 6-tól este 11-ig. A nagy zabálás szünete csak a csatatér megtisztítására, a halottak elszállítására és a következő ütközet felvonulási tervének a kidolgozására elegendő. Lihegő szállítók töltik fel a készleteket. Spanyol sajtokkal, chilei borokkal, egymillió liter vízzel. De máris ott állnak, toporognak sorban az ajtó előtt idegesen a következő étkezést alig váró turisták százai! S ha nyílik az ajtó, irtózatossá zajjal betódulnak. Kegyelem, irgalom nincs, a küzdelem az utolsó vérig tart, mindenki mindenkit eltapos, legázol és háttérbe szorít, mintha legalábbis éhhalál fenyegetne. Pont az nem fenyeget, mert a belső medence partjára telepített étel-italbár a nap 24 órájában rendelkezésre áll, kivéve azokat az órákat, amelyekben az étterem üzemel. Itt mindenkit friss étellel-itallal látnak el, egészen addig a pillanatig, amíg az illető bármilyen emberi nyelven (a jelnyelvet is beleértve) két lábon állva képes kinyilvánítani, hogy mire van szüksége. Négykézlábazókat, illetve a földön fetrengőket, a szocialista humanizmus emberképét megcsúfolókat már nem szolgálják ki, hanem azt mondják nekik: „polgártárs, polgártársnő” – na jó, nem mondanak semmit, hanem a biztonságiak leolvassák a csuklójára kötött szalagról a szobaszámát, és ágyba cipelik. Ha dűlni fűlni kezd, hívják a zsarukat.

Tegnap délután, elutazásunk előtt, fiatalok születésnapjára mulatságot rendeztek a medence környékén, és este hét órára úgy berúgtak, hogy társalgásuk egyetlen artikulálatlan üvöltéssé folyt össze. Ebben a hangzavarban csak a „mő-ri-já-na, mő-ri-já-na!” ritmikus ismétlődő követelését lehetett érteni. Aminek persze senki sem tett eleget. A pia kivételével a fű és az összes többi tudatmódosító szer Kubában szigorú, mondhatni drákói tiltás alá esik. A követelés nyomatékosításaképpen egy dugószerű, csíkos ruhás csaj a langaléta társnőjével összekapaszkodva ugrálni kezdett, majd visítva lefejelték a betont. Nem tudom, mi lett velük, mert gyorsan elmentünk onnan. Ma reggel kiutasítottak az étteremből a tegnapi randalírozók közül egy fiatal párt, mert a lány stringtangás bikiniben, a fiú meg egy szál fürdőgatyában jelent meg. A csaj kicsit gondolkozott, odahányjon-e az étterem sarkába, de aztán mégis az ajtó elé csandázott.

Hazatérés

Kiutazáskor, mintegy utolsó érvágásként, 25 kukkot karmolnak le mindenkiről, mielőtt beengednék a tranzitba. Ez minden útikönyvben benne áll, ám sokan, akik autót bérelnek, és úgy barangolják be a szigetet, nem tudják. Vagy tudták, de addigra elfelejtik. Minket, csoportos turistákat legalább háromszor figyelmeztetett Alberto, hogy elutazás előtt ehetünk-ihatunk, amennyi belénk fér, vehetünk, amit akarunk, de a 25 pénzt mindenki végig tartsa magánál, mert anélkül itt marad, a határőröket nem érdekli, ha nélkülük megy el a repülőjük. Azt is megsúgta, hogy a repülőtéren az indulási részen sajnos-sajnos nem működnek a pénzautomaták (az érkezésin igen), semmiféle bankkártyát nem fogadnak el. Ezért az elrepülni

vágyó kukkhiányos turista kénytelen áruba bocsájtani az óráját vagy az okos-telefonját a repülőtéri bárban, és csodák csodája, mindig akad jelentkező, aki megveszi éppen annyi kukkért, amennyire a szállóknak szükségük van.

Az elutazás a kubai látogatás kicsi tükörképeként megmutatta mindazt a vidámságot és keserőséget, ami az itteni embereket jellemzi. A repülőtéren a poggyászt mindjárt Bécsig lőtték át, és abban a sorban, amelyben mi álltunk, csinos, huszonéves, kirobbanó energiájú fiú intézte a dolgokat. Megállás nélkül dévajkodott és puszkodott a két szomszéd ügyintéző csajjal, sőt, távolabbról is oda-odaszaladtak hozzá egyenruhás lányok kicsit ingerkedni. Mindamellett a képernyőre se pillantva villámgyorsan írt, mért, oda se nézve ragasztott, biztosak voltunk benne, hogy a csomagjaink Pekingben fognak landolni. Amikor átadta a szállókártyáinkat, Melinda megkérdezte, hogy azokat a helyeket kaptuk-e, amelyeket még Bécsben lefoglaltunk (nem a középső négyesben, hanem ablak melletti kettést). A srác elkomorodott, és azt mondta, hogy nem, olyan helyeket kaptunk, amelyeket a számítógép kiosztott. De hát fizettünk a foglalásért! Erre még komorabb lett: minket nem érdekel, hogy önök Európában mit fizettek, ha bizonyos helyre szeretnének ülni, akkor nekem kell fizetniük, itt és most! Közben Melinda rápillantott a kártyára, és látta, hogy éppen a lefoglalt helyeket osztotta ki. A srác harsogva felnyihogott, felnyerített, mint valami csikó, ha négy lába lett volna, biztos mind a négygel a levegőbe ugrik örömeiben, hogy így megréft minket. Úgy kacagott, hogy a könnye is kicsordult. Melinda meg a szállókártyákkal csépelte a fejét: haszontalan kölyök, így ránk ijeszteni! A gyerek álbűntudatosan lehajtotta a fejét és hagyta – hát ez az egész akció elképzelhetetlen lenne egy EU-repülőtéren.

Utána a fejenként 25 CUC repülőtéri illeték kifizetése következett, gyorsan és gépiesen. Majd ismét egyenként a kis funérlemez dobozok valamelyikébe kellett lépni, a szállókártyával, az illetékfizetési bizonylattal, a belépésnél kettétépett vízum másik felével és az útlevelemmel. Ismét rá kellett állni a padlón megjelölt helyre, a kamerába nézni, és megvárni, míg a határőrő véghezvise a szkenneléssel, a számítógép meg az összehasonlítással. A gép természetesen nem látszott, mert a nő magas mellvéd mögött ült. De ő sem a képernyőt nézte, hanem engem. Fiatal, alacsony sarzsi volt, fakó zöld ingének a vállára két szétmosott ezüst csillag volt nyomva. Ébenfekete, csillogó, lenyalt haja hátul kis farkincába kötve. Szabályos arca volt, magas járomcsontokkal, makulátlan, lilásbarna („olyan, mint az olívakrém”) arcbőrén végig egyetlen izom se rándult. Szája nem volt összeszorítva. De a furcsa nézését nehezen álltam, fekete szeméből mintha hideg gyűlölet áradt volna felém. Azért én is rezzenéstelenül a tekintetébe mélyesztettem a magamét. Gyűlöl, mert elmegyek, ő itt marad? Vagy csak azt méri le, mennyit barnultam két hét alatt? A *Személyi követő éji dala* ugrott be Petritől: „Szállsz, szárnyalsz. / A kezembe ne kerüljél / Mert röptődben megkoppasztalak.” Úgy kereste meg, tapogatta ki az asztalon a szállókártyát meg az útlevelet, hogy a tekintetét nem vette le rólam, a kilincs nélküli ajtó berregőjét is úgy nyomta meg. Elmentemben rámosolyogtam, nem viszonzta. Csak kint néztem meg, belepecsételt-e az útlevelembe, s bele – de mikor? Nyilván még a szkennelés előtt.

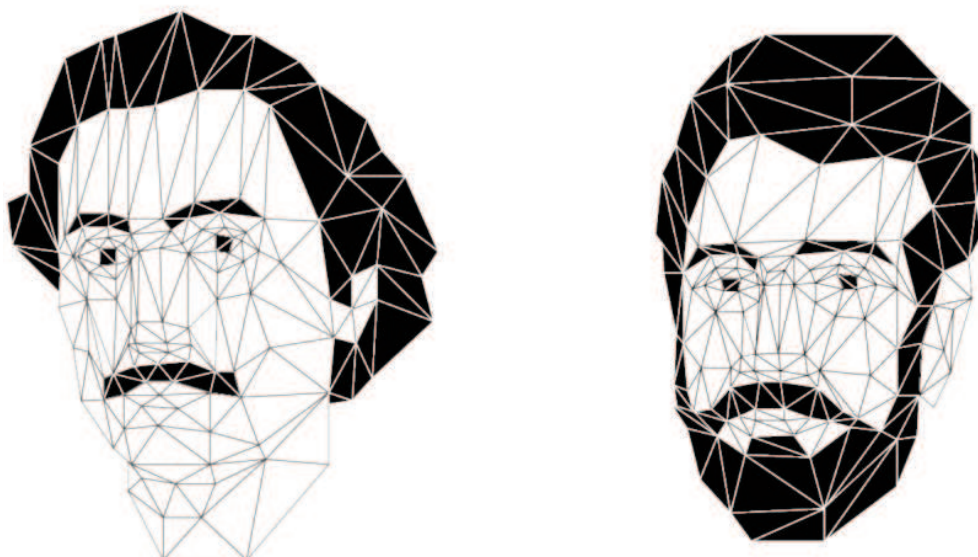
Nem a legjobb hangulatban mentem fel a szállókapukhoz. Sok idő volt még, gondoltam, szép nyugodtan végcézek egyet, ne kelljen sorba állnom a gépen mind-

járt a hosszú repülőút kezdetén. A vécé előtt nagy fekete gyezsurnaja állt. Hatalmas feje, hatalmas mosolya volt, csupa jóindulat áradt belőle. Amikor kiléptem, jelentősegteljesen csörgette kezében az aprót, és biztatóan mosolygott rám: „tessék fizetni!” Elöntött a méreg. Tényleg nem maradt egy árva büdös vasam sem, az a huszonöt kukk vagy euró repülőtéri illeték volt az utolsó itteni lóvém, amit az imént húztak le rólam, és még annyiért se hagynak nyugodtan hugyozni? Ezt emelt hangon közöltem vele angolul. Végtelen nyugalommal ölelt át vastag jobbkarjával: „Drága úr! Ne dühöngj! Te visszamész a gazdagságba, tejbe-vajba fürösztének, körbenyalogatnak!” (Cuppogva, száját nyalogatva mutatta, milyen jó lesz nekem). „Én meg itt maradok, az egész családról nekem kell gondoskodnom!” (Mutatta a legkisebbtől a legnagyobbig, kb. 10 orgonasípot varázsolt a levegőbe.) „De nincs semmi baj! Ha szükséged van pénzre, vegyél, amennyi kell!” Bal kezével belemarkolt a munkaköpenye zsebébe, és hatalmas tenyerén felkínált vagy fél kiló érmét. Erre mit lehetett tenni? Én is rámosolyogtam, jól megöleltem, és meglapogattam a vállát.

JEGYZETEK

1. A kubai hatóságok már a tárgyalások megkezdése előtt engedélyezték az egyetlen fogvatartott amerikai állampolgár hazautazását, és 50 politikai foglyot szabadon engedtek – amnesztiával.

2. A GTMO „dzsitmó” néven elhíresült támaszpontot Amerika 1903-ban 99 évre bérelte ki. A bérleti szerződést egy puccsista diktátor a második világháború alatt határozatlan időre meghosszabbította. Castróék 1960 óta visszaküldik az évről évre érkező amerikai csekket, de mert (már Fulgencio Batista diktátor bukása és elmenekülése után) az új rendszer egyik tisztviselője 1959-ben beváltotta a bérleti csekket, az amerikai álláspont szerint a csekk egyszeri beváltása is elegendő ahhoz, hogy a „bérlet” jogszerűsége most már az idők végezetéig fennálljon.

LATOR LÁSZLÓ

Levelek, találkozások

Illyés Gyulával (hogyan is lehetett volna másképp?) Sárközi Mártánál találkoztam először. Akkor már nem volt válasz, a hajdani munkatársak, öregek és fiatalok, el-eljártak Márta szoba-konyhás zugligeti házába. Jött, aki ráért, hívatlanul, szabad akaratából, az együttléteknek nem volt szervezett jellege, irodalmias íze. Lehet, emlékezetem összemásol két képet, de úgy emlékszem, Illyés Szabó Lőrincel, másokkal, akkor már hallgató írókkal volt ott, olyanokkal, akik közé mindig is szerettem volna bekerülni. Ott ismertem meg már távoli kamaszkorom bálványait, Sinka Istvánt, Féja Gézát, másutt nemigen lett volna rá alkalmam. A két leggyakoribb vendég Bibó István és Pilinszky János volt. Ötvenhat novemberének első napjaiban (negyedikén többedmagunkkal, közlekedési eszköz híján ott aludtunk Judittal) gyalog mentünk át Mártával Zugligetből a Gábor Áron úton, a Vérhalom téren át a Józsefhegyi utca 9-be, megnézni, nem esett-e bajuk Illyéséknek. Alighogy elkezdődött az Illyés Gyulával való kapcsolatunk, máris, mondhatni, hivatalos színezetet kapott. Ötvenötben, négy évi körmeneti tanárkodásom után az Európa (akkor még Új Magyar) Könyvkiadóhoz kerültem, az orosz szerkesztőségbe (az volt a vállalat legszervezettebb, örökölt részlege a forradalom leverése után, szerencsémre kiválhattam az orosz-szovjet csoportból), hasznomra volt az ott töltött idő, meglehetősen beletanultam a nekem régóta valamelyest ismerős orosz nyelvbe, ez is belejátszott, hogy tartós kapcsolatba kerültem az orosz lírával, fordíthattam azokat, akiket már évekkal azelőtt is szerettem-fordítottam, Puskind, Lermontovot, meg akiket nemrég, nagyrészt Juditnak köszönhetően fedeztem fel Mandelstamot, Paszternakot, másokat, addig jószerivel ismeretleneket. Mikor ötvenhatban átkerültem a latin szerkesztőségbe, akkor már jó ideje gyakorló versfordító voltam, antológiákat szerkesztettem, orosz, francia, német, olasz költők műveit. Helyzetemnél fogva így kerültem közvetlen kapcsolatba azokkal a nagyokkal, akik szerettek fordítani, és rá is voltak utalva a szerződéses munkára. Sokat dolgoztam együtt Weöres Sándorral, hihetetlen munkabírása volt (berímelek egy este hat-hét-száz sort a Kardos Tibor nyersfordításában kézhez kapott *Isteni színjáték*ból, mondta nekem egyszer). Mindig lehetett rá számítani. Én szerkesztettem válogatott versfordításait (szokás volt akkoriban megjutalmazni, még inkább segíteni egy-egy, nemrég még elnémított költőt, a kiadó versantológiáinak fáradhatatlan építőit), *A Lélek idézését*, alighanem volt valami részem a választásban is, ezért s nemcsak szokványos udvariasságból szól így a dedikáció: „*Lator Lacinak mély hálával köszönöm e könyv létrejötté körüli fáradozását, öleléssel, Weöres Sanyi*”, alatta a dátum: „1965. május 7.” Nyilván közös ügyeinknek is köszönhetem, hogy hosszan tartó kapcsolatba, szinte barátságba kerülhettem vele. Így ismerhettem meg közelebbről Szabó Lőrincet is. Egyik utolsó, meglehet, legutolsó levelét a füredi szív-kórházból írta. Mennyire jellemző rá, hogy súlyos betegen, a halál közelében is életeleme volt a munka.

Kedves barátom!

Értesítéseidet köszönöm. Válaszomat betegágyból diktálom, pár napja elért a harmadik szívtrombózis [az első már-már orvosian pontos leírása ott van a *Tücsökzenében*, a vers utolsó sorában a keltezés: ötvenegy október tizedikén]. A balatonfüredi szívkórházban fekszem. A konkrét kérdésekre: A Jammes-versekre vonatkozólag rendben van, amit kérsz. A Szépirodalminál sokkal több fekszik, mint az eddigi *Örök barátaink* kötetekben. A Tóth Árpád-féle fordítások francia eredetijét bizony innen semmiképp sem tudnám megállapítani. Ha megmaradok és ha november közepe-vége felé nem késett el tökéletesen a kíváncsiságod, esetleg hívj fel (16–44–55) Budapesten a lakásomon. Úgy rémlik, mintha egyszer már valamilyen célra megtaláltam volna a francia címet vagy kezdősort. A Verlaine örvendetes és egyben lesújtó számomra. Csak az *Örök barátaink* számára átdolgozott változatokat használjátok fel! Az *Il pleure dans mon coeur* még azon túlmenően is új változatban van a Szépirodalminál, Domokos Matyinál! Roppant sajnálom, hogy a száz vers közül csak mintegy negyvenet-ötvenet dolgoztam át véglegesen... Kálnoky, ha tud, küldessen valahogy egy *Faust II*-t Illyés Gyulának. [És a rossz kis papírlap alján kicsit zilált saját kezeírásával:]

Szeretettel üdvözlöl mindnyájatokat

Sz. Lőrinc

Micsoda éltető ereje van a mesterségnek, vagy hogy szebben mondjam: a hivatástudatnak! Kínok közt, a fogyatkozó időben is gondja-figyelme van minden sorára. A levélen nincs keltezés, a borítékon a pecsét olvashatatlan. Valamikor szeptemberben írhatta. Tudjuk, szeptember 12-én Tihanyban, Illyés Gyuláéknál lett rossz, onnét vitték a füredi szívkórházba, onnan a fővárosba, a Gömöri Klinikára. 1957. október 3-án halt meg. Ahogy vele, Illyés Gyulával is kiadói munkám hozott össze igazán. Hogyne kértem volna tőle is fordításokat? Oroszokat, franciákat. 1962. május 9-i levelemben van azonban egy mondat, amelyet ma már aligha lehet érteni: „A műfordításköteted, amelynek ügyében eddig nem tudtam volna semmit mondani, a 63-as tervben szerepel, de jó volna, ha alkalomadtán Domokos János-sal beszélnél a terjedelemről. A szerződés ugyanis csak 10 ívre szól, s az anyag jóval nagyobb. Én úgy látom, nem lesz akadálya a kötet bővítésnek, de kérlek, tedd meg ennek érdekében ezt a lépést, ha talán viszolyogsz is tőle.” Mert hogy a kiadó, felsőbb utasításra, a szerződésben szereplő terjedelem túllépését ürügyül használva, húzta-halogatta a kötet megjelentetését. De ugyan mit számított volna ez, ha Illyést nem kell büntetni 56-ban közzétett nagy politikai remeke, az *Egy mondat a zsarnokságról* s egyéb kihágásai-vétkei miatt? De szóban, telefonon, kiegészítettem levelem imént idézett mondatát. Azt tanácsoltam neki, írjon nekem egy levelet, nem otthoni, hanem kiadói címemre, amelyben félig-meddig visszakéri a kéziratot, hogy más kiadóhoz mehessen vele. Nemsokára megkaptam válaszlevelét.

Kedves Barátom,

ilyen rövid idő alatt nem tudok ilyen nagy munkát vállalni – egészségem sem jó.

A *Griesche d'hiver* végét elkészítem. A szöveget azonban nem értem minde-
nütt. Azért azt kérem, csináltassatok erről nyersfordítást. Mindhárom könyvet Flóra
ma felviszi, hívjad föl telefonon (226–671), hogy mikor küldhettek értük. Vissza
elég, ha a kérdéses részt kimásoljátok, amikor a nyersfordítást külditek; kérem
hosszá az én abbahagyott fordításom utolsó szakaszát is.

Fordítás-kötetemmél restellkedve zavarlak benneteket. Másfél éve van ott,
anélkül, hogy választ kaptam volna, hivatalosan, mikor, hogyan adják ki, ha kiad-
ják. Mivel másutt nagyobb hajlandóságot tapasztaltam, szívesen venném, ha nem
az Európát kellene terhelnem vele. Pirulnék, ha ezek után nekem kellene érdek-
lődd levelet írnom hozzátok, mi a mostani döntés, ténylegesen? Van ilyen? Hogy
áll a dolog?

Voltaképpen tőled azt kérdem: mitévő legyek?

Egyetlen példány a nálad lévő kézirat. Megkérlek, aszerint kezeld.

Köszönöm szép Lermontov-könyvedet s őszinte barátsággal köszöntlek,

Illyés Gyula

Tihany, 1962. VI. 10.

Most következett az én jelenetem. Bementem a levéllel igazgatónkhoz: mit tegyek?
Visszaküldjem a kéziratot? Domokos János azt tette, amire számítottam. Tudta, ha
nemet mond a kiadásra, az egyszer még bélyeg lesz rajtuk. Azonnal küldd nyomdá-
ba, válaszolta, úgy, ahogy van. Lehet, benne volt a dologban az is, hogy Wessely
László, a „munkásmozgalom régi”, Szibériát járt elbűvölő (kicsit megjátszottan kalan-
dor) „harcosa”, Illyés ifjúkori barátja, a *Hunok Párizsban* Venczele, felhívta jelen-
létemben, szobámból a Kádár-kor mindenható kulturális nagyasszonyát-pártfunkcio-
náriusát, s indulatosan kikelt Illyés védelmében. Emlékszem erre a mondatára:
„magáról, Andics elvtársnő, már régen azt se fogják tudni, hogy a világon volt,
amikor Illyés Gyula még mindig Illyés Gyula lesz.” És a *Nyitott ajtó*, akkor szokat-
lanul rövid idő alatt, néhány hónap múlva már a boltokban volt.

Kapcsolatunk, már korábban is, erre-arra elágazott. Hogy is mondjam? közöm
lehetett a költészetéhez is. 1959. március 31-én írta naplójába: „Este Boriska [Bibó
Istvánnéről van szó], Márta, vacsora (nálunk). Márta [Sárközi Györgyné] megmutatta
a neki átadott verseket egy kávéházban [a Hungáriában? a Kulacsban?] Juhásznak,
Latornak, Pilinszkynek, Domokosnak. »Általános elragadtatottság!« Mindegyik fölírta
azt a 15–20 verset, amelyik legjobban tetszik neki. Márta: okvetlen ki kell adatni, az
egészet! Távozásuk után éjfél felé a versek listáját nézegetem. És szomorúság.”

A hatvanas években írósorsom úgy alakult, hogy hosszú, ma már alig érthető,
esztétikai zsargonra fordított, igazában politikai-ideológiai tiltás-akadékoskodás után
(akkoriban) már nem volt ilyen egyértelmű érvrendszer, ha valamit nem engedtek
közölni, fedőszövegeket használtak (megjelenhettek a verseim, előbb lapokban, fo-
lyóiratokban, és – bár voltak ilyen-olyan ellenvetések – jócskán megkésve, 1969-ben
kiadták első kötetemet, a *Sárangyalt*. S bár én nem az ő csapásán haladtam, elküld-

tem persze Illyés Gyulának is. Május 5-én kelt levelében, mert az ő nemzedékében még így illett, nyugtázta, megköszönte a könyvemet:

Kedves László,

egy hét óta újra és újra könyvedet veszem kézbe az ágy melletti asztalkáról. Azt hittem, van képem költészetedről. És újra és újra mennyi meglepetés a kifejezésnek abban a két végletében, amit a *Hajnalka* és a *Szomjúság* jelez!

Író írónak alig adhat mást, mint munkakedvet, hitet, hogy van értelme fáradozásának. Jó kritikát fogsz mindenkitől kapni ezért a *Sárangyalért*. Én ehhez még kívánságot is küldök: csináld tovább minél több kedvvel és hittel. Rajta vagy az úton: a legigényesebben.

Szívből gratulálok!

És szeretettel öllelek,

Illyés Gyula

Tudom, az ilyen kényszerű levelekben ez-az a helyzetből következik. De figyelme, akárhogy is, jólesett, annak meg kiváltképpen örültem, hogy éppen az akkoriban szokatlanul szókimondóan erotikus (még az ilyesmire igazán fogékony Jékely Zsoli ízlését is borzoló) *Szomjúság*ot említi, azt gondoltam volna, legjobb esetben átsiklik rajta a tekintete, észre sem veszi. Volt úgy öt év múlva még egy, ha nem is személyes, nekem legalábbis váratlan, kapcsolatunkat erős szállal gyarapító találkozásunk. Illyés akkor éppen, úgy emlékszem, depressziójával kórházban volt, és az írószövetségben, meglehet, valamelyes politikai háttere is volt a dolognak, műfordításairól rendeztek egy estet. Nemes Nagy Ágnes Illyésnek egy Jammes-fordítását, szöválasztásait, mondat szerkesztését, Fodor Bandi, általánosabban, orosz fordításait elemezte. Én Horatius-magyarításairól beszéltem, azt mondtam el, hogy lehet a carmeneket, s általában a latinokat úgy megszólítani magyarul, hogy megőrizzük az antik metrumot, a nyelvet, a mondatot, mégis könnyen-természetesen szóljon, úgy, ahogy, talán hajdan a latinok hallhatták. El is küldtem neki előadásomat, ezt a levelet írtam hozzá:

Kedves Gyula bátyám,

küldöm, amit az Írószövetségben Horatius-fordításaidról mondtam, főképp azért, mert az *Élet és Irodalom* meglehetősen idétlenül foglalta össze. Igaz, a *Nagyvilág*ban úgyis megjelenik.

De leginkább azért írok, hogy megkérdezzem: nem esne-e nehezedre néhány Chaulot-verset lefordítani. Nem sokat, inkább csak a kézjegyedat szeretném kémi a készülő Chaulot-kötetbe. Azt hiszem, nagyon megérdemli a magyar kiadást, sokat tett értünk. Van egy másik tervem is, a Frénaud-kötet a Napjaink Költészete sorozatban, az újabb verseiből. De azt még előbb össze kell állítani. Ha kedved volna tőle majd valamit fordítani, nagyon örülnék neki, de persze egyik kérésemet se vedd zaklatásnak.

Jobbulást kívánok, tisztelettel, szeretettel köszöntlek,

Lator László

Postafordultával megkaptam a választ:

Kedves László,

Flóra beszámolt az előadásról részletesen, de most ráadás öröm volt, hogy írásban is előttem van; a legszebb emlékeim közé teszem.

Chaulot-t igen megszerettem, mint embert is. Örömmel vállalom részt, amennyire erőm lesz. De nem értem minden versét s így jó lesz, ha egymás mellé ülünk olyan szöveggel, melyet te már átvettél. Frénaud-nak épp a napokban írtam – tudathatjuk már vele a tervet?

Kézcsókkal, baráti öleléssel,

Gyula

1974. IV. 7.

Egy március 12-i bejegyzés naplójában: „Dobozy Imre [akkor ő volt az Írószövetség elnöke] telefonál. A jövő héten az Írószövetség fordítói osztálya »ünnepélyfélést« tart a fordításaimról. Nemes Nagy Ágnes, Lator László, Fodor András vezetik be – elmennék-e csak egy félórára is? El tudnék menni, de megint a lélek húzódkodása, hogy ne – pedig Ágnes is, Andrást is, Lászlót is becsülöm és szeretem. Pedig ha másnak ilyen ünnepléséről hallok, sóvárgás fog el, de jó neki. De úgy vagyok, a jó is, ami érinti, már csak dülja az ideget. Nem a saját testemben lakom; kicserélte az idő.” Ugyan ismerik-e, elének állítják-e életműve-személyisége elemzői ezt az Illyést? A sebezhetőt, a szorongót, a sikerre mégis szomjazót? S értik, ismerik-e azt a fenyegető közeget, amelyik az ilyen epizodikus közegekbe is beszivárog?

És aznap a naplójában: „Lator László elküldte előadásának szövegét. Horatiust így még senki nem ültette át magyarra – ezt bizonygatja, nagy eltűnődésemre. Az egész osztályból én egyedül buktam meg latinból (és csak abból); azért hagytam ott a gimnáziumot.” Lehet, Illyés úgy érezhette, hogy most én kárpótoltam azért a bukásért. De hát, nem győzöm elégszer mondani, a nyelvtudás csak egy része a műfordító mesterségnek. Levelét csak a keresztnevével írta alá. Ha így nézem, ha úgy, ennek az aláírásnak ez az előtörténet a fedezete. Jólesett, hogy számított neki a véleményem. Nem tehetek róla, ezt is benne érzem, hogy 1973-tól kezdve, bármekkora volt is köztünk az ilyen s amolyan távolság, minden könyvét, verset és prózát, elküldte. A *Minden lehet* váltás, fordulópont nagyívű lírájában. Hadd idézzem hát három, majdnem esszényi levelemet:

Kedves Gyula bátyám,

ne haragudj, hogy csak most, megkésve köszönöm meg a *Minden lehetet*, de három hétig külföldön, Belgiumban voltam. Most is rossz lelkiismerettel írok, mert úgy érzem, hogy erről a kötetről valahogy nem illik levélben írni, olyan magasból szól. Nem öregkori mű ez, sokkal inkább vakmerően, ronthatatlanul fiatal. A nagykor csak tapasztalat-mennyiségben, csak képtelenül sűrű anyagában van jelen. A tudás és a fogalmazás végső biztonságban. Ezek a versek egyszerre mondják a magad életét, a magyarságét és az egész emberiségét. A magad emlékezete – a tuda-

tos és a sejtek biológiai emlékezete: az ujjbegyekben, a lábizmokban „melegen átcikázó” – összeolvad az emberiség közös, történelmi és biblikus-mitikus emlékezetével. Hogy a nekem talán legkedvesebbet mondjam: *Az ígélet megszegése* magától értetődően sűríti egy pontba a látványt, a személyes sorsot és a történelmi, történelem alatti emlékezést. A pusztulás ijesztő képeit, mindnyájunknak kis és nagy apokalipsziséit, de a töretlen erőt, a dacos szembeszegülést is, itt a „nagyapai juhászputyákkal”, másutt mással, olykor csak a képtelen, mégis természetes emberi mozdulattal. Majd minden versben a pusztulással szemben egyenesen álló emberi méltóságot, a sohasem hasztalan küzdelmet, a hűséget a „nincs remény mocskában is”, a „tömérdék teremtetést”, amit a legköznapibb lét részletei is hordoznak, a megüresedett kovácsműhely vagy a mezőről hazabaktató barmok vagy a megszelídített „vad időt” őrző répaverem. Csakugyan egyszerre tudod mondani, egyforma feszültséggel „a félelmetest és varázslatot”. És persze, most is, ebben a más-nemű közegben is, a számadói gondot, a nemzeti-erkölcsi-emberi mértéket.

S úgy tetszik, verseid nyelvi megformálása – megőrizve a mindent mondani tudó, latinosan átlátszó Illyést – valahogy megváltozott.

Mintha mondataid megnőttek és meglassultak volna, mintha kanyargóbbak, zezugosabbak, kevésbé villámszerűek volnának mostanában. Szinte azt mondanám, hogy homályosabbak, ha helyénvaló volna ez a szó a te homályt nem tűrő költészetedben. De ha valaki egyszer nekilátna verseid stílári elemzésének, alighanem kimutatná, hogy a mérhetetlenül sűrű tartalom hogy torlasztja, hogy fékezi ebben a korszakodban a mondatok iramát, hogy akasztja meg egy-egy közbevetett mondatkollonccal, s hogy duzzad fel, hogy bukik át az akadályon a folyamsodrású mondat. Mintha a meg-megcsomósodó, fel-feloldódó gondolat vagy indulat dinamikáját követné. Nemcsak az egész vers, a mondat is (szerkezetében is) „időtlen-ségek zenétlen zenéje” lett. Tompább, törtebb, párásabb a fénye a mostani verseidnek. Mostani „zenétlen” verseid, mintegy az anyag természetes nehézkedésének engedve, lefelé esnek. A verszárások nem felcsapva zengenek ki, hanem „atonálisan” koppannak, tompán elhangzanak. Ilyesmikre gondolok: „szerszámmal vagy anélkül”. S mennyi szándékolt „szárazság” már a szavakban is: okadatolt, vélelem, és így tovább. Mintha a magad útján egy kicsit a modern angolokhoz közeledtél volna: Eliothoz, Thomashoz, Audenhez, talán a rokon tapasztalat okán.

Tudom, hogy mindez csak ügyetlen dadogás, de hát mi más tehet levélben az ember? Tisztelettel, szeretettel köszönt,

Lator László

Budapest, 1973. november 17.

Kedves Gyula Bátyám,

köszönjük szépen a *Különös testamentumot*. Már a *Minden lebeben* megcsodáltam ronthatatlan megújulási képességedet. Sokan megirigyelhetnek érte, kivált mostanában, mikor fiatalok és idősebbek, igazán jelentősek is, olyan könnyen belekényelmesednek a maguk modorába, versmintáikba, még mondandóikba is. Te benned nem fogy, hanem gyarapszik a közlendő, az érzelmi-gondolati tartalék. S mennyire nem fárad új s új nyelvi-ritmikai formákat teremteni. A tudás olyan fenn-

síkjain jársz, ahová csak a Te korodban juthat fel a szellemében töretlenül fiatal szerencsés. Tiszta értelem és tiszta indulat feszíti már-már valószínűtlenül tömény lírádat. Ura vagy bizony, de még mennyire ura a szavaidnak. Feltétlenül ura a versnek, akár a több szólamban zengő, a személyes sorsot és a közöset, az emberiségét vagy a népét-nemzetét, sejtelmesen derengő és keményen rajzolt képekbe fogó nagy ívű versnek, mint amilyen a *Bemutató*, akár az emlékezet mélyéről felszökőknek, akár az öregséget olyan vigasztaló biblikus erővel-szépséggel megéneklődnek, mint amilyenek az *Isten vén malmái* ciklus darabjai. Azok közt van a nekem talán legkedvesebb, az *Út előtt*: nem sok ilyen verset olvastam életemben. S micsoda súlya van az olyan kis verseknek, mit az *Omlás előtt* vagy a *Jogaink!*

Biztosan lesz majd, aki észreveszi, hogy nyúl sz vissza merész, hézagosszövésszerű prózaverseidben a modern franciákhoz, olykor talán ifjúkori vonzalmaidhoz. Lesz, aki kihallja kötetedből az angolosan kopár, köznapiprózai (mégis feszült) hangzatokat. Nekem, míg könyvedet olvastam, legtöbbször a kései Arany jutott eszembe. Leginkább a „Gyékényes, abroncsos alföldi szekér” ízei, bicegő zenéje (mint a *Finom fül a magányos házbané*), paraszti képekből sugárzó – bocsánat az elnyűtt szóért – örök emberi szépsége-fájdalma. De igazában nem az *Ősziké*kel való tartalmi, hangulati rokonságra gondolok. Hanem arra, ahogy a nyelvvel, a mondattal bánasz, bánni tudsz. Arra is, hogy milyen pontosan képezi le a versmondat a gondolat (a sokféle szenvedélytől forró gondolat) áramingadozásaidat. Ahogy a testet öltő gondolat, a mondat is nekilódul, meg-megbicsaklik, megsűrűsödik, fellazul. (Ez nemcsak Aranyt, de Szabó Lőrinc ideges pontosságát is eszembe juttatja.) Aztán a két végét: egy-két szóval zsugorított, de sok mondatnyi tartalmat sűrítő, sokszor állítmánytalan mondat. És a sokféle súllyal kiegyensúlyozott nagy körmondatok, amelyek, bárhogy csigázod az ízületeiket, mindig félreérthetetlenül tiszta rajzúak. Csak Arany mert ilyen képtelen, mégis ilyen természetes, ellenkezés nélkül befogadható szórendeket csinálni.

Hadd írjam meg azt is, hogy milyen elragadtatottan olvastam, olvastuk sokan a Herdernek, Adynak és sok mindenkinek írt válaszodat, akárcsak a *Beatrice*, ha jól emlékszem, szeptemberi részletét. Jó, hogy van, aki ilyen feddhetetlenül, ilyen higgadt szenvedéllyel tud szólni és szólhat ezekről a kérdésekről. S a magyar politikai közgondolkodásban olyan fájdalmas ritka bonyolult, árnyalt elemzéssel.

Mindig megújuló tisztelettel, szeretettel köszönt,

Lator László

1978. január 24.

Kedves Gyula bátyám!

Bizony régóta készülök ezt a levelet megírni, és nem az utóbbi időben megsokasodott köznapibajaim gátoltak igazából. Inkább az, hogy nemcsak forma szerint szerettem volna megköszönni a *Közügyet*, hanem valahogy el is mondani, hogy miért érzem olyan fontosnak emelkedő pályádnak ezt az útjelzőjét. És ezt szinte reménytelen feladatnak látom: az ilyen, úgyszólván minden látványosságot ki-rekesztő nagy költészetedről alig lehet olyasmit mondani, aminek ne éreznéd az ember, alighogy leírja, a megszégyenítő elégtelenségét. A *Minden lehe*tben, a *Kü-*

lönös testamentumban a fiatalságot, a mindig-megújulást, a gondot, a bajt, a kort is a maga hasznára fordító ember erejét csodáltam. Az állandó költői gazdagodás képességét. De a *Közügy* mintha kevésbé volna „terjeszkedő” hajlamú kötet. Olyanok ezek a versek, együtt és külön-külön, mintha egy óriási belső gravitáció rántana magára mindent, nagyon kis helyen roppant mennyiségű és egyre növekvő energiájú anyag zsúfolódna össze. Úgy tetszik, már fokozhatatlan töménység. Micsoda személyes, egyszersmind történelmi (paraszti, nemzeti) emberi sűrűsége van az olyan tárgyi elemekből építkező, de egy pillanatra sem csak tárgyi leírásnak, mint a *Robinson szemével!* A használatból régen kikopott, kiürült, kallódó tárgyaknak, szerszámoknak elemi közlő erejük van: minden ott a valahai élet lenyomata, a versben most is mindegyikben elevenen áramlik valami tartalom. Milyen nehéz (és mennyire érdemes volna) megmagyarázni, megfejteni a megformálás szinte képtelen (hadd mondjam: kézműves) biztonságát. Ezek a sorok és más verseid is azt sugallják, hogy a tudás már szinte a kezekben, az ujjaid begyében van, szinte önkéntelenül idomítod (a természetéhez hozzá is idomulva) az anyagot. A bogos, göcsörtös, egyszerre rögzös-töredezett és könnyű iramú, a tárgyat mintegy körülpogató, de egy pillanatra sem tétova, érzékenyen pontos nyelvnek, szinte eszköztelenül is, valószínűtlen megidéző ereje van. Egyszerre érezni ennek a nyelvnek a kétféle természetét: mintha ott, előttünk alakulna, formálódna, mintha eleve kész lett volna, mert amit mond, csakis így lehet elmondani. És aztán a dallamtalan, már zenén túli, de éppen dallamtalanságában, disszonanciáiban olyan megejtő zene. (Arany János-i, nemcsak a 77-ben, ebben a számmal is, a rímmel is Aranyra rímelő, Arany- és az Illyés-változatban nekem egyformán nagyon kedves versben.) Van még valami, amit megint csak lehetetlen megmagyarázni: az olvasó úgy érzi, a szavainak, a mondatainak mostanában a jelentésükből nem kényszerűen következő belső terük, hátsó tartományuk van. Nagyon szeretem a versidben mostanában szaporodó ősi elemeket, a természet, az évszakok változó (és lám, milyen kevésbé divatjamúlt, ha jó kézzel rajzolt) képeit. Mennyi szeles-levegős örvénylés, mennyi tágasság van az ilyen sorokban: „Jólesik a járás a megürült, a meghivesedett völgy felett / mint két munkanap közötti csöndben / az atyák-nyütte dombon.” Amihez nyúl, annak nyomban személyes és személytelen dimenziója támad. Olykor sötét derengésű mondataid mintha a kijelentések, a bibliai példabeszédek nyilvánvaló érzelmi igazságával szólnának. Vagy ez a másik „kétneműség”: még a riadalmat, fenyegetettséget árasztó képekben is mindig van valami gyönyörű homályos izzás („haragvó lángra szítva izzik a birs, a mandula, a szilva”), valami, bár kételyekkel barázdált, rendíthetetlen bölcs tudás a világról. Mostani költészetedet az a földméli, embermélyi fűtőanyag melegíti, amelyről az *Útbólzat: szemgyönyörűség!*-ben beszélsz: „az elúttalanult határban” is mindig ott van az az „emberre áhító hit”, az a szinte húsunkban fészkelő, szinte testi igény, amit „testérdeknek” mondasz.

Nemegyszer olvastam, jóformán betéve tudom a *Kéz a ködben*. Nemcsak az fogott meg benne, hogy a személyes és történelmi jelenések a földrajzi határoknál tágabb, igazabb határok övezte hazában vagy haza felé vonulnak. Hanem az is, hogy ezt a „közügyet” ebben az adysan ködlő, balladás, hézagokkal szabdal, sokfelé gyökerező és sokfelé nyilalló versben megírod, testetlent és valóságot természetes mozdulattal terelve együvé. Ilyen a *Közügy* is: kétséget és bizodalmat, fáj-

dalmat és reménységet, aljasságot és felfénylő tisztaságot, hazugságot és igazságot egyforma indulattal és egyforma indulatot, úgy értem, egyforma hevű indulatot keltve fogalmazol meg.

Ez a fojtott szenvedélyű vers talán annál hatásosabb, annál általánosabb érvényű (mert korhoz, hírhez kötve is korok fölötti igazat mond), minél kevésbé kényszerülünk megkeresni a távoli város pontos helyét a térképen. Ha sejtjük is, hol van, nem csak az a fontos benne.

Hűségese szeretettel köszönt,

Lator László

Budapest, 1982. április 28.

HALÁSZ LÁSZLÓ

Kényelmetlen tűnődések

7.

Ha egybeolvasom, amit eddig írtam, meglehetősen nehéz helyzetbe hoz: tulajdonképpen mit is gondolok a haladásról? „Nem mondhatjuk, hogy a civilizáció nem halad. Minden következő háborúban új módon ölnek meg.” Noha Will Rogers, amerikai humorista szavainak megcáfolására képtelen vagyok, kérdéssemre mégsem válasz. Kivált nem, mert a szörnyűséges eredmény: a nemcsak újfajta, de tömegesebb pusztítás éppen azzal függ össze, aminek haladása vitathatatlan. Technikai tudásunk az emberré válás kezdetei óta hol lassan-fokozatosan, hol gyorsan-robbanásszerűen nő. Az utóbbi ötven évben igen gyorsan. Nem pusztán ismeretként, hanem mindennapi gyakorlatként. A fogas kérdés tehát így szól: vajon technikai gyarapodásunk jobb állapotot teremt-e, mint amiben annak előtte voltunk?

Tekintve, hogy tudásunk és vele hatékonyságunk párhuzamosan, ha nem is feltétlenül ugyanolyan mértékben nő biológiában, orvoslásban, közegészségügyben, az előbbi kérdés így szól: vajon mindez tartósan és visszafordíthatatlanul jobb állapotot teremt-e, mint amiben annak előtte voltunk? Tudom, vannak, akik úgy gondolják, hogy csak a minden kákán csomót kereső vagy éppen a technikai-tudományos haladás velejárói miatt roppant pihent agy tesz fel magától értetődő választ kiváltó kérdéseket. Hiszen ki az, aki amellet érvelne, hogy az volna a jobb, ha nem találtuk volna fel az írást, a nyomtatást; ha a lovaskocsi volna az egyetlen szállító- és közlekedési találmányunk; ha sötétben be kellene érünk gyertyával vagy fáklyával; ha az emberi testről és lélekről beértük volna azzal, amit a józan paraszti ész már sok évezrede tud róla? Csattanós ellenérvként pedig rámutatunk, hogy a gépesítés, a motorizáció és elektronizáció mennyire kiterjesztette az ember képességeit, eszközeinek körét, megnövelve kényelmét, szabadidejét. És rámutatunk, hogy számos korábban halálos kór megelőzése, illetve gyógyítása, valamint az életmód több tényezőjének megváltozása következtében egyszerre hosszabbodott meg az átlagéletkor és nőtt meg a népesség.

Ha ezzel vége volna a történetnek, még akkor is maradna egy roppant lényeges kérdés. Vajon a csodás áldásokból egyaránt részesedik földünk minden lakója? Közhely, hogy földrészek, de akár azonos földrészen élő országok népei, sőt azonos ország lakossága között is hatalmas különbségek vannak. Mivel ehhez fogható különbségek az emberré válást követő jókora időben bizonyosan nem lehetnek, a könnyű kézzel megszavazott haladás veszít egyértelműségéből. De nemcsak ezért. A haladás követeztében az emberek zömének a körülményei annyira megváltoztak, hogy arra az évmilliók alatt kifejlődött emberi szervezet nem tud megfelelően reagálni. Az utóbbi egy-két században a fizikai munka intenzitása egyharmadára-egytizedére csökkent. Ugyanakkor a táplálkozás átalakulása miatt a cukorfogyasztás négy-ötszörösére emelkedett, együtt a zsírfogyasztás növekedésével. A népesség jelentékeny részénél a viszonylag túlzott energiafelvétel viszonylag csekély energiafogyasztással párosult. Népbetegséggé vált az elhízás, ami a cukor- és keringési betegségek kialakulásának a meghatározó tényezője. Jóllehet, az orvoslás haladása következtében ma számos gyógyszer teszi elviselhetővé és hosszabbítja meg e betegségekben szenvedők életét, társadalmi-gazdasági költsége tetemes.

Az ember, ez a természeti voltát megtagadni képtelen, de saját természetével is szüntelen birkózó lény beavatkozott a természetbe. A természet egészen jól elviselte, amíg alapjában olyan módon tudta szabályozni a populáció mennyiségét, ahogyan a vadállatokét. Súlyosbítja a konfliktust, hogy felettébb egyenlőtlen a népesség eloszlása. A jelek szerint a várható népességnövekedés több mint 90 százaléka a legszegényebb országokban következik be, és ezen belül 90 százalék a már ma is túlnépesedett városokban. A Föld erőforrásai korlátozottak. A fenntartható növekedés oxymoron. Hosszú távon csakis a népesség számának csökkentése lehet a megoldás, aminek a kidolgozását az evolúcióbiológus Huxley már több mint hat évtizede elengedhetetlennek ítélte. Ha erre nem kerül sor – teszem hozzá –, valami aligha humánus önszabályozó mechanizmus bekapcsol, hogy az emberfelesleget és a pusztá léte miatt okozott, rohamosan növekvő károkat csökkentse.

„A folyamat, amely az amóbától az emberig vezetett, a filozófusok előtt nyilvánvalóan haladásként jelenik meg, noha nem tudjuk, hogy mit szólna ehhez az amóba.” Bertrand Russellt idéztem, aki hangsúlyozta, hogy nem a tudománytól függ, vajon előrehaladása jobbá vagy rosszabbá teszi a világot. Csak a változás és a folyamatosság bizonyos a Földön. E felismeréshez már kultúrtörténetileg tapasztaltak kellett lenni. A görögök és rómaiak Hésziodosztól Senecáig úgy tekintettek a tudásra, mint ami az emberiséget védi, kényelmet ad, és jólétet teremt. A korai kereszténység Augustinusa ugyancsak bizakodó. A középkori kereszténység pedig millennializmusával, utópiáival és az értelem fontosságának hangsúlyozásával megágyazott a reneszánsz haladásba vetett hitének. Ezzel szemben Machiavelli meglehetősen rezignált: „A világ mindig ugyanolyan módon alakult és épp annyi jó, mint rossz volt benne, de a jó és rossz területenként változott.” Sem Erasmus, sem More nem szólt a tudás, a moralitás, az intézmények történelmi fejlődéséről. A tizenhetedik századi angol puritán gondolkodók kapcsolják össze ezeket először. Leibniz pedig az egész világegyetemet folyamatos és állandó haladását, előretartó javulását észleli. A kevésbé tökéletestől a tökéletesebb állapot felé mozgásig, amelynek soha nincs vége.

Condorcet ugyan látta a túlnépesedés veszélyeit, de úgy vélte, hogy „[a] természet nem állított semmilyen határt az emberi képességek tökéletesedése elé. A tökéletesedés valójában végtelen, és ez a tökéletesedés a haladás. Egyetlen korlátja magának a földgolyónak a tartama.” Malthus is amondó volt, hogy a népesedés gondjai – amelyeken megfelelő intézkedésekkel úrrá lehet lenni – nem eleve akadályai a folyamatos és fokozatos haladásnak. Kant optimizmusa is irigylésre méltó: a civilizáció és a kultúra „folyamatosan halad a lét morális céljai tekintetében jobb irányba, és bár e haladás néha félbeszakad, sohasem törik meg vagy áll meg egészen.” Mit mondjak hát az utópistákról, akik az abszolút tökéletesedésben hittek? „Az aranykor nem mögöttünk, hanem előttünk van.” (Saint-Simon) A haladáshitben Adam Smith is osztozott: „a telhetetlen étvágyság sem korrupcióhoz, sem dekadenciához, hanem ellenkezőleg, a kielégítésükhöz szükséges termelő gépezet korlátlan bővüléséhez vezetnek.” Nietzsche ugyan a haladást hamis eszmének tartotta: „hol a mai Európa a reneszánszbélítől? Haladunk a dekadencia felé”, viszont Teilhard de Chardin meg volt győződve arról, „hogymint végül a haladás eszméje és a hit a haladásban győz, a ma oly megosztott emberiség újjáalakítja önmagát”.

A fajok evolúciója a természetes szelekcióval magyarázatot ad a múltra, de nem mond semmit a jövőről – térek vissza Russellhez. Maga az alapeszme, hogy a legalkalmasabb él túl, nem szívmengető. Halál, pusztulás, nyomorúság a kísérői. Az evolúcióban a harmóniát teremtő és az entrópia növekedéséhez vezető változások gyakran egyszerre hatnak – így Csíkszentmihályi. „Azok az organizmusok élnek hosszabb ideig és hagynak hátra viszonylag több másolatot saját magukról, amelyek több energiát képesek felhasználni a környezetükből a saját javukra.” Legyen az állat, fegyver, autómodell, avagy tudományos elmélet. Nem feltétlenül jobbak a régieknél, de több utód létrehozásával sikeresebbek. Mivel önkorlátozás nincs beléjük programozva, annyi energiát használnak fel, amennyi elpusztíthatja környezetüket és ezzel együtt magukat.

A haladás ártalmas, kulturálisan beágyazott, nem tesztelhető, nem operacionális, makacs eszme, ami helyettesítendő, ha a történelem mintáit meg akarjuk érteni – így Gould. A mai biológusok a haladás helyett a változás, evolúció és irány fogalmaival dolgoznak. Változás a helyzetben, az állapotban vagy a dolog természetében következhet be. Haladás nincs változás nélkül, de a változás nem szükségképpen haladás. Az evolúciós változás sem. Változás viszont lehet úgy progresszív, hogy evolúciós változás nem történik. Az irány változások sorozata, ami megváltoztatja az elemek egymáshoz kapcsolódó sorrendjét. Haladás akkor történik, amikor az irány változása jobb állapotot vagy feltételt teremt. Hatékonyabb, bőségesebb vagy komplexebb.

A megítélés alapját alkotó mutatók megválasztása azonban nem mentes a szubjektivitástól. Antropocentrikus nézőpontból visszatekintve haladás a testsúlyhoz képest növekvő agyterjedelem, a genetikai változékonyság, valamint a legkevésbé előrelátható esemény: a nyelv kifejlődése, képesség a gyors alkalmazkodásra környezeti változások esetén, a társulékonyság magas foka. Mindazonáltal, nem feledem, hogy az AIDS víruscsalád több idevágó ismérvnek jobban megfelel, mint az embercsalád. Abszolút értelemben nem állítható, hogy az emberek a legprogresszívebb organizmusok, mert például abban kifejezetten alulmaradnak, hogy szervesen forrásokból szintetizálják saját biológiai anyagukat.

Az evolúció nem ad alapot az etikához és nem ad az életnek jelentést. Minden emberi tett értékválasztás. Valamit valamiért. Ha a beavatkozás nagyméretű, az értékválasztás következményei is nagyok. Akárhogy forgatom, nehéz kitérni az elől, hogy a második világháborút követő nyugati típusú gazdasági-technikai változások sokak gyarapodását (gazdagodását) hozták magukkal, és életük jobb lett. Ha ez nem haladás, akkor semmi sem az. Ám viszonylag kis vizsgálati mintában úgy tűnt, hogy bár adott országon belül a gazdagok általában tényleg boldogabbak (elégedettebbek), mint a szegények, de a gazdagabb országok polgárai nem boldogabbak, mint a szegény országokéi. Alaposabb és többszörös összehasonlítás szerint azonban a gazdasági növekedés és a szubjektív jóllét növekedése között szoros a kapcsolat. De országok, még inkább egyének között figyelemre méltó kivételek vannak. (Lélektanilag az egyén boldogságszintje nagyjából állandó: szárnyalás és katasztrófa után visszaáll.) És hogyan számítom be az alkalomadtán súlyos járulékos károkat, amelyek anélkül következtek be, hogy a szubjektív jóllét növekedett volna? Az optimista/pesszimista nézőpont nem abban tér el, hogy ha a világ arra megy tovább, amerre most tart, akkor katasztrófába torkollik, hanem abban, hogy szükségképpen így történik-e. Az emberiség képes lehet új problémamegoldással akár gyökeresen megváltoztatni eljárásait.

Ettől eltekintve nem magától értetődő, hogy a gazdasági-technikai haladás az erkölcs haladásával jár, azaz kedvező változás jönne létre általa az emberi természetben. Darwin igen óvatos volt. Az adott békés állapotot nem a morális haladás következményének tartotta és visszafordíthatóságát hangsúlyozta. Különösen az általa kötekedőknek (mások szerint hősöknek) nevezett embereket okolta, hogy a civilizációból a barbarizmusba eshetünk vissza. Ezek a bátor, önző és magabiztos emberek „vezető szerephez jutnak, és embertársaik sorsa iránt közömbösen a saját előnyükre tökéletesen alkalmazzák azokat az eszközöket, amelyek a civilizáció finom egyensúlyát szétzúzzák.” Az erkölcsi haladás illúzió. Az ember ugyanaz marad – erősít rá Freud, aki nem késlekedett a vigasszal sem: „Valójában, polgártársaink nem sülyedtek olyan mélyre, mint féltünk, mert soha nem voltak oly magasak, mint hittük.” Maritain is amondó volt, hogy a morális viselkedésben nincs haladás. De ismereteink gyarapodása alól az erkölcs sem kivétel. A lelkiismeret előírásainak ismeretében előre jutottunk. Tudjuk például, hogy a rabszolgaság ellentétes az ember méltóságával.

Más azonban a tudás, mint az intellektus. Arisztotelész tudása nem vethető egybe Einsteinével; az utóbbié annyival nagyobb volt. Nem következik belőle azonban, hogy Einstein intelligenciája jobb lett volna, mint Arisztotelészé. A körülményektől és neveléstől függően ugyanazok a jegyek jellemzik lelkileg is az embert mint fajt, és sok millió évnek kell eltelnie, míg lényeges változás következik – követem Darwint. E tartós, bár dinamikus jegyek közé az egyéni eltérések, a pozitív és negatív szélső változatok is beletartoznak. A molekuláris biológia, illetve a genetikai mérnökség azonban megteremtheti a minimum félelmetes lehetőséget, hogy lerövidíti az évmilliókat, és beavatkozik például a kognitív adottságok kibontakozásába.

azt bizonyítja, hogy sok ezer évvel ezelőtt már éltek tökéletes művészek, noha szinte semmit sem tudtak a művészetről. A megnövekedett tudás nem szül jobb művészetet. Ha pedig a népesség mindenkori számához képest jelentősen több emberből válhatna művész, mint ma, nyilván megnőne a művészi értékű művek száma, de a netán nagyobb számú remekművek sem múlnák felül a korábbiakat. „A művészet nem képes sem valódi haladásra, sem regresszióra. Visszamehetünk a versailles-i palotától a heidelbergi kastélyig, onnan a párizsi Notre Dame-ig, attól az Alhambráig, majd a Szent Szofiáig, azután a Colosseumig, azután az Akropoliszig, és végül a Piramisokhoz, de sohasem mondhatjuk, hogy a művészet regressziált.” (Victor Hugo) Minden műalkotás egyedi és magában véve tökéletes. „Einstein relativitáselmélete haladás a newtoni fizikához képest. De az atonális zene nem haladás Mozarthoz képest. Nem lehet meghaladni Mozartot.” (De Rougemont) Abszurd volna az az állítás is, hogy Thomas Mann jobb író, mint Homérosz. Mégis, azok az egyre csökkenő számú olvasók, akiknek e felismerés egyáltalán fontos, inkább az előbbi, mint az utóbbi műveibe mélyülnek el. Lévé, hogy a manni alternatív világ, elválaszthatatlanul az ábrázolás módjától, énközelibb nekik.

Mindemellett azzal is számolnunk kell, hogy amit haladásnak vélünk, nemcsak el-eltér az egyenes, folyamatos vonaltól, hanem kifejezetten a krízis jeleit mutatja. A Google Canada 757 millió találatot mutat a progress, jóval több, mint a felét: 445 millió találatot a krízis szóra. Hippokratész és Galenus a betegség fordulópontját nevezte így, amikor eldőlt a kimenetel. Gyógyulás vagy halál. Átvitt értelemben bármilyen kritikus helyzet krízis, amely adott egyén avagy kisebb-nagyobb csoportok életének egy-egy válságos megnyilvánulására vonatkozik. A fogalom jelentésgazdagságába jó betekintést ad a *Roget's 21st Century Thesaurus* szinonima szótára. Rokonszavak: csapás, dilemma, előre nem látott esemény, holtpon, katasztrófa, kínos állapot, konfrontáció, szerencsétlenség, szorultság, szükséghelyzet, tetőpon, trauma, változás, végletesség, vészhelyzet, zűrzavar. A krízist jellemzik az olyan formulák, mint a döntés órája, az igazság pillanata, a pon ahonnan nem lehet visszafordulni.

A krízis az élet minden területén felbukkan. Mérvadó, hogy mennyi alkalommal foglalkozik a különböző válságokkal évtizedek óta a sok ezer változatos tárgyú akadémiai folyóirat, amely a JSTOR digitális könyvtárát alkotja. A szám 550 ezer és 22 ezer közötti. 500 ezres a világ (558) a szociális (547), elméleti (531), politikai (523); 400 ezres a gazdasági (458); 300 ezres a történelmi (370), a helyi (347), a kulturális (328), az irodalmi (306); 200 ezres a népesedési (284), a pénzügyi (250), az erkölcsi (239), az egészségi (225), a menedzselési (209); 100 ezres a technikai (174), a tudományos (170), a táplálék (170), a nevelési (154), a kommunikációs (153), a pszichológiai (130), a művészeti (117), a klimatológiai (105), a nemi (100); 100 ezer alatti a sport (22) válságáé. A világválság, valamint a szociális, a politikai és a gazdasági válság kiemelkedő helye nem szorul magyarázatra. Érthető, miért mondta Kissinger, hogy „A következő héten nem lehet válság. A határidő naptáram már teli van.” Az elméleti válság súlya azt mutatja, hogy a tudományos munkák szerzői mennyire találják úgy, hogy tudományuk alakulása, kevésbé kiszámítható módon, fordulóponthoz érkezett.

Nincs olyan válság, amelyben a krízisállapotot jellemző bizonytalanság/feszültség tetszés szerinti ideig fenntartható. Ám hogy utána mi történik, abban a bizonytalanság mértéke meglehetősen eltér. A válság elsődleges orvosi jelentése annyi-

ban teljes bizonyosságú, hogy mindössze két lehetőség egyikének bekövetkeztével számol. Ám amennyiben a beteg nem hal meg, nyitva hagyja, hogy a gyógyulás a válság előtti állapot maradéktalan vagy csak részleges helyreállítását hozza magával. A pszichológiában használatos identitásválság elsődleges jelentése szerint a serdülőkorban a gyermeki én már nem, a felnőtt én még nem működik. Eltérően az orvosi jelentéstől, egyrészt nincs mindent lezáró végzetes kimenetel, másrészt nem egy korábbi optimálisnak tételezett állapot helyreállítása, hanem egy immár túlhaladott állapot felváltása a tét. A valószínű kimenetel a válság előttinél összetettebb/érettebb énazonosság kialakulása, de az egyéni különbségek szerepe az élet kihívásaival való sikeres megküzdésben nyitva marad.

A népesedési és vele összefüggő környezeti válság mintázata hasonlít a válság elsődleges orvosi jelentéséhez. A két lehetőség egyike, ha nem is az emberiség kihalása, de katasztrofális méretű pusztulása. Míg azonban az emberi szervezet – roppant korlátozott időtartama miatt – halála optimális feltételek esetén is elkerülhetetlen, a népesedési válság, illetve negatív kimenetele elkerülhető. Amennyiben nem ez történik, az emberi faj szabályozó tevékenységének elégtelensége a felelős érte. A pénzügyi-gazdasági válság hasonlósága látszólagos. Közvetlenül a tárgyi javak akár katasztrofális méretű pusztulásával fenyeget, és az elégtelen szabályozó tevékenység okozza, de eltérően a népesedési válság idejének, méretének és valószínű következményeinek a pontos előreláthatóságától, a pénzügyi-gazdasági válság nem jelezhető hasonlóan előre. Sőt, még akkor sem pontosan vázolhatók fel a kilátások, amikor már a válság fellépése világosan észlelhető.

Merőben más természetű az erkölcsi válság, amelynek a fentiekhez hasonló kemény mutatói nincsenek. Elvben ugyan kijelenthető, hogy akkor van erkölcsi válság, amikor az adott társadalomban az addig bevált erkölcsi normák már nem, az őket felváltó újak pedig még nem működnek. A kérdés, hogy e tétel ténylegesen mit jelent? Ha minden lehetséges emberi viselkedés az erkölcsi normák szétesését/felbomlását mutatja, azaz betartásuk kivételnek számít, úgy a társadalom mindenre kiterjedő, egyszerre szociális-politikai-gazdasági-kulturális-nemi stb. válságának a jele. Nem így akkor, amikor kiemelkedő értelmiségiek rossz közérzetükről számolnak be az erkölcsök vélelmezett hanyatlása és a várható jövő miatt, holott az erkölcsi normákat az emberek mindössze a szokásos mértékben hágják át. (Mivel lényegesen több ember él adott időben, mint korábban, azonos arány esetén is több az áthágó. És az információáramlás javulása fokozza a megtévesztő benyomást.) Mindettől függetlenül: egy eszményinek tételezett állapothoz képest mindig van ok erkölcsi válságról beszélni, amit nem is mulasztunk el, de ezzel a fogalom elveszti értelmét. Hiszen így a válság a történelmi-társadalmi élet hosszú távú meghatározó állapota, és a mindenkor két válság között átmeneti jelenség tanúi lehetünk. Az említett *Thesaurus* válsággal ellentétes legfőbb szinonimái tényleg emellett szólnak: áldás, béke, bizonyosság, boldogság, csoda, egyetértés, jószerencse, nyugalom.

Kezemben Bari térképével jutok el az óváros szélén a Normann Várhoz, amelynek – szegyen ide, szegyen oda – eddig a létezéséről sem tudtam. A ragyogóan és közhelyesen kék olasz ég alatt ámulok, meg bámulok. Az Adriai-tengerbe nyúló sík földnyelven fekvő vár lenyűgöz négyyszögletes, huszonöt méternél magasabb

tornyaival és különös nyolcszög alakú pompás falaival. Meg méretével, ahogy körüljárom. Másnap újra megteszem normál tempóban: nyolc perc. (Alig egy perccel kell több, hogy oda-vissza kényelmesen átmenjek a Lánchídon.) Annak idején a vár, egyedül állva e helyen, maga volt a felkiáltójel. Itt vagyok és itt is maradok, víz és tenger uraként! Az építményről az építőkre váltok. A vár történeténél jobban érdekel az ő történetük. Túlzás volna azzal kérkednem, hogy a normannok létezéséről sem hallottam. De ismereteim homályosak és hézagosak. Két dolog izgat: honnan jöttek és hová lettek? Csak most fordulok útikönyvhöz, illetve a világhálózhoz. Ezek szerint a normann (norse man = északról jött ember) skandináv eredetű nép. A tizedik században hódították meg egyebek között Barit, Bizánc utolsó itáliai állomását. A tizenharmadik század végén eltűntek „a történelem színpadáról”. Tündöklésükhöz pillanatnyi túlnépesedés, ügyesség hajózásban, kereskedelemben, a pénz értékének felismerésében és harcban, szervezőképesség, zabolátlan-ság, vakmerőség és brutális erőszak mégoly különös együttese sem lett volna elég, ha nem párosult volna gyors utánpótlás- és alkalmazkodó-, vagyis tanulóképességgel. Gyanítom, hogy éppen az utóbbi: a kereszténység felvétele, a nyelv, szokások, kultúra (imponáló katedrálisokkal is gazdagító) átvétele, tehát a sikeres asszimiláció lehetett az egyik, meglehet, a fő oka, hogy amilyen gyorsan jelentős szereplőivé váltak Európának, szándékaik ellenére olyan hamar be kellett fejezniük.

Távolinak tűnő képzetársítással egy nagyobb „számban”: Petrában vagyok. Ide éppen ellenkezően, ismeretekkel felszerelve jutottam. Kíváncsiságomat a Spielberg egyik *Indiana Jones*-filmjéről szóló beszámolók keltették fel a nyolcvanas évek végén. Több mint egy évtized múlva, néhány Petráról szóló könyv átolvasását és a főbb látnivalókról készült képek megnézését követően állhattam a világ hét új csodájának egyikénél. Azért új – nemdebar –, mert nagyon régi. Több mint kétezer éve alapították a jordán sivatag elképesztő szurdoka mögött megbújó várost, de röpke száz-százötven virágzó év után hanyatlani, majd annyira pusztulni kezdett, hogy később elnéptelenedett. A Petra-felejtést a tizenkilencedik század elején törte meg egy európai arabista, száz éve pedig *A bölcsesség hét pillérében* a világ legcsodálatosabb helyeként írt róla Arábiai Lawrence. Feltárására és megnyitására a turisták előtt később került sor.

Ennek és sok-sok másnak a tudatában tehát végre ott voltam Mózes völgyében. Míg szerfelett messzi őseim a Kánaán felé tartottak, én utamat a Szik felé vettem. Minden stimmelt. Valóban több mint egy kilométer hosszú, helyenként száz méter magas és csak két méter széles szurdokban jártam. És valóban, a végén az előírás szerinti tűző napsütésben elém tárult a város leghíresebb építménye, a grandiózus sziklából kivájt, rózsaszínben csillogó Kincstár. A tágra nyílt helyen a sajátos variációs ismétlést mindent ellepő por és cseppel sem jó szagú tevékkel fényképezkedő turisták színezték. Őket kerülgetve üdvözölhettem közletről és távolabbról, innen és onnan, aláállva-eltörpülve, a negyven méter magas mesés ismerőst. A bejáratnál balra és jobbra a tizenöt métert is meghaladó három-három oszlop mintha nemcsak a föltötte lévő gazdagon kimunkált oromzatot, hanem magát a sziklafalat is tartotta volna.

Nem pusztán képben, de térben voltam. Még markánsabb téri élményem volt, amikor leülhettem a hegyoldalból kivájt jókora színház közel ötven soros nézőterén, amit az idő vasfoga bizonyára jóízűen rágszálalt meg. A szenzáció (elsődleges

jelentése: érzés, érzékelés), hogy itt lehetek, nyilvánvaló volt. A Normann Várat azonban én fedeztem fel magamnak (a tudatlanság előnye). Ezúttal a ráismerés uralta állapotomat. Nem becsülöm le a könnyen felidézhető remek színes fényképek szerepét. De meghatározóbb, hogy az olvasás koraserdülőkoromtól megszokott életformám. Még ha nem törekedtem volna rá, akkor is velejárt volna, hogy elképzelem az olvasottakat. Tárgyak és emberek térben *jelennek* meg előttem. Önkéntelenül is ezekhez a mentális Petra-darabokhoz mértem, hozzájuk hasonlítottam az éppen megpillantott fizikai Petrát.

Ellentétben a normannokkal, akikről valamicskét „minden európai” hallhatott zenélni, függetlenül attól, tudja-e őket bármihez kötni vagy sem, a nabateusoknak a létéről – néhány kutatót leszámítva – (legfeljebb) csak azoknak van tudomásuk, akik Petrában jártak vagy készülnek rá. Ami igencsak érthető, mivel a nabateusok már régen úgy eltűntek, mintha nem is éltek volna. A normannokkal szemben, akik ha közvetett-áttételes módon, mindenekelőtt Normandiában továbbélnek, nekik ez nem sikerült. Sorsuk valóban rendkívüli volt. Ez az arámiul beszélő, az időszámítás előtt évszázadokon át a sivatagban vándorló nomád arab néptörzs egyszer csak felhagyott életmódjával és letelepedve – mint fővárosuk mai állapotában is tanúsítja – a környező és távoli népek kultúrájának megkapó egyedi asszimilációjára voltak képesek. Közben a vízgazdálkodásból és karavánkereskedelemből jócskán kivették a részüket. Amikor azonban másutt új karavánutak nyíltak meg és a tengeri forgalom gyarapodott, elvesztették versenyképességüket. Nem a római és bizánci birodalom, nem az európaiak végeztek velük, hanem ugyancsak arabok, habár muszlimmá vált arabok szórták szélnek őket a hetedik században. Kétlem, hogy élvezték vagy akár csak felfogták volna helyzetük iróniáját.

Töprengek, mi a „természetes” és mi a „természetellenes”. Nem az volt-e a természetellenes, hogy egy ilyen kis nép, miután ezen a kietlen tájon ide-oda ment, megvetette a lábát, pompás teljesítményeket hozott létre és egy évezreden át képes volt fennmaradni? És nem az volt-e a természetes, hogy előbb-utóbb belemosódott a méreteinél, katonai erejénél, hatóképességénél jóval nagyobb rokon népekbe? A változatosság gyönyörködtet (már akit). Gazdagítja a kulturális szférát csakúgy, mint a biológiát. Népek-nyelvek mégis kihálnak, akárcsak növény- vagy állatfajok. Az azonos végeredményből nem következik, hogy okaik is azonosak. A növény-vagy állatfajok kihalásában a természetes szelekció a meghatározó. Az ember létrejöttével az egyre átütőbb beavatkozás a környezetbe ugyancsak e szelekció sajátos következménye. Még sajátosabbak azok a biológiáitól egyre inkább elváló gazdasági-társadalmi folyamatok, amelyekkel összefügg népek-nyelvek aligha feltartóztatható kihalása. De a végeredmény ugyanaz. Voltál, és már nem vagy.

Nem tudom, hogy a normannokat, még inkább a nabateusokat vigasztalta volna-e, ha valamiképp előre láthatták volna, hogy nyomaik ugyan a huszonegyedik században is elkápráztatnak, ennek ellenére:

*Herceg, ne kérdezd sem most, sem utóbb,
hol vannak ők, nem kell itt semmi szó,
bisz az utolsó sorból megtudod:
hová lett a tavalyi hó!*

Az egészség legalább fél betegség. Egy ideig én is hittem, hogy az egészség a természetes. Nagyobb emberismerettel azonban látom, hogy a betegség az. Ha az egyik elmúlik, jön a másik. Változatai kimeríthetetlenül gazdagok. Mindegyiknek saját jóhangzású neve és identitása van. Szorítása ellenállhatatlan. Teljesen leköt.

A képzelt beteg és a képzelt egészséges közül az utóbbit választom. Kockázatosabb, de egészségesebb.

Az egészség egészséges illúzió.

Az öregség annyi, mint a cselekvés kockázatával szemben egyre inkább kedvet érezni a nem-cselekvés kockázatára. Egyúttal fokozatos felkészülés arra a *végtele-nül* hosszú időre, amelynek már egyáltalán nincs kockázata.

Éveim száma miatt egyre felkészültebb lettem – az életre. Elég nevetséges vagyok.

Nemcsak a nevetésem, már a mérgeledésem sem a régi.

Hallásom romlóban. Előnyei nagyok, hátrányai mérsékeltek.

Az öregségben a legkínosabb a tisztán látható perspektíva.

Egy friss vizsgálat szerint az életkor növekedésével együtt nő a testsúly és a pesszimizmus. Ami azonban engem illet, ifjúkori testsúlyom, bár bőven hagyott szabad teret, fikarcnyit sem változott. Illúzióra tehát nincs okom. Pesszimizmusom súlytalan.

Hallhatón a jelen lenni, zajtalanul távozni.

Időben érkezni: pontosság, időben távozni: illendőség.

Anyyra a jelenben élt, hogy se múltjára, se jövőjére nem jutott ideje. Ellentétének viszont az egyik vállán múltja, a másikon jövője. Jelene nincs.

Egyes szám első személy, jövő idő, állító mód – egyes szám első személy, jövő idő, tagadó mód. Én leszek, aki nem leszek. Nyelvtanilag a lehető legegyszerűbb, jelentése halálosan pontos, mégis nehezemre esik elképzelni.

Szép temetése volt – mondják. Abszurdabb kijelentést még nem hallottam.

Aki azt hiszi, hogy a halál véget vet a gyarló hiúságnak, nem járt még temetésen.

Amikor a nagyon-nagyon híres ember ráébredt, hogy műgonddal megkomponált pompázatos temetésén kaján ellenségei is ott lesznek, elment a kedve az egésztől.

Rendkívüli jót tett. Megfeledkezett magáról.

Némely közhely mély igazságot takar, bár nem feltétlenül eredeti értelmében. Nehezemre esik beletörődni, hogy nem maradt jobb választásom, mint csak a má-nak élni.

Túlélés: kétségtelen siker. Kétes siker.

Hiába gyötrelmes szembenézni a halállal, ha nem létezne, pusztán a helyszűke miatt is ki kellene találni.

Amikor nem foglalkozom az étellel, csak élek, akkor nem gondolok a halálra.

Borges öregen, nagyon betegen, idegenben, utolsó napjaiban: „Nem akarok meghalni olyan nyelven, amit nem értek.” Meghalni is az otthon ismerős biztonságában esik jól.

Halálodra már nem te vagy az, aki magára marad.

Így vagy úgy, a halálért is meg kell dolgozni. Valamit valamiért.

A vágy netovábbja: hirtelen békés halál.

A halál neveletlen: egyáltalán nem ért a jó szóból.

tanulmány

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚTÓL AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOMIG

7. RÉSZ

Útirajzok, elbeszélések, kísértethistóriák...

Az 1916-ban megjelent *Tinta* című³⁵¹ kötet vegyesen tartalmaz prózát és lírát, illetve fontos szerepet kap benne a háborúellenes politika. „*Tinta* című háborús kötetéből (1916) elhagyja majd azokat az írásokat, amelyeknek lényegével vagy egy-egy mondatával már maga sem ért egyet, vagy törli a nacionalista hangulatú, türelmetlen sorokat” – állapítja meg Kosztolányi munkájáról Réz Pál.³⁵² A könyvben összesen 54 írás található (nem számítva külön az azonos cím alatt szereplő rövidebb szövegeket), számos tárcanovellával, két verssel, nyolc műfordítással (versek), valamint útirajzokkal és aforizmacsokrokkal. Kosztolányi négy nagyobb szakaszt különített el, melyeket rövid fölvezető szöveggel vezetett be: *Kis történelem; Utak, népek, városok; Rózsavíz; Vallomások*. A szakaszok lényegében tematikai egységeket jeleznek.

A könyv tartalmához illeszkedik a tipográfiai megoldás: az egész kötet lényegében „időn túli” keretbe kerül. Kosztolányi szerzői intencióiról is vall, amikor kiadójával, Kner Izidorral (és annak fiával, Imrével) egyezkedik a könyv külleméről: „A könyv stílusa még bennem sem alakult ki teljesen, de óhajom lenne, hogy valahogy hangsúlyozzuk az *időszzerű* s egyben *történelmi voltát*: azaz legyen *régies, de a maihoz is álljon közel*: ezt a célt szolgálják a *modern címek, melyek alatt régies, magyarázó szöveg áll*. [...] Magam részéről a *Thomas Mann*-féle betűket választom, melyek szépek is, régiesek is. Különösen a *gyönyörű iniciálék* miatt teszem ezt.”³⁵³ A Kosztolányi által említett „régies, magyarázó szöveg” a *Kis történelem* szakasznál például a következő: „Itt egy ma élő ember, ki nem ért a magas politikához és egyéb hasznos tudományhoz, elmondja, mit látott maga körül abban a korban, melyet a hozzáértők nagynak tartottak.”³⁵⁴ A kötetet is nyitó fölvezetés hasonló megközelítést mutat, mint ami az *Öcsém* esetében érvényesült: Kosztolányi az aktualitással bíró publicisztikai írásoknak történelmi távlatot ad. Nem pusztán a címet vagy a szöveget változtatja meg az első megjelenésekhez képest, hanem például egy tudósítás anyagából verset is költ: az *Aranyvonat* című költemény az *Utazik az arany* című, *A Hét*-ben megjelent tárca témáját (angolok előbb hajón, később vonaton szállítanak aranyat Amerikába) dolgozza föl.³⁵⁵ A kötetben helyet kaptak háborúellenes tárcák is, melyek elsőként – *A Hét* mellett – a *Bácskai Hírlap*, az *Élet*, az *Érdekes Újság*, valamint a *Nyugat* hasábjain jöttek.³⁵⁶ Az említett mű-

fordítások angol, francia és olasz költők művei: Kosztolányi Shelley-, Voltaire-, Baudelaire-, Stecchetti- és Mazza-átültetéseit közli a *Tintában*.

A korszakban született kötetek többségével ellentétben Kosztolányinak ez a munkája nem Tevan Andor, hanem a gyomai Kner Izidor kiadásában jelent meg. A Kner-család vállalkozása ekkorra már jelentős eredményeket tudhatott maga mögött. Kis műhelyből középüzemmé nőttek ki magukat, 90–100 főnyi állandó személyezettel. Az 1914-es lipcsei nyomdai kiállításon aranyérmet kaptak, náluk megjeleni tehát presztízzsel is bírt. Nem tudjuk, hogy Kosztolányi mikor (és milyen apropóból) ismerkedett össze Kner Izidorról és fiával, Imrével. Első (ismert) levelét 1915 áprilisában írta nekik.³⁵⁷ A levélváltások alapján kiderül: nem csak a gyomai kiadó vállalta szerzőjük pár kötetének megjelentetését, de Kosztolányi is próbálta segíteni mind Kner Izidort, mind Kner Imrét. Egyfelől reklámozta kiadványaikat – kritikákat írt az általuk kiadott könyvekről –, másfelől ajánlotta munkáikat (konkrétan Kner Izidor és Imre írásait) azoknak a lapoknak, melyeknél dolgozott. Balázs Béla háborús naplójáról is megállapodásuk keretében segítette az ismertetés közlését, mely valóban „csak” szívesség lehetett, hiszen magánvéleménye szerint nem volt kiemelkedő a munka: „Balázs Béla hadinaplóját megkaptam és köszönöm. A *Világ*-nál már intézkedés történt, hogy hosszú és rokonszenves cikket írjanak róla. Ami engem illet, szívesen megemlítem [?] A *Hét*-ben, az ön kedvéért – el is hallgatom a kifogásaim, melyek e könyv ellen igen súlyosak, erkölcsi alapon nyugvóak. Ezt a felfogásomat nem rejtettem soha véka alá, az írója szemébe is mondtam, kit különben becsülök és szeretek is. Ami a *Nyugat*-ot illeti, nem tudom, ki ír róla, de úgy tudom, hogy Balázs Béla össze van zörrenve velük. Én mindenesetre sürgetni fogom a könyvvel való foglalkozást. Mert megérdemli, irodalmi értékei miatt.”³⁵⁸ A *Világ*-ban végül Bölöni, a *Nyugat*-ban pedig Tóth Árpád méltatta a kötetet. A *Hét*-ben maga Kosztolányi nem közölt recenziót Balázs könyvéről, sőt még azt sem mondhatjuk, hogy bárki más komolyabban írt volna róla. Mindössze pár soros kis – ismertetésnek nehezen nevezhető – ajánló szöveg látott napvilágot, elrejtve más kiadványokról hírt adó tudósítások közé. A *Könyvek* főcím alatt megjelent szöveget „Borona.” írta, ám azt nem sikerült kiderítenünk, ki rejtőzött az álnév mögött. Elképzelhető, hogy azt a pár sort, ami konkrétan Balázs művéről szól, maga Kosztolányi jegyzi: a stílus hasonló, és a szenvtelen hangnem igazolná is, hogy szerzője olyan könyvről írt, mely valójában nem tetszett neki.³⁵⁹

Mint említettem, Kosztolányi a Kner-család írásait is igyekezett elhelyezni a *Hét*-ben és a *Nyugat*-ban, valamint később a *Pesti Napló*-ban. A *Hét* (és majd 1917-ben a *Pesti Napló*) közölte is Kner Izidor aforizmáit – melyek később kötetben ugyancsak napvilágot láttak –,³⁶⁰ azonban Kner Imrét a *Nyugat* már elutasította.³⁶¹ Nem csoda, hogy az utóbbi eset kellemetlenül érintette magát Kosztolányit is, aki leveleiben – miután Osvát hallgatása miatt többször türelemre kellett intenie Knert – végül magyarázkodni kényszerült. Föltehetően Osvát olyan változtatásokat kért volna Knertől, amelyet az nem fogadott el, és még a kézirat visszaküldésével is késlekedett. Kosztolányi ez ügyben is sürgette Osvátot, miközben Knernek az alábbiakat írta: „Kedves uram, a *Nyugat*-nak, Osvát címére már akkor írtam, hogy levelét megkaptam. Elküldtem az üres, felbélyegzett borítékját is. Igen csodálom, hogy kéziratát még mindig nem kapta meg. Kérem, bocsásson meg nekem, hogy akaratom ellenére, teljes

jóhiszemmel ily kellemetlenségnek tettem ki.”³⁶² A kapcsolat lazulásának minden bizonnyal nem ez az eset volt az oka, hanem sokkal inkább a történelem alakulásának köszönhetően nem folytatódott tovább a mindkét fél számára gyümölcsöző együttműködés.³⁶³ További levelek tanúskodnak azonban arról, hogy ha üzleti kapcsolatuk meg is szakadt, magánemberként később is érintkeztek egymással.³⁶⁴

Kosztolányinak Kner Izidorral és Imrével való 1916-os levelezése meglehetősen részletességgel tájékoztat a *Tinta* kiadásának előkészületeiről. A kötetre vonatkozó első konkrét utalást az 1916. január 24-i levélben találjuk, melyben Kosztolányi lényegében már az „utolsó simításokról” számol be: „Könyvem már készen van, csak még anyagát kell összeszednem ebből a napilapból és abból a folyóiratból. Én is időszerűnek látnám a megjelenését.”³⁶⁵ 1916 márciusában a májusi megjelenés részleteit tervezik, a levonatokról és az előfizetési felhívás szövegéről egyeztetnek, illetve a tipográfia kérdéseit vitatják meg.³⁶⁶ Utóbbival – mint arra már fentebb utaltam – a könyv aktualitásoktól való elvonatkoztatását, „történelmibbé” tételét célozták. A képi (tipográfiai) megoldások (például az iniciálék használata, a középkori kódexek világát idéző stílus) és a szöveg egységének ideája nemcsak Kosztolányi számára volt fontos, hanem Knerék filozófiájához is illeszkedett: „Az 1916. évtől kezdve megjelent kiadványaink fiatal, modern írók munkáit hozzák, modern magyar grafikusművészek illusztrációival és könyvdíszekkel. Igyekeztünk ezeket a műveket olyan kiállításban megjelentetni, amely teljesen egyenértékű legyen nyomdai és művészeti szempontból a kor külföldi kiadványaival, de amellet meglegyen az összhang a kiállítás és a tartalom között. Első ilyen kiadványaink (Kosztolányi Dezső: *»Tinta«* című kötete és Balázs Béla: *»Lélek a háborúban«* című könyve [...]) igen nagy feltűnést keltettek.”³⁶⁷

A kötetből első körben 1800-at nyomtattak, ami meglehetősen nagy példányszámot jelentett.³⁶⁸ Kosztolányi ezúttal is fontosnak tartotta a megfelelő hírverést. Tárgyalt a *Világ* kiadóhivatalának vezetőjével is, és megállapodtak abban, hogy a kiadóhivatalon keresztül szintén zaljik a terjesztés: adott százalék fejében hirdetik a kötetet, valamint ott is meg lehet majd rendelni. Az üzlet Kner számára ugyancsak előnyös volt, így hamar meg tudtak állapodni. Kosztolányi több levélben is beszámolt tárgyalásairól Knernek; 1916. március 29-én például a következőkről tudósította: „Ma este beszéltem Purjesszel, a *Világ* szerkesztőjével, és megállapodtam vele, hogy a könyv előfizetési felhívását egy napon (valamelyik hétköznapon, mert a vasárnap reklámokra a legrosszabb) *mellékeljük a Világ minden példányába*. Ez igen jó, gyümölcsöző reklámötlet. *Legalább 500 előfizetőt hoz.*”³⁶⁹ Az adminisztratív költségek egy részét (postaköltség, boríték, bélyeg stb.) Kosztolányi magára vállalta, valamint igyekezett más lapokban is hirdetést közölni. A levonatokon még az utolsó pillanatban is javít – húz is ki novellákat –, valamint a cenzúráról sem feledkezik meg, ugyanis könyveket szintén be kellett mutatni az illetékes szerveknek. A nyomdából május végén kerülhetett ki végül a kötet: Kner a *Corvinában* május 20-án harangozza be, hogy június elsejére az ő kiadásában jelenik meg „Kosztolányi Dezső legújabb könyve TINTA czimmal”.³⁷⁰

Miután a *Tinta* a háborúellenes irodalompolitika egyik „gyöngyszeme” lett, nem véletlen, hogy – az *Öcsém*hez hasonlóan – jelentős kritikai visszhangra talált, valamint indulatokat is kiváltott. Kosztolányi a maga részéről mindent megtett,

hogy „szakavatott” kezekbe kerülhessen a kötet, így saját maga hordta körbe azokhoz a fővárosi lapokhoz, amelyek szerzőitől pozitív kritikát (illetve ezzel együtt reklámot) remélhetett. Kner Imrét a következőképpen „okította” a tennivalókkal kapcsolatban: „De kérem önt, hogy *a sajtónak egyáltalán ne küldjön tiszteletpéldányokat*. A budapesti sajtót értem. Nekem magamnak kell ellátnom a lapokat és a bírálókat (kik könyvemről írnak) ajánlott könyvekkel. Ez már a budapesti sajtó-etikett. Épp ezért kérek erre a célra 60 példányt.”³⁷¹ A vidékre szánt tiszteletpéldányok kiküldésével azonban már a gyomaiakat bízta meg, s a következő lapokat jelöli meg levelében: *Bácskai Hírlap*, *Bácsmegyei Napló*, *Szeged és Vidéke*, *Felső-magyarország* (Kassa), *Arad és Vidéke*, *Nagyvárad*, *Délmagyarország* (Temesvár), valamint egy-egy tetszőleges pozsonyi, kolozsvári, brassói, debreceni, nyíregyházi és máramarosi lap. Ezek némelyikével szakmai vagy baráti kapcsolatban állt (mint a szabadkai lapokkal vagy a *Szeged és Vidékével*), míg más lapok szerkesztőit, szerzőit föltehetően fölolvassai alkalmával ismerte meg. 1915 őszén például – míg feleségét Tátraszéplakon kezelik – több városba is ellátogat, és szerepel az ottani közönség előtt. Kassát pedig Kosztolányi Dezsőnéől hazafelé menet ejtette párszor útba, hogy annak rokonait meglátogassa.

A *Tinta* megjelenését követően Kosztolányi lelkesen számol be kiadójának az egyre szaporodó híradásokról: „A *Tintá*-ról még a múlt héten írt *A Nap*, a hírrovatban, egy ismertetést, *A Hét* és a *Világ* hosszú cikkben foglalkozik vele. Mind a két lap – *A Hét* is – hirdetést is közöl.”³⁷² Kiss József lapjában Lakatos László például azt írta Kosztolányi munkájáról: „egy egyéniség szól az egyéniségekhez”.³⁷³ A júniusi levelekben Kosztolányi említi még a *Borsszem Jankó*, a *Nagyvárad*, az *Aradi Közlöny*, valamint a *Pester Lloyd*, a *Pesti Hírlap* és a *Népszava* kritikáit és/vagy híradásait; két júliusi levelében szól a *Pécsi Napló* (?), a *Nyugat*, a *Magyarország*, az *Új Idők* és a *Pesti Napló* méltatásairól; augusztusi leveléből pedig az is kiderül, hogy még a fronton lévők lapjában, a *Tábori Újságban* is írtak a *Tintáról*.³⁷⁴ A Kosztolányi által említett cikkek lajstromba vétele helyett mindössze néhány emblematikus szöveget emelek ki, köztük olyat is, melyről nem olvashatunk a levelekben. Választásomat a szerzők személye és az a fórum határozta meg, ahol az adott kritika napvilágot látott. Főként azokra a szerzőkre és lapokra összpontosítok, akik és amelyek a későbbiekben is szereppel bírnak majd Kosztolányi életútján. Elsőként az *Új Nemzedék* recenziójáról szöveg, melyet – akárcsak a *Négy fal között* másod kiadásáról és az *Öcsémről* szóló kritikákat – ugyancsak a későbbi „pardonozó”, Lendvai István írt. Megállapítja, hogy Kosztolányi ezúttal sem mond semmi újat, bár bravúrosak a cikkei, de „nála ugynevezett »belső fejlődés« nincs”. A rövid ismertetés azonban politikai kitéttel zárul – Lendvai élesen bírálja Kosztolányinak ekkortájt a Szabolcsi Lajos által szerkesztett, zsidó felekezeti, politikai és társadalmi hetilap, azaz az *Egyenlőség* hasábjain kifejtett működését: „[Kosztolányi] mindig a maga szintjén marad, a régi forrásból reszket betűiben, írásai mindig költői dokumentumok, távol attól, amit az *Egyenlőség* papírján véghezvisz és amivel őt mérni nem szabad.”³⁷⁵ Nemcsak antiszemitizmusról árulkodnak Lendvai sorai, hanem arról is, hogy Kosztolányi szereplését a lapban afféle „eltévelyedésnek” fogta föl.³⁷⁶

Böloni György szintén méltatást közölt a kötetéről. A szerző, aki később Kosztolányi iránti ellenszenvéről nyilatkozott,³⁷⁷ kifejezetten dicséri a *Tintában* olvasha-

tó szövegeket, s vele alkotójuk írásművészetét. Éles szemmel veszi észre, hogy Kosztolányi a *Tintában* is – csakúgy, mint az *Öcsém* némely darabjánál tapasztalható – publicisztikai írásait emeli szépirodalmi rangra: „A költő verse, az író novellája és regény[el] valamiképp az örökkévalóság számára készül. Elejtett, sebtiben rótt és igénytelenebb írásait, melyek a rotációs papirosára és hetilapok gyors körülfutására szántak, nem tartja hosszú életűeknek. Kosztolányi kis könyve pedig az ilyen irkafirkákat gyűjti össze, és tehetségének fényét mutatja, hogy legjobb és reprezentatív könyvei közé teheti büszkén és írói önérzetének teljességével ezt a kötetét.”³⁷⁸ Sőt, Bölöni még ennél is tovább megy. Kosztolányi korai bírálóival ellentétben – akik az „esztéta magatartás” képviselőjét látták benne – elismeri a szövegek politikumát (kvázi *világnézetét*), amikor így ír: „Nincs egy hamis mondata, el nem fogadható érzése, nincs élvezhetetlen gondolata. És van világnézete. Világ-szemlélete a költőé, aki bármely kicsiny pont is a földön, azt a kicsiny pontot és a maga világát nagynak és egyedül értékesnek tekinti. Kicsi és nagy dolgok, politika és tudomány, problémák, melyeket gondolkozó fők adnak föl maguknak, mind megtalálják nála a kulcsot, s szempontot kapnak erős líraiságával. [...] Környezete a polgáré, de nem a burzsoáé. [...] És minden sorban ott érezzük a magyar nyelv csodálatos zamatját és erejét, a gondolatok értékét és az írás becsületét.”³⁷⁹

A *Nyugat* hasábjain Lengyel Menyhért méltatta a kötetet, aki a *Nyomdafesték* című szöveget emelte ki – mely éppen a *Nyugatban* jelent meg –, hangsúlyozva, hogy Kosztolányi e vallomásban lényegében írói ars poeticáját adja, illetve az írói mesterséghez szükséges alázatról is beszél. Lengyel rátér a *Kis történelem* című szakaszra, valamint az útirajzokra is. Nem felejt el hangsúlyozni, hogy ezekben a fejezetekben a háborúellenesség nyilatkozik meg: „Amit ebből elmond és ahogy elmondja, az megint becsületére válik az igazi írónak, akinek a véres gőz nem homályosíthatja el a szemét, csak a részvét és szánalom könnyei futhatják be, amint úgy bámul az előtte érthetetlen szörnyűségekre, mint egy más világ riadt lakója.”³⁸⁰

Kosztolányi főntebb hivatkozott leveleiben említi még a *Népszavát* is, kiemelve, hogy a lapban *hosszabb* cikket közölnek a *Tintáról*. Ezt a recenziót a régi barát, Halasi Andor írta, akinek kötetét nem sokkal korábban éppen Kosztolányi ajánlotta a gyomai könyvkiadó figyelmébe: a kölcsönös szívességek tehát ezúttal sem maradtak el.³⁸¹ Halasi „mesterien összeválogatott cikk-gyűjtemény”-nek tartja a munkát, mely hű tükre lesz a kornak, s az „élet gyönyörűségét” ábrázolja a „halál torkában”. Külön említi a világháborús kontextust, valamint a katonatematikát, mely több novellát jellemez: „[Kosztolányi látja] a fiatal katonát, aki üdén, frissen megy a halálba, liliommal a kezében: a szenvedő anyát, aki a kocsí ringó bölcsőjének mélyén, ölében viszi erős, nagy katonafiát, ártatlanságából szakadott gyümölcsét, hogy átadja a háboru vak végzetének; a fecskét, aki eltéved a csuf tengeren, gonosz hadihajók között és nem mer hazatalálni.”³⁸²

Ugyancsak 1916-ban látott napvilágot a *Bűbájosok*, melyben már csak elbeszéléseket találunk, tehát Kosztolányi megszakította a „vegyes kötetek” sorát.³⁸³ A kötet 21 szövege két nagy egységre van osztva: *Kis tragédiák* és *Kis komédiák*. A művek természetesen nem a kötetben jelentek meg először: korábban elsősorban *A Hét*, illetve a *Nyugat* és *Az Érdekes Újság* hasábjain láttak napvilágot, nagyrészt 1912 és 1916 között. A novellák egy része a *Páva* első és második kiadásába is

bekerül majd, valamint akad olyan is, melyet a *Káin* című kötetben olvashatott újra a korabeli közönség. Az írások közül nem egyet Kosztolányi a húszas, majd a harmincas években is leköszölt, többek között a *Pesti Hírlapban* és a *Színházi Életben*. Olyan darabok gazdagítják a *Bűbájosok* tartalmát, mint a *Kék gyász*, *A gipszangyal*, *a Rongyos gavallér*, *az X... kalandornő* vagy *az Oligocén és Eocén*.³⁸⁴ Kosztolányi e munkájában már nincs jelen a háborús tematika, s nem találjuk a publicisztikák aktuálpolitikai áthallásait sem. Itt jelenik meg viszont elsőként Sárszeg mint helyszín, mely majd későbbi regényeinek is háttérül szolgál.³⁸⁵

A kiadó ezúttal a Franklin Irodalmi és Nyomdai Rt. volt, ám Kosztolányi levelezésében az előkészületekkel kapcsolatban semmi sem maradt fenn. Mindössze egy levélben van szó egy olyan kötetről, mely 31 novellát tartalmaz, és melyet 1915 szeptemberének végén adott le Kosztolányi.³⁸⁶ Mivel a könyvről azt állítja, hogy csak novellákból áll, nagy valószínűséggel a *Bűbájosokról* beszél, még akkor is, ha a művek száma nem azonos. Mint a korábban megjelent munkák esetében is jeleztem, Kosztolányi gyakran vett be újabb írásokat köteteibe (vagy épp húzott ki belőlük néhányat), közvetlenül a megjelenés előtt. A Franklin Társulat az egyik legnagyobb kiadóvállalat volt akkoriban: 1905-től kezdődően (ekkor volt fénykorának indulása) egészen 1945-ig lényegében vezető pozíciót töltött be a szektorban, meghatározó szerepet játszva a korszak kulturális életében is. Nemcsak könyveket, hanem időszaki kiadványokat is megjelentettek, így Kosztolányi újságíróként ugyancsak ismeretséget köthetett velük. 1914-ben ugyanis már kiadták egy fordítását (*A sárga kabát* című darabot), tehát ekkorra már nem volt újkeletű a kapcsolat.³⁸⁷

A *Bűbájosok* könyvpiacra kerüléséről a *Corvina* 1916. április 10-i számában tudósítottak először,³⁸⁸ Kosztolányi azonban már egy március 16-án kelt levelében említést tesz arról, hogy könyve kijött a nyomdából.³⁸⁹ Ennek alapján 1916 márciusára (annak is a végére) valószínűsítem a megjelenést, amit az is alátámaszt, hogy a *Vasárnapi Újság* reklámdalain április 9-én adtak hírt a kötetről.³⁹⁰ A *Világ* kritikája ugyancsak ezen a napon látott napvilágot, méghozzá a korábbiakban már emlegetett szabadkőműves testvér, Bálint Lajos tollából. Bálint értő olvasását mutatja – és kellő emberismeretét/érzékenységet –, hogy Kosztolányit afféle „idegemberként” aposztrofálja: „Kosztolányi Dezső számára az emberélet legfőbb misztériuma az ideg. Ha orvos lett volna, egész bizonyosan minden energiáját, idejét és tudását arra szánja, hogy a tudomány eszközeivel derítsen világosságot e legfőbb csodába [...] Ördögi megszállások, bűbájos boszorkányságok ide egyszerűsödnek le és ide finomodnak ki, itt kapnak mélységet és valódi értéket.”³⁹¹ Bálint éleslátása leginkább abban nyilvánul meg, hogy a Kosztolányi-féle (egyik) programot – miszerint a „kis dolgokkal” érdemes foglalkozni a „nagy dolgok” helyett –, nem bagatellizálja el. Nem áll meg tehát a kortárs (és tegyük hozzá: a Kosztolányi halála utáni) kritika egy részének leegyszerűsítő sémaismételgetése („mélység nélküli sekély szerző” stb.) szintjén: „[A] kis, de sorsdöntő erejű hiúságok és komoly, de letörő akarások mögött meglátja az igazi rugót, valamely tulságosan nagy, vagy tulságosan kicsi, tulzottan kifinomult, vagy tulzottan primitíven maradt ideg uralkodó erejét. Ez Kosztolányi írásaiban igazi újság és igazi mondanivaló – és ez nála mindenek igaz és hatásos formája is. [...] maguk a novellák eseményeikben frissen

perdülők, sok mozgással és erőindulatokkal.”³⁹² Talán nem véletlen – éppen Kosztolányi „keze” lehet a dologban –, hogy Bálint szövegét átveszi a *Szabadkai Hétfői Hírlap* is, és a lényegi mondanivalót tartalmazó első részt (tehát az egyes novellák példaként említését kihagyva) szó szerint leközli.³⁹³ A *Világban* és a szabadkai lapban közölt tudósítás azért sem lehet a véletlen műve, mert Kosztolányi ebből a kötetéből is küldött körbe tiszteletpéldányokat – vagy ha nem is ő maga postázott, a Franklinnál a javaslatait figyelembe véve tehették ezt meg. A fennmaradt levelezésből azonban mindössze a Franyó Zoltánnak küldött példányról szerezhetünk tudomást.³⁹⁴ Állításomat igazolandó bővebb információkat tehát csak akkor szerezhetünk, ha megkísérljük – a teljesség igénye nélkül – föltérképezni a kötet kortársi fogadtatását.

Akárcsak az *Öcsém* című kis kötet esetében, ezúttal sem csak „barátok” foglalkoztak a művel: a *Bűbájosok* megjelenése apropóján újra támadásba lendült az *Élet* szerzőgárdája. Ám ezúttal nem harcias attitűd jellemezte bírálatukat – talán, mert Andor József helyett most Boros Ferenc írta a cikket –, hanem a súlytalanság bizonygatása, rezignáltabb hangnemben. „Szürke emberek... szürke történetek” – kezdi mondandóját a szerző, s mindössze Kosztolányi formaművészetét ismeri el, azt is „csak” a *modern* irodalmon belül. Talán a recenzió konklúziója a legkritikusabb a Kosztolányi képviselte irodalmi eszménnyel (azaz lényegében a háborús propaganda „férfias” irodalmi áramát felülíró művészettel) szemben: „Ami ezekből a novellákból hiányzik, azt bizonyára a későbbi köteteitől is hiába várjuk: a cselekvő életet; Kosztolányi teljesen passzív tehetség.”³⁹⁵ Azt, hogy az *Élet* szándékosan *irodalompolitikai kérdést* csinál a kritikaírásból, bizonyítja egy Babitsról írt méltatás is, szintén Boros tollából. Ugyan elismeri formaművészetét, ám háborúellenességével kapcsolatban a következő, tagadva állító mondatot ejti el: „A versek időrendben vannak csoportosítva. Ebből a sorrendből tetszik ki, hogy a két sora miatt meghordozott verse (Játszottam kezével.) régebben íródott, még a háboru előtt. Ez ugyan *irodalompolitika* már és tulajdonképpen nem tartozik a kötetre, de az *Élet* – még a tőle távolálló íróról is – kötelességének tartja ezt megjegyezni.”³⁹⁶ [kiem. A. Zs.]

Az *Új Idők* kritikusai már komoly elismerésben részesíti Kosztolányi könyvét, és kiemeli annak lélektani tájékozottságát, illetve „mélységeit”: „Kosztolányi Dezső lelki studiumokat vezet le ezekben a novelláiban. Nem minden alakja ekzaltált, de mindegyik egy másik életet él a külső cselekmények keretén belül. És ez az érdekesebb mindég, ezt vizsgálja és analizálja néha maga a novella hőse is, de ő, az író – mindig. [...] Szinte szuggesztív erővel hatnak novellái az olvasóra, az olvasó idegeire is.”³⁹⁷

Éles ellenpéldát jelent *A Cél* című fajvédelmi folyóirat recenziója. Ennek írója („á. é.”, kinek kilétét nem sikerült fölfednem) már meglehetősen negatív véleményt fogalmaz meg Kosztolányi kötetéről és egyáltalán művészetéről. *A császár új ruhája* című Andersen-mesére hivatkozva kezdi gondolatmenetét, s megállapítja: a *Bűbájosok* szerzője egyenesen *tehetségtelen*. Novelláit nem is lehet novelláknak nevezni. A cikk végén pedig nyilvánvaló politikai támadásba lendül, így nem hazudtolja meg a lap radikális irányvonalát sem. Érdemes szavait idéznem, mivel rávilágít arra, hogy Kosztolányi irodalmi és politikai székértáborbeli „besorolása”

már ekkor (hát még 1919 után!) gondot okozott kritikusainak: „A magyar olvasóközönség épp úgy rétegekre tagolódik, mint a társadalmunk. Vannak – hogy a legszélsőbb végleteket emeljem ki – klerikálisok és radikálisok, anti- és filozemíták, nemzetiek és nemzetköziesek. Kosztolányi – s ez az, amit nem tudok fölfogni – minden iránynak egyaránt kedves poétája. Arany János nem tudja ezt a kitűnő helyzetet elérni, Kosztolányi Dezső igen. Vannak, akik ezt annak tulajdonítják, hogy Arany már elavult, Kosztolányi meg hipermodern – azt talán mégsem meri valaki állítani, hogy Kosztolányi nagyobb költő. Én azt hiszem a hiba másutt van: közönségünk kritikátlan izlésében, mely mindenkit elfogad nagy költőnek, ha meghúzzák érdekében a hir nagyharangját.”³⁹⁸ A lapnak egyébként a „magyar nemzeti érdekek önzetlen szolgálata”, a történelmi hagyományok ápolása, valamint a „keresztény valláserkölcsei világnézet védelme és terjesztése” volt a hivatalos programja, munkatársai között pedig Kállay Ubult (főszerkesztőként), Farkas Zoltánt (felelős szerkesztőként), valamint többek között gróf Bethlen Istvánt, Császár Elemért, Giesswein Sándort, báró Kemény Árpádot és Pekár Gyulát találjuk. A folyóirat lényegében ekkortól – 1916 végétől, 1917 elejétől – vesz határozott antiszemita fordulatot, nem utolsósorban Farkas Zoltán közreműködésének köszönhetően. Korábban ugyanis olyan, progresszívként aposztrofált szerzők is képviselték magukat benne, mint Móricz Zsigmond.³⁹⁹

Nemcsak a radikális nemzeti oldal bírálta azonban Kosztolányit, hanem hírt adott a kötetéről Kassák Lajos lapja, *A Tett* is. Koszoru Ferenc – aki a kritikát írta – mindössze Kosztolányi formaművészetét ismeri el, és semmi mást nem képes a novellákban meglátni: „Formaszerkezete biztos, azonban lehetséges, hogy éppen ebből folyik az, hogy kevés színe van, belső ritmusa és zenéje meg úgy szólva semmi. Nagyon kevés a gondolat, vagy eszmekompozíciós készsége is. Bár feltétlenül el kell ismerni művészi voltát, azonban amíg a szórakoztatásánál kevéssel magasabb értékű játékos gesztusait nem váltja komoly (magával is!) verekvő munkává – addig [...] csak [...] panaszkodni foghat.”⁴⁰⁰ A kiemelt kritikákon túl a *Bűbajosokról* cikkeztek még a *Pester Lloyd* – itt a régi barát és diáktárs Mohácsi Jenő volt a szerző –, valamint a *Népszava* és később a *Budapesti Szemle* hasábjain is.⁴⁰¹ A nagyszámú hozzászólásokból kiderül: Kosztolányit az irodalmi szakma és kritika ekkorra már prózaíróként is jegyezte.

E helyütt kell szólnom egy kevésbé jelentős, ám a világháborús időszakhoz annál jobban köthető kiadványról, a *Katona-arcok* címet viselő kis füzetéről. A mindössze nyolc karcolatot tartalmazó munka 1917-ben jelent meg, A Tábori Levél Kiadóhivatalánál.⁴⁰² Kosztolányi lényegében az *Öcsém* és a *Tinta* darabjaiból válogatott, s közölte újra néhány szövegüket. Az írások között szerepel például *Az öcsém arcképe*, *Az ő szobája*, valamint a *Regényes emberek (Tinta)* portréi. A füzet a Horváth Jenő szerkesztette *Tábori levél* sorozat 3. darabja lett, s föltehetően a fronton harcolók jelentették célközönségét.

Kosztolányi az 1917-es esztendőben azonban szerkesztésre is vállalkozott: az *Éjfél* című kötet – mely magyar írók misztikus novelláit tartalmazta – csak áttételesen kapcsolódott a világháborús tematikához.⁴⁰³ Ezúttal nem egyedül dolgozott: társ-szerkesztője Bálint Aladár volt (aki aztán az impresszumban egyedüli szerkesztőként szerepel majd). 1916 őszén keresték föl levélben Kner Imrét, és vázolták neki

könyvötletüket: „Kedves uram, Bálint Aladár barátommal egy igen érdekes és előreláthatóan nagy kelendőségű könyvet tervezünk. Ön bizonyára tudja, hogy mostanában a korszellem rendkívül kedvez a misztikus elbeszéléseknek. [...] Ez a kedvező körülmény indít bennünket arra, hogy egy igen reprezentáns és nagy népszerűsége számot tartó kötetben kiadjuk a Magyar Titokzatos Elbeszélőket, a misztikusokat. A névsorban a következő nevek szerepelnek: Babits Mihály, Bálint Aladár, Cholnoky Viktor, Cholnoky László, Csáth Géza, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Szini Gyula, Laczkó Géza, Tabéry Géza, Turchányi Elek, Szomory Dezső, Újhelyi Nándor. Tetszik-e önnek a terv? Elküldjük-e a kötetet?”⁴⁰⁴ A levélből egyértelműen kiderül, hogy Kosztolányiék már majdnem kész kötettel keresték föl Kneréket. Föltehetően a *Tintával* kapcsolatos közös (és eredményes) munka indíthatta Kosztolányit arra, hogy éppen a gyomai kiadónál próbálkozzanak. Kner érdeklődve fogadta a misztikus könyv ötletét, Kosztolányi pedig decemberben már a novellák közlési jogának intézését is magára vállalta.⁴⁰⁵ Év végére a „szerepleosztásban” is megállapodnak: „A misztikusokra vonatkozóan teljesen egyetérték Bálint Aladár társammal, kitűnő ötletnek tartom, és nem is rossz üzletnek. Az előszót én írom, és gondom lesz arra, hogy a könyv tartalma előkelő és nagyon érdekes legyen.”⁴⁰⁶ 1917 januárjában a szerzők nyilatkozataikat is megteszik, hogy novellájukat beválogathatják a kötetbe.⁴⁰⁷ Az *Éjféli* viszonylag hamar elkészült: a *Corvina* 1917 októberében adta hírül megjelenését.⁴⁰⁸

Az igényes kiállítású könyvet Divéky József illusztrálta. Kner még egy hasonló kiadványra vállalkozott: ugyanebben az évben *Kísértethistóriák* címen külföldi szerzők misztikus novelláit is közreadta. Ennek a kiadványnak azonban már nem Kosztolányiék voltak a munkatársai, hanem Balázs Béla fordításában és szerkesztésében látott napvilágot. Mint arra már utaltam, Knerék Balázs több könyvét is megjelentették, s – akárcsak Kosztolányit – egyik kedvelt szerzőjüként tartották számon. Maga Kner Izidor az alábbiakat idézi föl a két könyv megjelentetésével kapcsolatban: „Mindkét kötet nagy feltűnést keltett, itthon szokatlanul művészi illusztrációikat Divéky József készítette. Ekkor azonban már a háborús nyersanyaghiány rendkívüli módon éreztette hatását, s csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett a kiadványok színvonalát fenntartani.”⁴¹⁰ Kosztolányinak tehát igaza lett: valóban kelendő műfajnak bizonyult a kísértethistória.

Miért is írhatta Kosztolányi a Kner-féle kiadót először megkereső levelében, hogy „mostanában a korszellem rendkívül kedvez a misztikus elbeszéléseknek”? Példaként Ewers, Poe és Meyrink divatját említi, kiknek misztikus történetei olvasók tömegét vonzották. A főként a német expresszionizmus jegyében született művek érdekes módon megmaradtak inkább a ponyvairodalom keretein belül. Rendre napvilágot láttak azonban magyar nyelven is. A kiadások okát egyfelől a kellő anyagi siker reménye motiválhatta, másfelől az írók valóban (szó szerint) „fantáziát” láttak ezekben a szövegekben. Kosztolányit komolyan foglalkoztatta a fantasztikus irodalom – elég visszaautalunk korábbi novellásköteteinek „miszticizmusára” –, s képes volt meglátni annak (mind a műveknek, mind magának a szellemi vonulatnak, illetve a társadalmi jelenségnek) filozófiai és lélektani mélységeit. Mely művekről is van szó? „Meyrinktől *A gölem* (1916), Ewerstől *A borzalmak könyve* (1915) és az *Alraune* (1917) jelent meg az antológiák előtt, de például a

Cudar gyönyörök című antológiában (1917) egy-egy Poe- és Villiers de l'Isle Adam-szöveg mellett jelent meg tőlük írás. Ezenkívül Soykától *A kártya ura* (1915), Perutztól és Franktól pedig *A mangófa csodája* (1917) említhető meg, az 1917 utáni időszakból pedig *A batalmasok* (Soyka, 1918), *A rossz apáca* és *A bresciai örömtanya* [...], *A pók* (Ewers, 1918), a *Walpurgis éj* (Meyrink, 1918), illetve a Kubin által illusztrált *Hasis* (Schmitz, 1918). Ewerst már korán méltatja Bíró Lajos a *Nyugatban* (1908/9, »A borzongás«). Meyrinkről *Idegen portrék* című könyvében hosszabban írt Kázmér Ernő (1917). [...] A szerzők jobbára az expresszionizmus irányzatába sorolhatók, többjük kapcsolatba került a filmmel is, Ewers írta például *A prágai diák* (Wegener, 1913) forgatókönyvét.⁴¹¹ Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy maga Kosztolányi is tervezte Meyrink néhány művének magyarítását. 1917 januárjában veti föl Kner Imrének, hogy szívesen fordítana „egy kötetre való *Meyrink*-novellát”, és hivatkozik a *Gólem* páratlan sikerére.⁴¹² Kner föltehetően elutasíthatta, mert pár nappal később Kosztolányi már ezt írja neki: „a Meyrink-kötet kiadására magam sem helyezek nagy súlyt, és méltányolom kifogásait.”⁴¹³ Ezzel párhuzamosan azonban Tevanéknál szintén jelentkezik, a békéscsabai kiadónál is „kopogtatva” ötletével. „Személyes beszélgetésünkre visszatérve megbízom Önt Gustav Meyrink *Orchideen és Wachsfiguren-Kabinett* című novelláskötetéből a kiszemelt novellák lefordításával. Ezért a munkájáért fizetek Önnek 40 koronát nyomtatott ívenként” – írja válaszul Tevan Andor mindössze egy nappal azt követően, hogy Kosztolányi nyugtázta Kner elutasítását.⁴¹⁴ Január 29-én Kosztolányi már arról tudósítja Tevant, hogy a „Meyrinkhez hozzáfogott”, egy hónappal később pedig ugyancsak hangsúlyozza: a köteten való munka folyamatban van.⁴¹⁵ Márciusban már a kéziratok közeli postázását ígéri,⁴¹⁶ ám a vállalkozásból végül nem lett semmi – vagy legalábbis nem tudunk róla, hogy kiadvány született volna.

Az *Éjféli* című kötetben szereplő szerzők névsora némiképp módosult ahhoz képest, amit Kosztolányi felsorolt Knernek első levelében: 14 helyett végül 16 írás kapott helyet az antológiában. A levélben szereplők közül visszalépett (vagy nem mondott igent a fölkerésre) Cholnoky Viktor, Krúdy Gyula, Tabéry Géza és Szomory Dezső. Újonnan került be azonban Balázs Béla, Kabos Ede, Kaffka Margit, Nagy Zoltán, Révész Béla és Szilágyi Géza. A munka Kosztolányi előszavával indul, melyben lényegében arról a fordulatról beszél, amikor a modern gondolkodás fölfedezte az irracionálist és a tudattalant. Az eddig külső princípiumnak hitt Gonosz belültre, a lélek mélyére került, az ember pedig civilizált és öntudatos kultúrlényből ösztönök vezérelte, kiszámíthatatlan „fenevaddá” lett. A *raison*-ban hívó tudomány számos kérdésre nem tud választ adni, hiába a nagy felfedezések: „Életünk a kétszerkettő biztonságával pereget le. [...] A külső világ, az tiszta. De belső világunk még ma is tele van rejtélyekkel. [...] Értjük a testünket, izról-izre és porcikáról-porcikára, csak éppen azt nem értjük, hogy az egész mirevaló? [...] Ami valaha künn volt, az ma bennünk van. Magunkban hordozzuk a kisérteteket. [...] Nincsenek titokzatos szobáink, mint a középkori várkastélyokban. De a lelkünkben még mindig vannak ilyen szobák.”⁴¹⁷ Említettem, hogy a háborús tematika csak áttételesen jelenik meg a kötetben: az irracionális, a tudattalan és vele a pusztító ösztönök felszínre törése az, ami a háborús lélektannal is összefüggésbe hozható. Kosztolányi azonban egy másik érdekes kérdést is fölvet. Meglátása szerint a

huszadik századi miszticizmus oka főként az, hogy az egyén nem boldog, s nem talál értéket a külvilágban („Miben higgyen? Mit valljon? Hová fusson?”), így aztán kénytelen befelé fordulni. Példaként a középkort hozza, amikor az egyéniség kibontakozása ugyanúgy gátolva volt, s amikor a misztikusokat a „kolostorok” nevelték ki. Kosztolányi korában ezt a szerepet a „kaszárnnyák” vették át, áttételesen tehát a katonaélet, az emberek harci gépekké silányításának kritikáját is adja, amellet, hogy az emberi ösztönök kiszámíthatatlanságára figyelmeztet. A háborús tematika közvetlenül egyébként csak Balázs Béla *A másik tábor* című írásában jut szerephez.⁴¹⁸

Az előszót követően olvashatók az egyes novellák. A sort Babits *Novella az emberi húsról és csontokról* című írása kezdi, majd következnek a főntebb fősorolt szerzők munkái. Bálint Aladár a hatodik helyen szerepel, Kosztolányi novellája pedig a 14. a sorban. Művét Csáth Gézától *A varázsló halála* követi, majd a kötetet Nagy Zoltán *Csak álom* című szövege zárja. Kosztolányi a *Hrussz Krisztina csodálatos látogatása* címet viselő munkáját szánta az *Éjfél* antológiába. A novella már 1911-ben megjelent *A Hét* hasábjain, tehát Kosztolányi nem a Bálint Aladárral közösen készített gyűjtemény számára írta. A kötet megjelenésének évében azonban közölte még a *Front* című tábori hetilap is.⁴¹⁹ A szöveg egy diák és egy kabaréénekesnő „túlvilági” szerelméről szól: a lány ugyanis fiatalon meghal tüdőgyulladásban, a fiú pedig megidézi szellemét. „Földöntúli” boldogság helyett azonban csak unalmas ásitással ér véget a történet, a miszticizmus pedig tragikomédiába fullad. Kosztolányi e novellán kívül főntebb idézett előszavát is leközlölte korábban, más szövegváltozattal, a *Délmagyarország* hasábjain.⁴²⁰ E helyütt kell még elmondanunk, hogy nem csak ő élt másodközléssel: a többi szerző munkája szintén hamarabb megjelent már, amint arra a könyv végén található lista rávilágít – itt ugyanis korábbi megjelenési helyek és a kiadók hozzájárulásaiért mondott köszönetek szerepelnek.

Nincs róla adatunk, hogy a kiadványnak mekkora sikere volt. A kritika föltehetően inkább a ponyva kategóriába sorolta, illetve az sem lehetett mellékes szempont, hogy már közölt írásokkal találkozott az olvasóközönség – legalábbis annak „műveltebbik” része. A *Nyugat*-ban mindenesetre hírt adtak róla: Tóth Árpád írta a recenziót, mely 1918 elején jelent meg. Tóth reflektál is arra, hogy a műfaj határmezsgyén mozog, azaz ponyva és magas irodalom között. Bevezetőjében nem megy el szó nélkül a világháborús „divat” mellett sem, s – Kosztolányihoz hasonlóan – ő is értelmezni, megérteni igyekszik a jelenséget: „Már a világháború kitörése előtti években egyre szaporodó számmal jelentek meg a budapesti könyvkereskedések újdonságai közt a mindenféle kísértethistóriák, fantasztikus és borzalmas történetek. Nagyobbára német import volt ez, a fölös bőséggel dagadó német misztikus öntötte el rikító födelű könyváradataival a magyar kultúra furcsa öbleit, a körüti könyveskirakatokat. S a világháború gyötrelmes évei alatt csak emelkedett ez a sajátságos szellemi »behozatal«. Ewers, Meyrink, s a többiek egy »művelt« család asztaláról sem hiányoznak. Tán a szenvedő tömegek keserves menekülése ez a realitások véres borzalmai elől a fantasztikumok irreális, feledtető birodalmába, vagy éppen ellenkezőleg, azért nőtt meg oly hihetetlen gyorsasággal a borzalmas történetek olvasóinak tábora, mert a szörnyűségekhez szokott lelkek már az irodalmi élvezetre is csak borzalom-ingerek hozzájárulásával fogékonyak?”⁴²¹ Tóth a

Kosztolányi szerkesztette kötetet együtt tárgyalja a Balázs-féle munkával. Kiemeli, hogy Balázs biztos kézzel válogatott, s a már klasszikussá vált műveket – többek között Poe, Goethe, Gogol, Strindberg írásait – részesítette előnyben a kortárs divatszerzőkkel szemben. A magyar írók azonban mintha nem tudnának misztikus novellákat írni – bátortalanul nyúlnak a témához, ám magasabb színvonalat érnek el, mint a „silány újnemet gyártmányok”. A magas irodalom kontra ponyva ellentét – és a köztük lévő távolság – érzékeltetését tehát nem mulasztja el Tóth, ami bizonyítja: a kortárs irodalom képviselői nem igazán figyeltek föl a kötetre, illetve nem látták meg a fantasztikumban rejlő filozófiai és lélektani problémák kifejtésének lehetőségét.

Az *Élet* hasábjain megjelent cikk az *Éjféli* antológiát együtt tárgyalja a magyarra fordított misztikus irodalommal. A cikk szerzője – aki nem más, mint a „Kosztolányira szakosodott” Boros Ferenc – utal a német divatra is, valamint Tóth Árpád véleményével rokonítható, ám annál radikálisabb álláspontra jut: a magas irodalom képviselői ezúttal nem tudtak hitelesek lenni, nem írtak *valóban* misztikusnak számító történeteket.⁴²² Dicséri ellenben a kiadványt Rózsa Dezső, a *Népművelés* című lap hasábjain. Az *Irodalmi szemle* rovatban szól mind Balázs, mind Bálint és Kosztolányi kötetéről. A fő hangsúlyt a külföldi szerzők novellái kapják, azonban Kosztolányi előszavára is hivatkozik.⁴²³

JEGYZETEK

351. Kosztolányi Dezső, *Tinta*, Kner, Gyoma, 1916. [a továbbiakban: *Tinta*]

352. Réz, 1969, 19.

353. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. márc. 1. = *KDL-Réz*, 353.

354. Kosztolányi Dezső, *Kis történelem* = *Tinta*, 5.

355. Punin. [=Kosztolányi Dezső], *Utazik az arany*, A Hét, 1915. okt. 10., 569–570. Az *Aranyvonat* című verset (mely a *Tintában* olvasható) az *Élet* hasábjain ugyancsak közölte: [Kosztolányi Dezső]: Az aranyvonat, *Élet*, 1912. dec. 29., 1681.

356. Lásd: Forrásjegyzék 1–4.

357. KD levele Kner Izidornak, Budapest, 1915. ápr. 22. = *KDL-Réz*, 281.

358. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. ápr. 24. = *KDL-Réz*, 364–365.

359. Bölöni György, *Balázs Béla: Lélek a háborúban*, Világ, 1916. ápr. 30; Tóth Árpád, *Balázs Béla: Lélek a háborúban*, Nyugat, 1916. nov. 1., 653; Borona., *Könyvek. Balázs Béla: Lélek a háborúban*, A Hét, 1916. jún. 4., 294. A cikk többi részében Peterdi Andor, Szabolcska Mihály és Szép Ernő kötetéről esik még szó.

360. Kner Izidor *Aforizmái*, Kner, Gyoma, 1917.

361. „Kner Imre cikke nem jelent meg a Nyugat-ban, *A magyar könyv jelenéről és jövőjéről* címmel a *Könyvtári Szemle* 1916-os évfolyama tette közzé.” – Réz Pál jegyzete = *KDL-Réz*, 939.

362. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. okt. 14. = *KDL-Réz*, 386.

363. Az első világháború után Gyoma román megszállás alá került, a megszálló katonák pedig súlyos anyagi kárt okoztak a nyomdának. Trianont követően vevőkörük jelentős részét is elveszítették.

364. Vö. [Bíró-Balogh Tamás, *Kosztolányi Dezső Békés megyei kapcsolataihoz 2. Kner Imre levelei Kosztolányi Dezsőnek*, Bárka, 2006/2, 79–88.

365. KD levele Kner Izidornak, Budapest, 1916. jan. 24. = *KDL-Réz*, 349.

366. Vö. KD levelei Kner Imrének, Budapest, 1916. márc. 1., 9. = *KDL-Réz*, 352–353, 354–355.

367. Kner Izidor, *Félévszázad megszgyén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből*, szöveg-gond., jegyz., utószó Haiman György, Gondolat, Budapest, 1987, 127–128.

368. Vö. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. márc. 18. = *KDL-Réz*, 356.

369. KD levele Kner Imrének, [Budapest], 1916. márc. 29. = *KDL-Réz*, 358.

370. [Szerző nélkül], [*Kner Izidor (Gyoma) hirdetése*], Corvina, 1916. máj. 20., 56. A hirdetés megjelent még a május 30-i (66.) és a június 20-i (74.) lapszámban is.
371. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. máj. 27. = *KDL-Réz*, 371.
372. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. pünkösöd = *KDL-Réz*, 373.
373. Lakatos László, *Kosztolányi Dezső: Tinta*, A Hét, 1916. jún. 11., 310.
374. Vö. KD levelei Kner Imrének, Budapest, 1916. jún. 17., 28., júl. 2., 10., aug. 3. = *KDL-Réz*, 376–377, 378, 381.
375. Csongor. [=Lendvai István], *Irók és könyvek*, Új Nemzedék, 1916. jún. 18., 10.
376. Arról, hogy milyen szövegeket is közölt KD az *Egyenlőség*ben lásd majd a „*Pardon, Kosztolányi!*” fejezet *Kosztolányi és a zsidóság* című alfejezetét.
377. Bővebben lásd a *III. szakasz (1903–1913)*, „*Pünkösdre verskötetet adok ki*” című fejezetének *Négy fal között* alfejezetét.
378. Bölöni György, *Kosztolányi Dezső: Tinta* = Uő., *Nemzedékről nemzedékre*, vál., szerk. Erki Edit, Budapest, Szépirodalmi, 1966, 50. A szerk. jegyzete: „Ezt az írást kéziratból közöljük, megjelent változatát nem sikerült felkutatnunk. A kritika megjelenési éve nyilván a könyvével azonos, tehát 1916.” (450.)
379. Uo., 51.
380. Lengyel Menyhért, *Tinta. Írta: Kosztolányi Dezső, Kner Izidor kiadása*, Gyoma, Nyugat, 1916. júl. 16., 141.
381. Vö. KD levele Kner Imrének, [Budapest], 1916. jún. 4. = *KDL-Réz*, 372. A Knerhez beajánlott kiadvány nem jelent meg, illetve csak 1920-ban látott napvilágot Halasi Élő *irodalom* című kötete.
382. H[alasi]. A[ndor], *Kosztolányi Dezső: Tinta. Kner Izidor kiadása*, Népszava, 1916. jún. 25., 9.
383. Kosztolányi Dezső, *Bűbájosok. Novellák*, Franklin, Budapest, 1916. [a továbbiakban: *Bűbájosok*]
384. Tételelesen lásd: Forrásjegyzék 1–5.
385. Vö. Kosztolányi Dezső, *Oligocén és Eocén = Bűbájosok*, 195–214.
386. Vö. KD levele Kosztolányi Dezsőnének, [Budapest, 1915. szept. 21.] = *KDL-Réz*, 293–294.
387. Lásd a következő, „*A mesteri fordítás Kosztolányi Dezső munkája*” című alfejezetet.
388. [Szerző nélkül], [cím nélkül], Corvina, 1916. ápr. 10., 39.
389. „Elbeszéléskötetem most jelent meg a Franklinnál.” – KD levele Tevan Andornak, Budapest, 1916. márc. 16. = *KDL-Réz*, 355.
390. [Szerző nélkül], [cím nélkül], Vasárnapi Újság, 1916. ápr. 9., 239.
391. Bálint Lajos, *Kosztolányi Dezső: Bűbájosok*, Világ, 1916. ápr. 9., 21.
392. Uo.
393. [Szerző nélkül], *Kosztolányi Dezső: Bűbájosok. A Világ kritikája*, Szabadkai Hétfői Hírlap, 1916. ápr. 10., 3.
394. „Kedves Zoltán, levelednek igen örvendtem. Hamarost feladatomból számodra a Bűbájosok egy példányát. Ha késik, a cenzúrának tudd be.” – KD levele Franyó Zoltánnak [?], Budapest, 1916. jún. 12. = *KDL-Réz*, 374.
395. – deák. [=Boros Ferenc], *Kosztolányi Dezső: Bűbájosok. (Novellák)*, Élet, 1916. jún. 11., 580.
396. – deák. [=Boros Ferenc], *Babits Mihály: Recitativ*, Élet, 1916. jún. 11., 580.
397. [Szerző nélkül]: *Bűbájosok. Kosztolányi Dezső novellás könyve*. Ára 3 korona 50 fillér, Új Idők, 1916. jún. 11., 614.
398. á. é., *Kosztolányi Dezső novellás könyve*, A Cél, 1916. nov. 20., 714–715.
399. Vö. Bihari Péter, *Antiszemizmus az első világháború Magyarországon*, Beszélő, 2008/febr.
400. Koszoru Ferenc, *Kosztolányi Dezső: Bűbájosok*, A Tett, 1916. máj. 6., 223.
401. Horatio, *Bűbájosok. Kosztolányi Dezső novellás könyve*, Népszava, 1916. máj. 21., 9; Eugen Mohácsi, *Neue ungarische Literatur*, Pester Lloyd, 1916. máj. 26., 1–2; [Sebestyén Károly], *Ujabb magyar regények és novellák. Gárdonyi Géza: Szunyoghy miatyánkja. Csathó Kálmán: A varjú a toronyórán. Szini Gyula: A tűzfészek. Kosztolányi Dezső: Bűbájosok*, Budapesti Szemle, 1916. nov., 305–312.
402. Kosztolányi Dezső, *Katona-arcok. Karcolatok*, Pátria ny., Budapest, [1917]. (Tábori levél 3.)
403. *Éjfél. Magyar írók misztikus novellái*, összegyűjt. Bálint Aladár, bev. Kosztolányi Dezső, Kner, Gyoma, 1917. [a továbbiakban: *Éjfél*]
404. KD levele Kner Imrének, [Budapest, 1916. okt. – nov.] = *KDL-Réz*, 388.

405. „Részletekről egyelőre még nem írhatok. Csak annyiról biztosítom, hogy a novellák közlési jogát mi szereznők meg, úgyhogy önnek a többi kiadóval semmi tárgyalása vagy vitája nem lenne.” – KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. dec. 6. = *KDL-Réz*, 391.
406. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1916. dec. 31. = *KDL-Réz*, 393.
407. KD és Karinthy nyilatkozatát (1917. jan. 23-i keltezéssel) lásd: *KDL-Réz*, 396.
408. [Szerző nélkül], [cím nélkül], Corvina, 1917. okt. 20., 123.
409. *Kísértethistóriák. Idegen írók novellái*, szerk., ford. Balázs Béla, Kner, Gyoma, 1917.
410. Kner, *Félévszázad megszgyén*, 128.
411. Virágh András, *A harmadik kontextus. Az Éjfélt-antológia mint zárvány*, PIM honlapja (részletek a 2014. évi Móríc-ösztöndíjasok munkáiból): <https://www.pim.hu/object.fefe5317-2091-4773-8caf-b8c33e149d07.ivy> Utolsó letöltés: 2015. aug. 25.
412. Vö. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1917. jan. 22. = *KDL-Réz*, 395–396.
413. KD levele Kner Imrének, Budapest, 1917. jan. 26. = *KDL-Réz*, 396.
414. Tevan Andor levele KD-nek, Békéscsaba, 1917. jan. 25. = *Tevan*, 157–158.
415. KD levelei Tevan Andornak, Budapest, 1917. jan. [29.], febr. 21. = *KDL-Réz*, 397, 399.
416. „A Meyrink-dolgok most készülnek, és rövidesen kéziratok mennek.” – KD levele Tevan Andornak, Budapest, 1917. márc. 11. = *KDL-Réz*, 400.
417. Kosztolányi Dezső, [Előszó] = *Éjfélt*, 5–6.
418. Balázs Béla, *A másik tábor* = *Éjfélt*, 159–173.
419. Kosztolányi Dezső, *Hírjussz Krisztina csodálatos látogatása*, A Hét, 1911. jan. 29., 66–68; Front, 1917. szept. 9., 5–9.
420. Kosztolányi Dezső, *XIII*, Délmagyarország, 1917. máj. 20.
421. Tóth Árpád, *Kísértethistóriák, misztikus elbeszélések*, Nyugat, 1918. jan. 16., 187–188.
422. „A német gyűjtemények, antológiák kezdenek átvándorolni hozzánk, hogy azután meggyökeresedjenek mindörökre. [...] Az ilyen gyűjtemények fárasztók, egyoldalúak, nem változatosak s mégha a legragyogóbb írónevek sorakoznak is föl bennük, szintelenek. [...] a misztikum külső cafrang, rá van aggatva a történetekre.” – c. [=Boros Ferenc], *Éjfélt*. Magyar írók misztikus novellái. *Kísértethistóriák. Idegen írók novellái. Cudar gyönyörök. A borzalom íróiból*, Élet, 1917. nov. 18., 1123–1124.
423. Rózsa Dezső, *Irodalmi szemle*, Népművelés, 1918. ápr. – máj., 256.

BALOGH GERGŐ

Technicizált hang, közvetített érzékelés

KARINTHY FRIGYES 30-AS ÉVEKBELI KÖLTÉSZETÉRŐL

Karinthy Frigyes költészetének recepciója arról a nem kifejezetten megnyugtató helyzetről ad hírt, miszerint a szerző prózájának időszakos (és mindenekelőtt csupán részleges, akár a közoktatást érintő) felértékelődésével¹ szemben verseivel nem tudta teljesíteni az aktuális kánonok által támasztott elvárásokat, legyenek azok a 90-es éveket megelőzően javarészt köztudottan államideológiai töltetűek, akár azt követően – jellemzően és a ritkuló kivételektől eltekintve egyre erősödő mértékben – poétikaiak.² Szimptomatikus, hogy az 1987-es emlékév hatására rendezett konferencia, majd az annak szerkesztett anyagát tartalmazó kötet mindössze két szövege foglalkozik Karinthy nem parodisztikus, tehát nem az *Így írtok* tiben és annak vonzáskörzetében helyet kapó verseivel.³ Kabdebó Lóránt 1987-es írása szövegelemzői értelemben is tárgyalja ugyan az *Üzenet a palackban* verseit, sőt egyenesen azt állítja, hogy az elmúlt évek olvasáspasztalatainak tükrében válik csak igazán érthetővé az, amit a

Karinthy-líra jelenthet a magyar irodalomban,⁴ állásfoglalása mégsem eszkalálódott. A 2011-ben kialakult „vita”, amely a *Jelenkorban* zajlott,⁵ váratlanul hatott, azonban nem eredményezett újraolvasást, inkább a *Nihil* című vers életművön belüli kitüntetett szerepét⁶ stabilizálta – azt mintegy reprezentatív darabként kiemelve –, valamint a költeménynek a hazai avantgárd indulását érintő aspektusait tette kérdéssé.⁷

Pedig az 1930-as évek magyarországi költészetének a szakirodalom által dominánsként azonosított poétikai eljárásmodjaihoz, így a (klasszikus) modern idő- és létfelfogás vagy ezzel összefüggő módon az én (és az ennek holdudvarába utalt lírai szubjektivitás) helyzetének – az avantgárd tapasztalataiból is táplálkozó – problematizálásához közelítve,⁸ vagyis a József Attila és Szabó Lőrinc (illetve Benn, Valéry és Pound) vonatkozásában számtalanszor tárgyalt, későmodernként megnevezett irodalmi mező kontextusába ágyazva az 1938-as *Üzenet a palackban* versei is új megvilágításba kerülhetnek. Karinthy e költeményeiben a klasszikus modern (valomiasos) lírai hagyomány transzcendentális igényű, feltűnően gyakran nyugvópontra törekvő tendenciáinak⁹ felszámolódása sokszor egyfajta ontológiai negativitással vagy az elszalasztott lehetőségekkel való, mindig önnön lehetetlenségét ki nyilvánító „számvetés”, így a tragikus módon a látencia terében rekedt élet(ese-mény) rehabilitálhatatlanságának permanens gyászolása révén lép elő.¹⁰ Nyilvánvalónak tűnik azonban, hogy bármilyen csábítók legyenek is a lírai nyelvnek azok az effektusai, amelyeket az időszembesítés alakzata – akár jelen esetben: inverzén is, így az idővel való szembesülés tapasztalatának elillanása révén – generál, hiba lenne az előbbi gyászt alárendelni a válságtapasztalat szimmetrikus jellegéből adódó mimetikus alkotásmód elvére való következtetés(ek)nek.¹¹ A textus lejegyzésének figurálisan működésbe hozott, egyszersmind materiális szituáltsága és technikai feltételezettsége, valamint megszólalása Karinthy 30-as évekbeli költeményeiben nem egyszer szövegkompozíciós elvvé válik, ennek megfelelően pedig meg-nő a lejegyzés szimulált tárgyi eszközeinek szerepe, amelyek változatos mediális konfigurációkba rendeződve („itt” és „most”) szervezik – az antropomorf karakter-jegyek ideológiájának ellenében – az aktuálisan megszólaló „hang” konstitúcióját. Az *Ezerhatszázharminchárom június 22* esetében ez a „Colosseum” kövei között talált vászondarab és az írószerszámként felhasznált ólom, míg *Az ige így szü-le-tett...* című versben a barlangfal és a rá véső emberi köröm interakcióját jelenti, ahogy a mediális diszpozíció sem a *Szemek szimfóniájában*, sem pedig az *Üzenet a palackban* című versben nem lényegtelen. Ez a poétikai eljárás szétszakítja az írás valós jelenét és a megszólalás illuzorikus terét, méghozzá hajtóerejét a figurá-lis és a szó szerinti nyelvi működés feszültségéből, ezek egyébként is mindig ese-dékes elkülönülőződésének, szétválásának latenciájából merítve.¹²

Az írás jeleneként megidézett, Karinthy e verseiben hangsúlyosan (médiu)m)tör-téneti helyzetek effektusai a lírai önprezentáció Kulcsár-Szabó Zoltán által felve-tett¹³ és meggyőzően tárgyalt kérdését sem hagyják érintetlenül. Az *Üzenet a pa-lackban* ilyen típusú darabjaiban színre vitt hang mediális konstitúciójának kö-vetése mindamellett, hogy az önprezentáció retorikai színre vitelének eklatáns pél-dáit előtérbe állítva hozzásegíthet a jelenség jobb megértéséhez, Karinthy 30-as évekbeli költészetének tekintetében (akár implicit módon) is rámutathat azokra a sajátosságokra, amelyek tendenciálisan a későmodern magyar líra poétikai eljárás-

módjaiban, valamint a szerző költészetében egyaránt tetten érhetők. Egy ilyen típusú vizsgálódás talán a későmodern líra fogalmának, küszöb- és határhelyezeteinek tekintetében sem marad haszontalan. Annál is inkább igaz lehet ez, mivel a félmúlt mediális fordulatainak „innenjén” sem feltétlenül (és bizonyos tekintetben egyelőre biztosan nem) jelenthető ki az, hogy a honi (vers- vagy) irodalomértés néhány kísérlettől eltekintve valóban a kérdés komolyságának és tétjeinek helyén kezelésével tárgyalta volna (akár újra) a modern versirodalom történetének látens, ám kétségtelenül akár a (kiemelt életműveken belüli, ritkán emlegetett textuális) háttérben nagyon is ott munkáló vonulatát.¹⁴ Persze ennek következtében egyáltalán nem meglepő az, hogy a Karinthy 30-as évekbeli költészetével való számvetés is máig várat magára. Ez a költészet részben talán éppen a médiumok Kittler által fáradhatatlanul újra és újra leírt szentháromságával (gramofon, film, írógép), továbbá a mediális kultúrtechnikák érzékelés-, valamint humánnumkonfiguráló potenciáljával meglepően reflexív viszonyra lépésére és ennek poétikai térnyerésére való növekvő figyelem révén érthető csak igazán.

Nehezen képzelhető el az, hogy a lírai ének történetileg a későmodern költészethez rendelt destabilizációja, továbbá ezzel az operációval összefüggő módon az irodalmi mű materialitásának a strukturális centrum, így végső soron a(z egységes) hang (vagy hangzás) ellenében növekvésnek induló poétikai szerepe függetleníthető lenne az előbbi mediális tényezőktől.¹⁵ Nem túlbecsülve a rendelkezésre álló humán (a szerző teherbírása) és materiális (a terjedelmi határok) erőforrásokat, jelen dolgozat Karinthy fentebb kiemelt versei közül *Az ige így született...* és a *Szemek szimfóniája* című költeményekben hasonlóképpen, ám mégis másként jelentkező lírai alanynak és hangnak az adott írásjelenetekben színre vitt retorikai konstitúcióját igyekszik (ki)olvasni, méghozzá annak reményében, hogy ezáltal esetleg hozzátehet a fentebb körvonalazott elméleti kérdések további pontosításához, valamint az irodalmi esemény Karinthy Frigyes kései költészetében megjelenő felfogásának exponálásához.

A kultúra története

Az ige így született... felütésében megszólított állatok mint a natura létezői, az aposztrophében önmagát bejelentő én testvéreiként neveződnek meg („Testvéreim”),¹⁶ így a természet holisztikus fogalma alá rendelt én megszólalása látszólag nem a kultúra és a természet szembenállását, hanem egységét hivatott szemléltetni – amely egység imperatívuszát tekintve a „Bozót Törvénye” alá rendelődik –, noha ezt az ideális állapotot a költemény később mégis éppen a hozzá való visszatérés lehetetlenségében jeleníti meg. Az „ez most nem szemeteknek szól” olyan tiltásként értelmezhető, amely a mutató névmás által nyelvileg elfedett jelöltet tabu tárgyává kívánja tenni, méghozzá a korábban testvérekként azonosított állatok számára. (Az „ez” persze ugyanígy képes a textusra magára is utalni, amely szintén nem a szemnek, hanem – mint majd látjuk – a barlang bizonytalan fényviszonyai között elsősorban a véset kitapintható mivolta okán a taktilis érzékletnek szól.) Azonban ez a tabuvá válás a megszólítottak távolléte miatt („Friss koncot hagytam a tisztáson, rágjátok le sietve”) nem tud végbemenni, hiszen az időbeliség (most) dimenziójá-

nak kitett cselekvés („csak ezt a pár jelet itt / Hadd karmolom csorbult körmömmel a barlang sziklafalába”) éppúgy fedésbe kerül a konc segítségével elcsalt állatok perspektívájából, amiként a névmás elfedte az írás aktusát, amelyet jelöl. Az írásjelenet motivációját tekintve mint nyomhagyás jelenik meg („Hogy visszataláljon százezer év múlva eltévedt utódom”), amihez az adottként tételezhető sziklafal szolgáltatja az anyagot, amely felület a barlang terétől elválaszthatatlan mivoltában rendeli a barlangot magát funkcionálisan az írás aktusa alá. A természetből kikülvülő én így nemcsak az állatok cselekedetei felett gyakorol uralmat, hanem a környezet geológiai sajátosságaiba is (azok megbontásával) tevőlegesen avatkozik be, még hozzá annak érdekében, hogy a jelhagyás akadálytalanul végbemehessen egy éppen a(z élő) természettől elzárt, viszonylag védett helyen. Az őállapot, amelyben a természet az állatokat és az ént holisztikus egységben foglalta magába, tehát a nyelv fellépése okán szenved el az ember részéről érkező első atrocitásokat.

Az írás jelenéhez képest hangsúlyozottan (ám grammatikailag jelöletlenül) már egy mindig is elmúlt múltként kezelhető, hozzáférhetetlen őállapot – amelyben az ember (?) az állati hangok korlátlan (?) imitációs képességével felruházva szerepelt („Kutyával ugatok, üvöltök a sakállal”) – a költemény falra vésésével egy időben törölődik el, így például a kutya ugatásának generálása (nem pusztá hangutánzás!) a nyelvi jel akusztikai esetlegességének tekintetében a jelölt valós hangjához viszonyítva a jelölés szükségszerű tévesztéseinek kiszolgáltatott. Így az a küszöb-helyzet elevenedik meg, amelyben a megszólaló még a természet részeként pozicionálja önmagát a megszólalás grammatikai idejének jelene miatt, azonban ez a jelen éppen a megnyilatkozás folyamán illan el. A barlang mint részlegesen lezárt tér egyfelől tompítja az eltávolítani vagy éppen felülírni igyekezett természetet és az ahhoz tartozó hangokat, másfelől azonban felerősíti az írás által keltett zajt, mindeközben pedig a vizuális érzékelést szorítja háttérbe. A körömmel folytatott írásaktus az emberi testből áldoz fel valamit – aminek elvesztését a test biológiai-programozott módon képes pótolni – a jelölés sikerességének érdekében, az eközben fellépő zaj pedig – az írás zaja a fonémák fellépését megelőző mivoltából kifolyólag – maga válik a lejegyzett szavak akusztikumává. Így a versnek a nyelv eredetére vonatkozó tanúsága szerint már eleve a fonikus dimenzió előtti grafikkussal kell számolni, amely így nem szupplementum, hanem konstitutív módon érhető tetten a nyelv akusztikai működésében.

A karmolás visszhangja által rezgésbe hozott barlangfal vélhető egyenetlensége okán az egyre erősödő mértékben fellépő interferencia a lejegyző testet magát is érinti, így a barlangban elhelyezkedő én e frekvenciaegyüttes által fizikai értelemben hangolttá válik. A belső (?) hang színre lépése („Magamban hadd makogok, hadd hallja fülem csak / A hangot, a hangot”) egy olyan – az előző hangoltságot prefigurációként magáévá tevő – jelenlét bejelentését előlegezi meg, amely a natura ismert kódjai felől értelmezhetetlen. Ez a (még belső) hang azonosul az írás által kiváltott zajjal, és olyan közléskényszerszerű eredménnyel („a tompa zörejt, mit a Lélek / Szorít ki, belülről, kifeléfordult zabáló bestiaszámon”), amelynek kimenetén a száj a barlanghoz vagy az író kézhez hasonlóan a korábbiaktól eltérő mivoltában, nem az evés (bestiális) funkciójának alárendeltjeként nevezhető meg a továbbiakban. Feltételezve, hogy itt az ember őállapotának sajátossága, vagyis a hangzó kom-

munikáció mimetikus utánzásának és variatív generálásának képessége átmenthető a versben körvonalazódó kulturális fordulat felénk eső területére, semmi nem szól az ellen, hogy a zaj által kikényszerített, ám csupán a költemény zárlatában felhangzó artikulált hang maga az írásjelenet akusztikuma által meghatározott, sőt valójában annak digitálisan szegmentált, vagyis fonémákká bontott és másként újrendezett kimeneteként nevezhető meg. A további elhatárolások, amelyek a természetből ismert kódok jelen helyzetre való alkalmazhatatlanságát nyugtázzák („Hiába rikkant a rigó, béka hiába kuruttyol / Valami van itt, valamit szimatolok”), egyúttal meg is kettőzik az ént („Amivel együtt ketten vagyunk csak égi vizen / Vizi mezőkön”), és így körvonalazni kezdi egy olyan entitás előlépését, amely mint a hang és szöveg differenciájának ismétlése, betöltheti az írás(jelenet) másikkának szerepét. A következő sorok felfüggesztik a leszármazás és ezáltal a korábbi holisztikus összetartozás („Testvéreim”) okán adottként elkönyvelt természeti törvényt („Önmagam és én – én és ő – apja nem én / Vagyok – s ő mégse apám / Van valami, más, mint ez a Törvény, / Van Valaki, kit nőstény nem szült, him sose nemzett / Nem anyaméhéből származik”), amennyiben az csakis a fentebbi, már többszörösen használhatatlannak bizonyult – az animalitáshoz kötődő – kódrendszer szabályai szerint képes a világ jelenségei között elhelyezni a vers által színre vitt eseményt (*Az ige így született...*). Ha az írasaktus akusztikumának hangját leképező hangzó beszéd fenomenálisan nem különböztethető meg a bevésés során létrejövő zajfrekvenciától, akkor fellépése a barlang falai között cirkuláló, egyre gyengülő (az írás keltette) akusztikumot és annak még felidézhető nyomait is újra-szervezi, méghozzá a már artikuláltan elhangzó szavaknak megfelelően, így a genealogikus mintázat valóban érvénytelenné válik, ennek kezdetei pedig a szó performatív létrejöttében jelölhetők ki.

Tehát a költeményben ugyan az írás kényszeríti ki magát a hangzó megszólalást a test rezgésnek való kiszolgáltatása által, azonban az így fellépő artikulált hangról pusztán akusztikai ismérvei alapján eldönthetetlen, hogy az az írás továbbfolytatásának vagy esetleg tényleges beszédnek tekinthető-e. A vers zárlatában elhangzó kezdeti szavak („is-ten... / Is-ten... is-te-nem könyörülj!”), amelyek az előző sorok tanúsága szerint az uralhatatlanná vált test által kikényszerített módon, a performativitás dimenziójára irányuló konstatívumként meglehetősen negatív hangsúlyt kapnak („itt születik most / Makogó két vastag cserepes ajkam / Kinjában széttárt nyílása közül / Buggyanó könnyek magzatvize mellől, / Ahogy előrebukó torokkal / Hörgöm el az új jeladást”), az éppen születő szót – annak nagyon is materiálisan lefestett világra jövetelében – mint fenomént egyszerre kapcsolják az írásbeli és a szóbeli közlés létmódjához. Ahogy arra a születésjelenet utal, a korábbi törvényt (hangot) egy már a sajátból, a természetből kiszakadt emberből megszülető rend (írás) helyettesítheti. Ez ugyanakkor egy fizikai szenvedéssel telített, nem tudatosan vagy tervezett módon előidézett folyamat végpontjaként helyezhető el, amely ténylegesen véghezviszi a naturából a kultúrába való átmenetet, még ha látható is, hogy Karinthy versében a kultúrának ez a konstitúciója szükségyszerűen törli el a saját eredetére vagy kezdőpontjára való kérdezés (racionális és) adekvát lehetőségét. Az csupán a figurális mozgás lekövetésében érhető tetten, ennek történetét reprezentálja, vagy inkább hozza létre a szöveg konstatív–performa-

tív működése (ahogy arra a cím retrospektív pozíciójú bejelentése is utal). A fentebb megkettőződött én a verszárlatban egyszerre hajtja tehát végre az írás és a beszéd gyakorlatát, mivel azonban ez azt is jelenti, hogy a szöveg és a test külön-külön „beszél”, a költemény énjének hangja maga is multiplikálódik – betöltve a differencia ismétlésében fellépő másik számára előkészített teret –, noha a fentebbiek értelmében a barlang szájának teoretikus nézőpontjából ez észlelhetetlen (és talán éppen csupán mint visszhang válik érzékelhetővé). Ha a két hang nem különböztethető meg egymástól, az a két hang felcserélhetőségével, vagyis a két én egymás általi behelyettesíthetőségével is jár. Az illúzió, amely a két hangot nem engedi elkülöníteni, a visszhang által felkeltett érzéki csalódáson áll, ugyanazon az alapon tehát, amely az írás és beszéd elkülöníthetetlenségét is fenntartja. A *testen* és *testben* elszenvedett zaj, amely a zárlat artikulált szavait kikényszeríti, a barlang és a köröm keltette felhalmozódó rezgések összjátékából táplálkozva jegyződik le, így a barlangfalba vésődő szöveg, mint a megszólalás lehetőségfeltétele, valójában a testbe vésott szöveg lesz. A hangzó és a textuális kommunikáció ezáltal valóban „összeér”, hiszen a könyörgés a szájhoz rendeli a zaj megszólaltatását, egyidejűleg annak szintén nagyon is testközeli inskripciójával, így az esztétikai identifikációként felfogható együttállás létrehozza az ősalapottól eltávolodott kulturális ént.

A megszülető könyörgés talán („is-ten... / Is-ten... is-te-nem könyörülj!”) ennek a – testbe vésés okán fizikailag ismét csak nyilván fájdalmas – folyamatnak a leállításához kér segítséget attól az instanciától, melynek a nem különösebben kedvező helyzet létrejöttét tulajdonítja. Ezen instancia („Is-ten”) a zárlatban létrejövő kulturális én által megszólított másik lesz, de nem árt még egyszer felhívni rá a figyelmet, hogy előlépését maga a beszédaktus teszi lehetővé a megnevezés performanciája és az ezen performatív esemény ismételhetőségét biztosító testi tároló megléte által. Tehát korántsem biztos, hogy a megszólított Isten nem magának az ének egy parciális darabja-e, amiként az „is-te-nem” szótagokra bontott szóalakjának külön-külön is önálló, teljes értékű szavakból való felépülése (is, te, nem) az Isten szó kimondását nem eredendő, hiszen már a nyelv mindenkorai létrejöttén alapuló aktusként emeli ki. A partikula (halmozás [is]), a névmás (megszólítás [te]) és a tagadószó (megtagadás [nem]) ezen dialektikája a nyelv alapparadigmájaként, egy már a „tudatos” mondás előtt is készen álló nyelvként alkotja a kimondás lehetőségfeltételét. Ezt alátámasztani látszik, hogy ebben a szöveg által tételezett relációban Isten az, akinek hatalma van a bevésés processzusa felett, így azt képes leállítani is – „ő” az e hatalmat bíró én, aki egyszersmind elzárt, nem hozzáférhető, és cselekedetei tekintetében nem ellenőrizhető a megszólaló számára. Mindez természetesen a vers felütésétől való távolságot is jelzi, mivel a költemény tanulságai szerint a kulturális küszöböt átlépve nem kínálkozhat út az állatok (akár segélykérő) ismételt megszólításához. A nyelvi közösség, amely a természetben az ember számára *természetes* ágensként adott volt, nem állítható helyre.

Az ige így született... a színre vitt írásjelenetet a kultúra elmosódó kezdeteinek megjelenítésével az emberi hang, az írás és a test viszonyát is problematizálja, viszont ezáltal – ellentétben a következő fejezetben vizsgált verssel – létrejötte nek (Valós) körülményeit figurálisan fedésbe hozza önprezentációjával. Mégis az a poétikai eljárás mód, amelynek működése itt tetten érhető, az én és Isten formális

egybeesésével végső soron előállítja az önmegszólítás alakzatát, ez pedig a versbéli hang dialogicitásba tartását jelzi. A versben tehát a humánium ideológiai mezejének klasszikus (modern) elgondolásaival szemben, a nyelv születése nem a problémátlan kapcsolatteremtés ígérete, hanem a saját identitáshoz való hozzáférés nyugvópontonra juttatásának kudarca nyomán formálódik.¹⁷ Még ha a megszólítás a dalgásban létre is jön, az már hangsúlyosan a másikat, sőt a nyelvi aktus tulajdonképpeni kudarcaként előlépő másikat hívja, hiszen az eredeti címzett (Isten) eltévesztésén áll. A nyelvi közlésben multiplikálódó én Istenként felismerése, habár első szinten a nyelv létmódjának félreértésén alapszik (hiszen a valódi másikat, az „Is-te-nem” mondását lehetővé tévő *nyelvet* elvét), mindamelllett, hogy a megszólalót átmozdítja a naturából a kultúrába, vagyis azok fundamentálisan eltérő dimenzióinak határán, a megszólításból („Testvéreim”) az önmegszólításba („könyörülj”) tartást a nyelv lényegi sajátosságaként interpretálja. Vagyis a nyelv születését nem egyfajta „belső” dialógus után külsővé lett közléstartalom átadásaként, hanem annak eredendő dialogikus karakterét hangsúlyozva prezentálja – ezzel pedig mégiscsak (újra)felismeri a szó először félreismert nyelvi feltételezettségét.

Az önrendelkezés lehetőségének – és ezáltal a cselekvés nyelvi megelőzöttségének – tudása, amely szükségszerűen egybeesik a multiplikálódott én parciális jellegének látens tudásával és ezáltal a cselekvés felett gyakorolható saját hatalom átérzésével, valamint éppen ezért megkülönböztetett fontosságú tényezőként az írásaktus megszakadásával, a korábbi illúzió lelepleződése nyomán kínálja fel a fájdalom eltűnését. Az így lezáruló költemény ennek eredményeképpen végzetesen önnön textualitására utalva lehet képes tárolni születésének körülményeit, a tároló médium pedig figurális értelemben a test lesz. Azonban ez a test, éppen mivel funkcionálisan a korábbiakhoz hasonlóan maga is az írás alá rendelődött, tulajdonképpen papírként mutatkozik meg, hiszen a költemény olvashatóvá válásának helyeként tételeződik, amely gesztus a test és a lejegyző én (fiktív) egybeesésének hangsúlyozása által az írásjelenet retorikai jelenének valóságosságát, anyagszerűségét hivatott a maga tanúságában megerősíteni. Így az a papír, amelyre a szöveget nyomtatták, legyen az bármilyen groteszk, a szerző bőrének jelenhet meg,¹⁸ az azon olvasható szöveg pedig, immár a barlang sötétjéből a napvilágra hozva, először válik nem hallható, hanem olvasható entitássá. Ez a mediális váltás ugyanolyan végérvényes, amilyen végérvényes a naturából a kultúrába mutató nyelvi átmenet volt: figurálisan megjeleníthető, ám fenomenálisan hozzáférhetetlen. A nyelv születése *Az ige így született...* című versben elsősorban a test és a közvetítő közeg, majd az írás és a beszéd metaforikus felcserélésén alapuló eseményként mutatkozik meg. Ez azonban egyúttal azt is jelenti, hogy a trópus operativitása teremti meg azt a tulajdonképpeni differenciát, amely egymást feltételező ellentétpárookra, naturára és kultúrára, külsőre és belsőre, akusztikaira és vizuálisra osztja fel a jelölés színterét, vagyis a megszólításból az önmegszólításba mutató átmenetet. Így a tudatnak a verset berekesztő nyelvi önfelismerése, valamint az azt megelőző illúzió létrejötte¹⁹ maga is metaforikus felcseréléseken nyugvó folyamatként jelenik meg, méghozzá egy olyan differencia korrelátumaként, amely saját eredetét felismerhetetlenné tette. A nyelv létrejötte itt tehát elválaszthatatlan ettől a differenciától.

Az eddig tárgyalt vers mindenekelőtt azért kiemelt jelentőségű, mert egy a Karinthy Frigyes kései lírájában jól kitapintható poétikai eljárást, nevezetesen a textus retorikai önprezentációjának színre vitelét emeli szövegszervező elvvé, és nyilvánvaló, hogy az irodalmi kommunikáció, így hang és szöveg, a jelentés és annak materialitása, valamint az archiválás mikéntjének kérdéseiben sem marad érdektelen. Az irodalom anyagságának (nem csak ebben a versben) szentelt fokozott figyelem kapcsán elmondható, hogy az *Üzenet a palackban* ilyen értelemben – vagyis a mediális kérdés körülférésének ismétlődő jellegét, annak kulcsmozzanattá való előlépését tekintve – csupán érintőlegesen rokonítható a korabeli lírai törekvésekkel. Habár az ebben a kötetben is markáns tendenciaként leírható költői szó exkluzivitásának felbomlását és a beszédszerűség felé való elmozdulást Szabó Lőrinc korszakküszöbként értelmezett lírája kapcsán szokás kiemelni, az én helyzetének destabilizációját, és mint látható volt, a lírai hang dialogicitásának előtérbe kerülését sem nélkülözi Karinthy Frigyes 30-as évekbeli költészete. Mindezek alapján érdemesnek és indokoltnak tűnik egy az előbbi versnél némileg összetettebb formációt felmutató költeményt szemügyre venni, amely tovább árnyalhatja a Karinthy lírájáról alkotott képet.

A lírai hang „elnémulása”

A *Szemek szimfóniája. Emlékezés egy meg nem írt költeményre* cím szerkezetének paradoxitása sajátosan prefigurálja a feltároló olvasásjelenetet. A tekintet(ek) iránítottsága, amely a szemek összhangzatának követelménye okán lép fel, egyszerre tartja fenn a társas, valamint a magányos emlékezés lehetőségét. Az így ugyanazon kijelölt dimenzió megfigyelésére utalt szemek már legelemibb formájukban is hordozzák a térbeliség konnotációit, hiszen a térlátás minimális követelménye két szem azonos státuszú, méghozzá értelemszerűen nyitott megléte. A lezártág állapota szintén nem függetleníthető a tér képzeteitől, mivel az nem a teret magát, csupán a térhez tartozást negligálja. Könnyen belátható, hogy a mindig bináris logikával rendelkező szempárok nyitott–csukott vagy csukott–nyitott kombinációi megbontanák a tőlük megkövetelt szimfóniát, így a vers címe csakis egyaránt lezárt vagy egyaránt nyitott szemeket írhat elő. Ez szükségszerűen kiterjed azokra a lehetőségekre is, amelyek kettőnél több szem összhangzatát (így tekintetét) feltételezik. Maga az emlékezés, amely egy olyan el nem készült költeményre irányul, mely értelemszerűen csakis ezen aktus által konstituálódhat, megfordítja a lírai hang olvasásban való meghallásának kifejezéselvűen elgondolt (szerző és [az akár önmagát] olvasó [szerző] relációjában tételezett) folyamatjellegét, és a költemény szövegének létrejöttét az emlékezés processzualitásába helyezi. Az emlékezés így felcserélődik az olvasással, azonban ez az olvasás nem azonos az empirikus olvasással – és ezért a szöveg nem a befogadótól várja kontúrjainak felrajzolását –, hiszen az emlékezés egy olyan olvasást jelöl, amely a „meg nem írt költemény” nyomainak követési kísérletével hoz létre egy új, reflektáltan másik szöveget; tehát az előbbi „olvasás” voltaképpen írássá válik. Ez tulajdonképpen mindenfajta emlékezés alapszerkezete.

képzetével történő szakítást jelenti – noha a szimfónia, amennyiben azonosítható a szöveggel, a megjelenített szemek által tematizált, sőt szimfóniaként azok (torzult) visszatükröződésének akusztikai prezentációja, amely akusztikum (önmegvonó módon) mégiscsak szöveggént (partitúraként) válik olvashatóvá, és ezzel maga kínálja fel az eredet megtévesztő vízióját. Az én itt, akár a szöveg, létrehozta magát az emlékezés processzusában, és így mindig csakis önmagára való emlékezés-ként, ugyanakkor csakis ezen operációban tetten érhető (láthatóvá váló) entitásként, valamint mindig egy hiátust is megnevező hangként tételezhető. Az a tér, amelybe beíródik, a „meg nem írt költemény” nyomait tartalmazó üres lap lesz, amelyet szintén a címbéli szemek tesznek láthatóvá, ezáltal pedig jelen vers szövege fokozott mértékben szolgáltatódik ki a nyomok feletti hatalomgyakorlás (megvonás és közzététel dialektikája) ellenőrző mivoltának, a hozzá való önkéntelen igazodásnak, hiszen saját létét az attól való elkülönülésben jelölte ki. Itt még eldönthetetlen, hogy az emlékezés milyen metszéspontokat feltételez a költemény tulajdonképpeni szövege és a fiktív szöveg között, annyi azonban kijelenthető, hogy az első sorokban működésbe lépő hang figurálisan rendkívül ambivalens viszonyt tart fenn a klasszikusan elgondolt humán karakterjegyek fenomenális dimenzióival, és korántsem biztos, hogy kizárólagosan azok segítségével volna leírható.

Az aposztrofikus hagyományba ágyazott felütés („Ő nem így akartam én egyszer vallani rólatok női szemek / Zörgő szavakat zihálva egymás hegyén-hátán hangsúlytalanul”) egyfelől stabilizálni látszik a hang önbejelentését annak az „én”-nel való azonosítás okán, másfelől pedig úgy tűnik, a címbéli szemek alaktalansága is feloldódik a megszólított „női szemek” kijelölésével. Az emlékezési aktus sajátos negativitással átítva a szöveget, a vallomás félresikerültségéről, annak az eredeti szándéknak nem megfelelő mivoltáról referál.²⁰ Ez a látszólagos (ön)kritika azt a kommunikációs csatornát illeti, amelyben a közlés végbemegy, hiszen a hang éppen mediális prefigurációja által veszíti el itt esszenciálisan antropomorfként értett karakterét. A második sorban fellépő zörejek előhívják az írógépen való írás képzetét, hiszen a zihálás ismétlődésében zajjal dúsuló szavak, a hangsúlyok elvesztése, valamint a kilézés (nem csak) jelen esetben fokozottan punktuális karaktere nem az artikulált fonémák összességéként előálló hangzó szavak kimondását tételezik. A zihálás alapvetően kinetikus jellege mint a testhez viszonyított kifelé irányuló mozgási tendenciát jelölő aspektus lép fel, amely azonosítható az írógépbillentyű leütésével, melyben szintén a szónak a testtől való eltávolodása által megy végbe a kommunikatív aktus. A száj, amely a hangzás jelölője is, a leütés során elveszíti a szó közlésének potenciálját, hiszen feladata a(z akár „zihálva”) légzés biztosítására helyeződik át. Az így felszabaduló akusztikai térbe az írógép „mondásában” konstituálódó szó íródik be, amelynek ilyesformán hangzósságbeli tulajdonságai már nem a fonéma, hanem az állandósuló mechanikus zörej felől határozhatók meg.²¹

Itt kisebb kitérőt téve nem árthat néhány, médiatörténetileg az írógéphez kötődő kulcsmozzanatot kiemelni. Az írógép magyarországi története, amelyben el nem hanyagolható különbséget kell tenni a mechanikus és az elektromos írógép korszaka között, nem különösebben jól dokumentált, azonban úgy tűnik, konszenzus uralkodik annak tekintetében, hogy széleskörű – azaz lakossági – elterje-

désének kezdete az 1920-as évek körül helyezhető el.²² Tudható, hogy az 1895-ös *A Pallas Nagy Lexikona* IX. kötetében már szerepelt az írógépek leírását, működését és történetét tartalmazó címszó,²³ a „Remington 7.”, amelyet a „Glogowski és Társa” forgalmazott, 1897-ben pedig részletesebb reklámcélú ismertetésben bukkant fel *A Hétköznapokban*,²⁴ hogy aztán 1908-ban az első magyar nyelvű gépírástankönyv is napvilágot lásson.²⁵ Móricz Zsigmond 1909 óta, Babits a 10-es évektől kezdve használt írógépet,²⁶ ugyanezekben az években már az *Est*, a *Pesti Napló* és a *Nyugat* is bírt írógéppel szerkesztőségében.²⁷ Kosztolányi Dezsőnek 1924-től,²⁸ Szabó Lőrincnek 1926-tól,²⁹ József Attilának 1929-től³⁰ volt saját írógépe.³¹

Ha az írógép egyik legfőbb teljesítménye a gyorsan szabvánnyá emelkedő QWERTY-billentyűzetben³² – amely újraszervezte az alfabetikus rendszer grafikus elemeinek hierarchiáját – és így a kombinatorikus működ(tet)ési elvet kitüntető, elsődlegesen vizuális-technikai térben érhető tetten, akkor megelőlegezhető, hogy az írás nem mechanikus, azaz motorikus formáitól (pennával, ceruzával, ecsettel, tollal stb. írás) eltérő módon a gépelés, de akár a diktálás³³ aktusa a tér- és időbeliség tekintetében érzékeléstörténetileg merőben új típusú tapasztalatot létesített. A szó lejegyzésének előfeltétele ezután már nem a szó lineáris/akusztikus struktúrája, hanem annak térbeliesülése. A betűk nem a szavakban elfoglalt pozíciójuk, hanem a szabvány által a felhasználó számára biztosított alaphalmazban elfoglalt helyük viszonyában írhatók körül. A bevészt graféma mint diszkrét egység³⁴ eredendően digitális, ehhez nem kellett az írógépre várni. Azonban az írógép a hangzó szó linearitását az írás kombinatorikus elemeire és ezáltal párhuzamos kapcsolódási lehetőségeire cseréli, miközben a billentyű leütése, valamint az ezzel olykor szükségszerűen jelentkező elütések együttesen „prezenciaeffektusokat” hoznak létre, amelyek ugyan felkínálják a gépelés (és különösen a diktálás) során jelentkező egyidejűség képzetét, azonban a feltűnő hibák ironikus módon éppen, hogy kitérítik a lejegyzés és olvashatóság azonosidejűségének szimulációját az írógép generálta illuzórikus térből.³⁵ Ezek a mozzanatok arra hívhatják fel a figyelmet, hogy az idő térbeliesülése olyan (mindig) irreverzibilis folyamat, amely könnyen a (most jelentésként értett) nyelv strukturális széthullásával fenyegethet, hiszen inverzén a mechanikusan jelentkező hibák eredendően roncsolt szövegekhez vezethetnek. Felidézhető, hogy ennek poétikai tapasztalatá tételeiben a történeti avantgárd (és különösen a dada) igencsak tevékeny szerepet vállalt. Másfelől azonban az idő térbeliesülésének elgondolása csakis az önmagát folytonosan megvonó eredethez való visszacsatolásra törekvés eseményeiben érhető tetten, hiszen a megbomló linearitásnak nem elég anagrammatikus szerveződési mintát felmutatnia, a térbeli szerveződésnek is időbelivé kell fordulnia az olvasás – vagyis itt: gépelés – aktusában, még ha ez a „hang” mindenkor nem önidentikus voltával szembesít is.³⁶ Az írógép által felnyitott mező tehát a tér és idő permanens egymásba csúszásának és ezzel egyúttal egymás általi folytonos kioltásának tapasztalata felől válik elgondolhatóvá.

A *Szemek szimfóniájában* megszólaló hang aligha függetleníthető saját mediális konfigurációjától, amely egyúttal a „Szó” dezanotropomorfizációjához is vezet, mivel az egymás „hegyén-hátán” és „hangsúlytalanul” elhelyezkedő szavak felbontják az identitás létrejöttének klasszikus (ágostoni) modelljét, és azt térben újrendezhető módon jelenítik meg, amely identitás már nem az előbbi modell, hanem a fel-

cserélhető és mindenekelőtt elveszíthető lapok összjátékából olvasható ki. A női szemek identitása hasonlóképpen azok szövegszerűségét hangsúlyozva érhető tetten. Habár a szemek nőiként való meghatározása nemmel ruházza fel a neutrális címbéli szemeket, ez csakis a jelölés korrelátuma lehet. Egy szempár immanens nemének megállapítására tett kísérlet vélhetőleg eleve bukásra ítélt, amennyiben fenntartjuk azt a kitétel, hogy a szem „nemének” felmérése az arc frame-hatása által megelőlegezett, vagyis az arc kriptográfiájának felfejtése, valamint ennek (vissza)ható szemiozisa nélkül valójában lehetetlen. Tehát ugyanaz a közegváltás, amely a szavak szóbeli hangzóságát a zaj inskripciójával váltotta fel, az emléknymokként élő női arcok szétroncsolásával kínálja fel számukra a grafikus elemek semlegességét, de ezáltal az újbóli arc- és hangadás (prosopopeia) során – ahogy a címmel kapcsolatban láthatóvá vált – nyilvánvalóan a felcserélhetőség és generalizálás fenyegetésének is kiszolgáltatja azokat.

A felütés által látszólag gyászolt, az élőszóbeli közléshez társuló, hiányként értékelt (fenomenális alapokon nyugvó) jelenléteffektusok, és ezért a hozzájuk rendelt gyász maga is, miután a versben megjelenített (zajjal telítődő) irodalmi közlés számára elérhetetlen távolságba helyeződnek, mégis mind feloldódni látszanak a lét temporalitásának tapasztalatában. („Micsoda költeményt terveztem minő rímeket lüktető ütemén / Beethoveni dalnak összecsengő szárnyas igékből / Micsoda korallkincseket akartam felhozni harmatosan / A nyelvtenger mélyéből ahol a szó gyökerezdik / Hogy aki hallja hosszan búgja és zümmögje utána / Távoli távoli tengerek búgó üzenetét / Mindez tovatűnt az emberi szív nem tengeri kagyló / S elapad lassan a dal melynek nincs szövege”) Ezt a „Távoli távoli tengerek búgó üzenetét” és a „Mindez tovatűnt az emberi szív nem tengeri kagyló” sora prezentálja, hiszen az elsőben a maga fenomenalitásában megkérdőjelezhetetlenül fellépő hangzóság dimenziója feszült viszonyba kerül a figurálisan beíródó zaj hangzást kioltó potenciáljával, ez a mozzanat pedig – az utána következőekben – magának a jelenlétre irányuló, gyásszal terhelt vágynak az irodalmi közléssel szembeni alulmaradásához vezet. Különösen azért érdekes ez, mert a kagyló, amely a fül zúgását felerősítve válik a fül tükörképévé,³⁷ itt a nyelv összhangzatának zajba fulladását is közvetíti, hiszen az elhangzó szó végzetesen kitett a közegben való elillanásnak, amely eltűnésnek a kagyló mint visszhangot generáló tárgy sem tud ellene hatni, sőt a kagylóban való tárolás megkísérlésének következtében a hangzó nyelv éppen a lejegyzéssel összefüggésbe hozott zajjal válik egyenlővé, méghozzá a szó bármilyenfajta fennmaradásának lehetősége nélkül.

A szöveg materialitásának retorikai kitüntetettsége, amely biztosítani látszik a technicizált hang létrejöttének topológiai alapjait, itt tehát kulcsfontosságú. Ugyanakkor a szó jelen versben fellépő dezanropomorfizációja nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy az – habár képes túlélni „mondójának” jelené – oly mértékben válik le az e kontextuális szituáltság által meghatározott értelemegyüttesről, hogy az abból táplálkozni vágyó közlés, valamint az ahhoz való visszacsatolás (így a titok kinyilatkoztatásának) ígérete ezzel maga is semmivé foszlik.³⁸ Az én fenti természetére reflektálva vezeti be azt a nagyon is valósként interpretált tapasztalatot (eseményt), amelynek a költemény megszületését tulajdonítja, és mely egyszersmind csakis a saját hang mediális konstitúciója által termelt nyomok mintájára, azaz az

emlékezési aktus materialitására és immaterialitására ügyelő olvasásként férhető hozzá. Mivel azonban ebbe a térbe a megszólalás lehetőségfeltételeként szükség-szerűen íródik bele az irodalmi kommunikáció Valósa, az emlékezés maga is térbeliesülni kényszerül („Haszontalan emlékek csódtömegében turkálva ma éjjel / Találtam e jegyzeteket egy vershez szemekről amikbe meredtem / Elmondom hát halkán és üresen ahogy emléket mondani illik / Azt a félórát amikor megfogam-zott bennem a dal”). A *Szemek szimfóniájában* a valódi emlékek kézbe vehetők, kombinálhatók. Elrendezettségük utánmondása ezzel szemben viszont nem ren-delhető akarathoz, az üres, és – az olvasás perspektívájából – még ha az elrende-zettség nyomán feltételezhető is benne valamilyenfajta tudat megnyilvánulásaként felismerni vélt önazonos hang, az a nyelv tropologikus működésében, a hang technicizált, zajszerű felhangzásában, az önmagára emlékezés regresszivitásában elhalkulni kényszerül. A vers éppen ezért, noha igényt tart arra, hogy a „dal” meg-fogalmazódásának körülményeit feltárja, a szöveg tanúsága alapján a dalt magát – mivel az végzetesen filológiai apparátusára utalva létezik – felidézni képtelen, így a helyébe jelen vers szövegét írja.

A „Talán egy boldogabb korban eldalolja helyettem valami költő” sora nemcsak a jelölni kívánt dal (intenció) és a jelölés egybeesését nevezi meg a költők felada-taként, de értelemszerűen le is mond annak beteljesítéséről, sőt a költői címről is, amely gesztus implikációja szerint az itt „megszólaló” hang nem azonosítható egy költői szubjektum képzetével. A dal műfaji kategóriájától, ezzel pedig a romanti-kus költészettől³⁹ való eltávolodás Karinthy versében ennek megfelelően a modern költészet ismérve lesz, amely technicizált jellegéből adódóan – annak minden kö-vetkezményével együtt – nagyon is korának gyermeke. Vagyis a boldogabb kor annak lehetőségét tartogatja, hogy a hang technikai apparátusokra bízott előállítá-sa ellenében értékelődnek fel a közvetítés egyéb típusai, amelyek csatornáit nem cserélik zajra a hangzó beszédet, és nem szakítják szét a jelölés során a (jel)testet, inkább annak rehabilitációjában, ezzel pedig vélhetőleg a személyes jelenlét felér-tékelésében érdekeltek.⁴⁰ Ami talán ennél is fontosabb azonban, hogy a lírai hang elnémulását Karinthy verse saját médiatörténeti prefigurációját hangsúlyozó for-mációként jelenti be, amely ugyanúgy nem kezelhető állandóként, így esszenciális lírai paradigmaként, ahogy a dal – azaz a jelölt és a jelölő kratülista egybeesésének – nyomai is csupán az emlékezésben, tehát virtuálisan lelhetők fel (vagy inkább: olvashatók félre).

Az irodalmi esemény genealógiája

A „Velence felől hurcolt zakatolva egyszer ősszel a bécsi vonat” sorával kezdődő-en interpretált, a már fentebb előtérbe került „jegyzetek” sorai között kutató emlé-kezési processzusban nyomként felszínre kerülő esemény nehezen választható le létesülésének fiktív anyagi keretfeltételeiről, és minden bizonnyal nem is lenne különösebben szerencsés egy ilyesfajta, szükségszerűen valamelyik tényező kárá-ra történő elhatárolás közbeiktatása. Célravezetőbbnek tűnik tehát itt a materiális és immateriális egymásra hajlását görcső alá venni. A lejegyzett utazás során feltá-ruló jelentésmezőben az olvasás mint hermeneutikai történés, a vonat pályájának

konkrét környezetét alkotó természeti adottságok látványa pedig mint szorosan vett materialitás adódik, méghozzá ebben a relációban az irodalmi esemény konstitutív összetevőiként. A *Szemek szimfóniájában* Goethe *Italienische Reiséjéhez*⁴¹ kapcsolódó leírásban a táj éppen azáltal válhat hozzáférhetővé abban a formában, amiként az megjelenik,⁴² mert a könyv, melyet az én az utazás meghatározatlan időtartama alatt olvas (az egyébkénti diszpozíció túl), prefigurálja azt. A költemény által felmutatott együttállásban a megszólaló azt a konkrét földrajzi területet érinti, amelyről az olvasott szöveg referál („Ezen az úton rázkódott száz évvel ezelőtt egy postakocsi”), ez a véletlenszerűen előálló referenciális – egyszersmind performatív – mozzanat pedig felszámolja a betűk keltette illúziót, amely gesztus egyúttal az olvasás menetrendszerűen bekövetkező önfelszámolásának is tekinthető, és a korábbi olvasó tekintetét a táj érzéki valósága felé irányítja („Ölemből lecsúszott amit olvastam az Italienische Reise / S bámultam magam is e zord és gyönyörű hegyeket”). Ugyanazon felismerés, amely referencializáló tendenciájával a textuális és a vonaton kívüli valóság között hidat ver, adott határokon belül maradva nyilvánvalóan ismételhető, és így bizonyos értelemben megfosztja az előálló eseményt önnön egyediségétől – hiszen Goethe és Karinthy buzgó olvasója az itáliai utat, valamint jelen vers szövegét és az előbbihez készített számtalan térképet tanulmányozva megkísérelheti ugyanezen együttállás reprodukálását –, azonban mivel a versben megszólaló hang konstitúciójának tekintetében a nyomok felfejtésének processzusa már korábban mint az identitás előlépésének nélkülözhetetlen alakzata tűnt fel, az képes megtartani az itt feltűnő irodalmi esemény önprezentációját annak tervezhetetlen mivoltában.⁴³ Azáltal, hogy az esemény ismétlésére tett kísérletről az egyedítő komponensek, így az emlékezés immateriális folyamatjellege és a topológiai, valamint temporális rekonstrukció lehetetlensége – éppen ezek véletlenszerűen előálló együttállása okán – megvonja a szimmetrikus megkettőzés lehetőségét, ugyanezen vonás a versben megjelenő eseménynek iterábilis létmódot kölcsönöz. (Ez többek között annak belátásával is kell járjon, hogy Karinthy versének grammatikai énje sem lehet Goethe műbéli alanyának pusztá ismétlése, így a kettejük közötti temporális elválasztottság- vagy idegenségtapasztalatból érdemes kiindulni.)

Mind a versben megidézett Goethe, mind pedig a megszólaló én számára az ablakon keresztül válik hozzáférhetővé az előbbieken említett látvány, ez a tényező pedig kulcsfontosságúnak bizonyulhat az ennek nyomán feltűnő esemény exponálása során. Annál is inkább, mivel a költeménynek a táj érzéki tapasztalatára való ráhangolódás centrális jelentőségű pontja, amely utat nyit a következő sorok kérdéseinek és az újabb időbeli szint közbeiktatásával jelentkező akaratlan emlékezési aktuson belül előtérbe kerülő emléknyomok artikulációjának. Nehezen hagyható itt figyelmen kívül az ablak határaival keretezett táj architektonikus stabilitása. Adná magát a szemlélő mozgása okán filmszerű megjelenésnek kitett látványsor képzete, azonban úgy tűnik, a tekintet által közrefogott perspektíva éppen viszonylagos (és mindenekelőtt részleges) állandósága miatt jut szóhoz. Mivel a némiképp banális ekphrasziszban uralkodó hegyek vertikálisan egészükben („alul” – „derekán” – „csúcson”) szerepelnek a versben,⁴⁴ feltételezhető, hogy megfigyelőjük pozíciója az adekvát látószög fókuszpontjának tekintetében megfelelő

távolságra helyezhető ahhoz, hogy a filmszerű megjelenés ellenében – amelyet például a közelben fel- és eltűnő fák természetesen fenntartanak – a látvány tapasztalata itt bírjon a kép állandóságát érintő bizonyos stabilitással is. A keretezés művelete, amelyet az ablak – bár bizonyos értelemben a vonatszerelvénnyel, amelynek csupán anyagi hiánya az ablak – végez el, mindazonáltal ettől nem lesz kevésbé jelentős. Ezzel összefüggő módon a közel/lent (fák) távol/fent (hegyek) elkülönböztetését létrehozó differencia, amely az előbbiek értelmében megfeleltethető a temporális (emlékezés) és atemporalis (jegyzetek) közé ékelődő töréssel, és mely egy a képbe írt határ segítségével megkettőzi a látvány érzéki tapasztalatát, szűkségszerűen bővül a bent (fülke) és a kint (táj), valamint az én és a(z *Italienische Reise* által megidézett) másik közti megkülönböztetéssel, így önmaga gépies megismétlésével az ént a temporalitás, a másikat pedig az atemporalitás, vagyis a mozgás és az állandóság dimenzióiba írja vissza. A megszólaló számára tehát Goethe műve hasonlóképpen lesz fontos, mint a jegyzetek, amelyek – mint korábban láttuk – az emlékezést lehetővé teszik. Megszólalása/érzéki tapasztalása végzetesen kiszolgáltatott az irodalmi közvetítésben feltáruló eseményszerű differenciaképződésnek.

Az önmegszólítás gesztusába ékelődően feltett kérdések sora a táj-olvasmány-látvány leírásort követve a hegyek eleve női alakként megjelenített karakterét egy metaforikus átvitelben a szerelem, majd a boldogság asszociációjával kapcsolja össze.⁴⁵ Mivel a boldogság azonosult a szerelemmel („Itt e földön téged boldogság úgy hívnak szerelem”), a kérdés a továbbiakban az ekvivalensekként értett fogalmak elérésének célként meghatározott antropocentrikus hagyományát érinti. Ez egyúttal kitermeli azt a kérdést is, hogy a korábban fellépő differencia értelmében a dinamikus, temporalitáshoz kötődő „zöld televény” ellenében a statikus állandóság, a „bérci magasság” képes-e a lét élhető szféráját garantálni. Az itt megismételt differencia („Ott éreztem én akkor magamat azon a választvonalon”)⁴⁶ illuzórikus módon a döntés lehetőségét kínálja fel, hiszen a megszólaló számára az írásjelként feltűnő hold olyan teoretikus pozíciót teremt, amely segítségével, azaz kérdése (látványbeli) perspektívájából – mely megkettőzi a megszólaló hangját – (képzavarral élve:) láthatóvá válik saját elfoglalt pozíciója, ezzel az önreferens visszacsatolással – amely nem más, mint a holdban való öntükrözés, ezért pedig nem minősülhet valódi válasznak – képes megválaszolni a boldogság lényegét firtató kérdést (boldogság és szerelem azonosítása). A korábbi elkülönbözések így a test anyagi valósága („Lépjem-e át felejtsem el a vágyat / Ezt az egész édes és fájó és ostoba lázat a testben”) és az ezen való túllépés potenciális végrehajtását illető kérdés nyomán feltáruló értelmi hiány szervezte rendszerbe (az eddigiek értelmében temporális: közel-lent-bent-én-test / atemporalis: távol-fent-kint-másik-?) helyezhető. Az ezeket ernyőkként jelölő „szférák orgonasípjá” és „a velencei vadvizek lehelletét” hozó mozgás a hallás és a szaglás érzékeihez kötik az előbbi differencia kitermelte elkülönböződést. A szférák zenéje azonban – metafizikai állandósága okán – hiába nevezhető percepciójának karakterisztikáját tekintve maga is temporális létmódúnak, mégis a szagokhoz képest vett statikusságában jelenik meg. Talán éppen a rendszer aszimmetrikus felépítése – amely az atemporalis elemeket övező hiátust, és ezáltal a rendszer atemporalis dimenziójának ontológiai megbíz-

hatatlanságát tudatosítja – a felelős azért, hogy a vetélkedő érzékek közül, hasonlóan Proust *emlékezetes* madeleine-jelenetéhez, a szaglászarat diadalt, és nyitja meg a következő emlékezési szint terét.⁴⁷ A gyomor és a szív cselekvési lehetőségeinek felcserélése (émelygős gyomorral és dobogó szívvel helyett „émelygős szívvel” és „dobogó gyomorral”) maga is tanúsítja azt a demisztifikáló elhatárolódást, amely a szívhez történetileg rendelődő, azt a modernségben – a romantikus hagyomány máig ható folytatásaként – mindenképpen az érzések helyeként megnevező humanideológia ellenében hat.⁴⁸ Az én (ön)létrehozása tehát továbbra sem juthat nyugvópontonra valamely esszenciálisan antropológiai sajátosság tetten érésével.

A mindenhonnan figyelő szemek verszárlatot előkészítő felismerése, vagyis a környezetből származtatott megfigyelési műveletek egyre tágabb kontextushoz rendelése olyan sort („képek”, „óra”, „erdő”, „nefelejcs”, „házak”, „teli hold”, „csillagos égbolt”) jelenít meg, amelynek végpontján a „Szem” áll. Az én ebben a relációban egy fókuszpont létrehozását megkísérlő ágensként jelenik meg, amely az összegyűjtött energia segítségével hatást kívánt gyakorolni más ágensekre is („S én magam is ezt a sok szemet próbáltam gyűjteni egybe / Gyűjteni gyújtópontba felgyújtani véle remegő sziveket”), ehhez természetesen nemcsak a szemek energiájának akadálytalan kiáramlása, de előzetes befogadása is biztosított kellene, hogy legyen („Ez a sok szem akart belőletek egyszerre együtt nézni belém”). Nem könnyen eldönthető kérdés, hogy ez az energia egyenértékű-e a nyelvvel, még ha a szem, amely a versben a tükör létmódjának bizonyos aspektusaival azonosul („Végtelen tükrök sora”, „Lélek tükre periszkóp”), mint a tükör foglatát is biztosító entitás, lenyomata lehet annak az alaknak, amelyet sötét oldalán elfed, így tehát azt jelöli is. Biztosnak látszik, hogy az energiaátadás, mint valamilyenfajta kommunikációs lehetőség, magában foglalja a jeltovábbítás műveletét, azonban a költemény további sorai – ahogy az előzőekben a gyomor és a szív viszonyában megmutatkozott funkciócsere is erről referált – mintha mégis inkább nem-szemantikai információátviteli módokat artikulálnának. A szerelmes testek között létrejövő elektromos jeltovábbítás („Míg a borzongás villanyos árama futkározott kék libegéssel / Szikrázva ujjakon át egyik test idegéből a másik idegbe”) felidézett intim mozzanata, valamint a végtelenített tükrözés dematerializáló tendenciája, amely oly módon köti össze a két megfigyelőt, hogy azokat egymás szemeiben teszi látottként láthatóvá egymás számára („Végtelen tükrök sora egymás szeme a szembogarakban / Egy pici ember ez én vagyok pici szemében egy még picinyebb ez ő”), a csatorna nem nyelvvé fordítható tapasztalatát közvetíti, ráadásul azt éppen a szexualitás holdudvarába utalva („Míg elzsibbadt és elalélt a két test s csak két pár szem lobogott”) jeleníti meg. Fontos itt, hogy a másik felismerésében nem az arc az elsődleges, hanem az alaknak a szem médiumában előtűnő képén áll, sőt talán egyetlen arc felismerésére sincs lehetőség – a gyermekkori emlékezésjelenetben felbukkanó arc is a generalizáló „női arc” megnevezés alá esik –, hiszen az egyetlen „Szem” felnyílásának az arcok széttroncsolása a feltétele („most mindegyik arc / Egybefolyik lágyan s csak a szem világít át az idők vizein”). A *Szemek szimfóniájában* a szemek, az alak és az arc kapcsolata nem folytonos. Ugyanaz az inskripció, amely előtérbe került az előző alfejezetben, és mely a hang és annak az irodalmi megszólaláshoz kötődő közegváltása kapcsán a fonetikus felől a zaj techni-

kai dimenziói felé tolta el a kommunikáció figurális színre vitelét, teljesen ellehetetleníti az arc felismerésének nem grafikus – nem nyelvi – formáit, így azokat a formákat, amelyek nem ekvivalensek az a, r és c grafémák sorával.

A „Szem”, amelyből mindenfajta látvány előállításának alapja, vagyis a fény származtatható („csak a Szem világít”), önreferens hurkot létesít, mely a(z) illuzórikus) végtelenül tükröződő világbeli dolgok körébe csatlakozva magát is láthatóvá teszi azáltal, hogy a tükröződésben rá is irányul az általa kibocsátott fényből. A „Szem” és a fény viszonya tehát pontosan azt a helyet foglalja el a vers tropologikus struktúrájában, amelyet az emlékezés és az identitás (én) nyomait letapogató lírai beszéd is. A látvány autopoieszisztét létesítő fény így nem mást tesz láthatóvá, mint a szöveget – ez már a címszerkezet elemzésekor is kitéjt –, amely formában az emlékezés létesül, amiként a versben megszólaló én is saját magát hozza létre nyelvi leg az emlékezés processzusában. A lélek szubsztanciaként a *Szemek szimfóniájá*-ban nem azonosítható, hiszen a lélek tükrözéseként előálló kép a másik szemében csupán a saját alak körvonalait vázolja fel, ráadásul óhatatlanul bővül a permanens tükrözés folytán a másik alakjával, aki szintén tartalmazza az ént és önmagát is. Ugyanez általánosabb szinten is tetten érhető, amennyiben a „Lélek tükre periszkóp és utalás és vágy és messze ígéret” sor a lélek birtokviszonyba nem helyezett mivolta okán egyfelől felfüggeszti az éntre vagy a másikkra mutató grammatikai referencialitás mozzanatát, másfelől pedig a megismerés szemantikai lehetőségeivel szembeni kételyeit prezentálva a megismerést mint egy a jelenben nem elérhető lehetőségeként, önmagát mindig megvonó, és ezért folytonosan elhalasztódó virtualitásként, utalásként és ígéretként határozza meg. Innen nézve a költemény zárkórta is érthetőbbé válik. („Zárt levél minden emberi élet és zárva kerül be a sírba / Nincs aki felvágja csak a szerelmes szem éles sugara / Véka alá rejtett fény voltál volt a vékán egy repedés / Abból egyetlen szikra kibukott és megvillant egy pillanattig / És átsapott egy nő szembogarába s aztán lezárult ez a szem / S most már csak a mennybolt lát és néz csak az Isten / csak a mindenség bámul rád s nem érti mit óhajtsz.”) Az irodalmi kommunikációnak mint az emlékezésben fény és látvány között létrejövő rekurzív huroknak a gépszerűsége a differenciaképződés permanens ismétlésében termeli ki a testen belülre, így a(z) atemporális) lélekre tekintés ígértét. Ez az ígéret azonban beteljesíthetetlennek bizonyul, mivel az élet az előbbi sorok tanúsága szerint vagy zárt rendszerként, vagy pedig szerencsésebb esetekben csupán egyféleképpen, a szerelmi kommunikációban megosztható (nem szemantikai természetű) elbeszélésként gondolható el. Nem biztos azonban, hogy a fény (szemantikai) és nem pedig az elektromosság (nem-szemantikai) alkotja itt a kódot, ezt a dilemmát a „szikra” feltűnése és a másik szemében fényként való elillanása vetheti fel.

A női szem lezárulása nemcsak a vakság, de a halál konnotációit is implikálja. Ha a kommunikáció létesülésének eseményét a korábbiak alapján itt a nem-szemantikai, elektromos jelátvitel szolgáltatja, akkor a testi elmúlás – megbontva a két test képezeténél áramkörében zajló cserefolyamatot – szükségszerűen az attól való megfosztottságot is jelenti. A látás képessége, amely ennek megfelelően az én olvashatóvá válásán áll, áthelyeződik a „mennybolt”-ra, vagyis megvonódik. „Isten” tekintete („néz”), akárcsak a „mindenség”-é („bámul rád”), üres, a valódi látástól –

amennyiben az a kétirányú kommunikáció sikerültével egyenértékű – megfosztott. A másik céljaira való vakság és a saját célok hangzó mondását megakadályozó némaság beállta nem különösebben bizakodó képet fest a kommunikáció lehetőségeit illetően. A látás képességének megvonódása azt is jelenti, hogy semmilyenfajta olvasás nem azonosíthatja a megszólaló hang intencionális (vagy atemporális) karakterét – részben azért sem, mert a hang technicizált konstitúciója ezt nem teszi lehetővé –, azt nem képes tetten érni, vagyis az interpretáció az emlékezés mintázatát leképző módon gondolható el. Az emlékezés nyelvének gépszerűen, mindenfajta eltervezettség nélkülözően, asszociációk mentén, a különböző temporális szintek (múltak) között cirkuláló mozgása nem mondhatja ki a másik helyett az ént, csupán annak nyomait közvetítheti, ezzel pedig az én létét permanens keletkezésben létként mutatja fel. Legyen azonban az olvasat bármily tévedések láncolatának áldozata, a költeményben a fényt kibocsátó Szemet az olvasónak kell felnyitnia, ahogy a graféma materialitásának megszólaltatása is a nyelv retorikai működésén, a hangkölcsonzés műveletén alapszik. Az olvasás (amennyiben végbemegy ilyesmi egyáltalán) eseménye a hallástól és a látástól való megfosztottság ellenerejeként újra és újra bejelenti azt az igényét, hogy szóra bírja a holtakat, még ha – mint ahogy Karinthy költeménye is erről referál – inkább annak tudását állítja is elő, hogy az irodalmi kommunikáció technikai valóságában (arcot és hangot) adományozó maga is a nyelvtől, a nyelv által kölcsönzött hang és arc együttállásaként mondhatja ki énként magát.

JEGYZETEK

1. Ez a felértékelődés vagy recepciótörténeti érdeklődés maga is leginkább a *Tanár úr kérem* vonatkozásában lenne csupán tárgyalható érdemben.
2. Természetesen ez korántsem jelenti azt, hogy a „rendszerelváltás” utáni években a magyar irodalomtudomány politikailag neutrális helyzetet vett volna fel, hiszen az irodalom depolitizálása, amely attitűd talán a leginkább rányomta a bélyegét erre az időszakra, maga is eredendően politikai. Erről bővebben lásd: Horváth Györgyi, *Utazó elméletek. Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, Balassi, Budapest, 2014, 78–89; 106–116.
3. Lásd: Rónay László, *Karinthy Frigyes, a költő = Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, szerk. Angyalosi Gergely, Maecenas, 1990, 48–56. Valamint: Beck András, *Az elgondolbataatlan születése. Az Egy reggel dátum nélkül című versről = Bíráló álruhában*, 57–64.
4. „A teljes Karinthy-életmű hitele és az azóta eltelt évtizedek költészeti tapasztalatai kellenek ahhoz, hogy ezekben a versekben a magyar líra jelentős alkotásait láthassuk. Én legalábbis ma már ezt meggyőződéssel vallhatom.” Kabdebó Lóránt, *Századsírató. Az Üzenet a palackban verseiről*, Új Írás, 1987/10, 16.
5. Vö. Kálmán C. György, *Megjegyzések a Nihil kanonizációjához*, Jelenkor, 2011/2, 207–208; Fekete Richárd, *Ha esik, ha fű*, Jelenkor, 2011/2, 209–210; Deczki Sarolta, *Lefelé a Rottenbiller utcán*, Jelenkor, 2011/2, 210–211; Tarján Tamás, *Nihil non. 13042 leütés Beck András esszéjéhez*, Jelenkor, 2011/3, 299–302; Rákai Orsolya, „Én mondtam: mindent abba kell hagyni”, Jelenkor, 2011/3, 302–304; Neichl Nóra, *Semmi, te nagybetűs. Karinthy Frigyes Nihil című verséről*, Jelenkor, 2011/3, 305–306; Mohácsi András, *Szakítás*, Jelenkor, 2011/3, 307–308; Orsós László Jakab, *Karinthy*, Jelenkor, 2011/3, 309–310.
6. Vö. Beck András, *Szakítópróba. A Nihil és vidéke*, Jelenkor, 2011/1, 65. Hozzá kell tenni ehhez azonban, hogy Beck éppen az *Üzenet a palackban* „előkészítőjeként” tekint a *Nihilre*: ezen a kapcsolódási ponton (noha egy fejlődéselvű narratívát inszceníroz, és ezért jelen sorok írója nem ért a megfogalmazás e formájával egyet) a „vita” résztvevői lendületesen átsiklottak. Vö. *uo.*, 68.
7. Vö. Beck, *Szakítópróba*, 67. és Kálmán, *Megjegyzések a Nihil kanonizációjához*, 207. Lásd még: Rákai, „Én mondtam: mindent abba kell hagyni”, 303. és Neichl, *Semmi, te nagybetűs*, 305.

8. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Kereszteződések. Az időbeliség mintái a későmodern költészetben* = Uő., *Tükörszínhátek a gyádnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Ráció, Budapest, 2010, 154–155.

9. Vö. Kulcsár Szabó Ernő, *Honnan és hová? Az „önmegszólító” vers távlatváltozása a kései modernség korszakküszöbén*, Kalligram, 2015/7–8, 135.

10. Valóban elmondható, hogy az „időszembesítés”, „létösszegzés” és a némiképp áttételesen szintén idetartozó „önmegszólítás” kategóriáiban körülírt lírai kánonban talán nem is a korábbi pozíciótól vagy önmegértésétől eltávolodó szubjektum [...] számvetésének reflexivitása, hanem éppen ez, a tapasztalat vagy észlelés különös temporális feltételezettsége jelentheti az igazi kihívást, egyebek mellett azáltal, hogy feltehetőleg a (nyelvi) reprezentáció lehetőségeit sem hagyja érintetlenül”. Kulcsár-Szabó, *Kereszteződések*, 158.

11. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, „Én” és hang a líra peremvidékén = Uő., *Metapoétika. Nyelvszemlélet és önprezentáció a modern költészetben*, Kalligram, Budapest, 2007, 97–99.

12. Ennek legnagyobb hatású leírását lásd: Paul de Man, *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*, ford. Fogarasi György, Magvető, Budapest, 2006, 17–18; 20–21; 23–24; 31.

13. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Előszó* = Uő., *Metapoétika*, 10–11.

14. Noha Kulcsár Szabó Ernő ennek fontosságára már egy 2002-es előadásában felhívta a figyelmet: Kulcsár Szabó Ernő, *Költészettörténet és mediális kultúrtechnikák* = Uő., *Szöveg – medialitás – filológia. Költészettörténet és kulturalitás a modernségben*, Akadémiai, Budapest, 2004, 176.

15. Mindamelllett, hogy a későmodern korszakretorikai fogalma korántsem kizárólagos hordozója az eddig tárgyalt diskurzusformációnak, ahogy Eisemann György meggyőzően érvelve rámutat a későromantikus magyar líra későmodern poétika felőli újraértésének tárgyalása során: Eisemann György, *Korszakolás és (re)kanonizáció* = Uő., *A későromantikus magyar líra*, Ráció, Budapest, 2010, 25–41.

16. A tanulmányban szereplő kiemelések az alábbi kötetből származnak: Karinthy Frigyes, *Üzenet a palackban*, Cserépfalvi, Budapest, 1938.

17. A recepció általában az előbbi feltételezi Karinthy kapcsán, de talán megfontolandó, hogy ezt jellemzően a szerző prózája okán teszi, a versek felett nagyvonalúan szemet hunyva. Lásd ennek eklatáns példájaként: Veres András, „Rajongó tudomány, az a baj...”. *A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában* = *Bíráló ábrubában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről*, 104.

18. „Az írás azon az abszolút határon érinti a testeket, amely az értelmet elválasztja a bőrtől és az idegektől.” Jean-Luc Nancy, *Corpus*, ford. Seregi Tamás, Kijárat, Budapest, 2013, 12.

19. Lacan számára persze éppen az önfelismerés mint félreismerés bizonyul annak a kulcsmozzanatnak, amely az identitás (és így az öntudat mint illúzió) létrejöttét szavatolja. Vö. Jacques Lacan, *A tükörstádium mint az én funkciójának kialakítója, abogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja a számunkra*, ford. Erdélyi Ildikó – Füzessey Éva, Thalassa, 1993/2, 5–11. A helyzet annyiban mégis különbözik a tükörstádiumhoz kapcsolódó fel/félreismerés koncepciójától, hogy az itt önmagát (és döntési szabadságát) felismerő én az „Is-ten” jelölő jelöltjeként ismeri fel magát, hiszen éppen a szó mondásának („könyörülj”) és a könyörületes tett végrehajtásának lehetősége, azaz a szó kognitív és performatív dimenziójának egybeesése képezi a tulajdonképpeni felismerés alanyát, nem pedig az alak (Gestalt) és a valós azonosítása, felcserélése. Mindamelllett korántsem biztos az, hogy ez a felismerés eltévelyedésként értelmezhető csupán. Vö. Halász Hajnalka, *Nyelvi differencia megkülönböztetés és esemény között. Jakobson, Lubmann, Humboldt, Gadamer, Heidegger*, Ráció, Budapest, 2015, 93–94.

20. A lehetőségek elszalasztásának erről a gyászáról adnak hírt a következő sorok is: „Mint akit kedvesei közt váratlanul tört le a kórság / Nincs már ideje hörgő tüdejéből mint repedt fuvolának / Résein át fülsértő sipítás közli szánalmas dadogással / Élete nagy titkát hogy szerette a hű nőt és más semmitmondó szavakat”.

21. A költemény ezen fejezetben vizsgált szakasza kétségkívül igen jelentésszerű metrikai dimenzióval bír, ezt azonban hely hiányában jelen szöveg csupán jelezheti egy a problémához való későbbi visszatérést ígérve.

22. Vö. Benczik Vilmos, *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelmélet megközelítésben*, Trezor, Budapest, 2003, 103. Vagy: Vö. Lengyel András, *Írógép, írás, irodalom. Az írógéphasználat magyarországi történetéhez*, Kalligram, 2014/2, 91. A 30-as évekre már megállapítható: „Az írógép igen elterjedt használati tárgy.” Raith Tivadar, *Az írógép és a gépírás racionalizálása*, A Magyar Könyvviteli Folyóirat Kiadása, Budapest, 1936, 17.

23. Lengyel, *Írógép, írás, irodalom*, 80.
24. *Uo.*
25. *Uo.*, 84.
26. *Uo.*, 84–85.
27. *Uo.*, 85.
28. *Uo.*, 88.
29. Kabdebó Lóránt, *Mesék a költőről. Szabó Lőrinc-tanulmányok*, Ráció, Budapest, 2011, 82–83.
30. Lengyel, *Írógép, írás, irodalom*, 90.
31. A korabeli írógépszabványhoz tartozó adat, hogy a hosszú magánhangzók egy része, az í, ő, ú és ű sokáig nem kapott helyet a billentyűzet kialakításán. Vö. Benczik, *Nyelv, írás, irodalom*, 104.
32. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, *Író gépek*, Irodalomtörténet, 2006/2, 143. Magyarországon: „QWERTZ”. „A gyakorlatban használt írógépek csekély kivétellel ma az egyváltós, négysoros billentyűzetet (két jel egy billentyűn) használják.” Raith, *Az írógép és a gépirás racionalizálása*, 18.
33. Vö. Kulcsár-Szabó, *Író gépek*, 147.
34. „A gépirás optimalizálja a nyelv fonológiai elemekre való tagolását és a beszélő hang érzékiségét a papír »fehér morajlásával« helyettesíti.” *Uo.*, 143.
35. *Uo.*, 148.
36. Vö. Jacques Derrida, *A bang és a fenomen.* A jel problémája Husserl fenomenológiájában, ford. Seregi Tamás, Kijárat, Budapest, 2013, 108–110.
37. A kagyló metaforájának akár politikai implikációkat is érintő retorikai szerepéhez lásd: Kulcsár-Szabó Zoltán, *A gondolkodás báború. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből*, Ráció, Budapest, 2014, 294–295.
38. Emlékeztetőül: „Nincs már ideje hörgő tüdejéből mint repedt fuvolának / Résein át fülsértő sipítés közli szálnalmas dadogással / Élete titkát hogy szerette a hű nőt és más semmitmondó szavakat”.
39. Hatástörténetileg nem elhanyagolható, hogy Hegel erősen megszerkesztett esztétikai előadásainak csúcspana a dal helyezkedik el, amely így a költészet tiszta megnyilvánulásának paradigmája lesz. A rendszer felépítéséhez lásd: G. W. F. Hegel, *Esztétikai előadások III.*, ford. Szemere Samu, Akadémiai, Budapest, 1980, 320–363.
40. A nehezen komolyan vehető kultúrpszichizista érvelésektől eltávolodva szembevetendő, hogy több jelenleg divatos tudományos kezdeményezés referál hasonló igényekre. Lásd például: Hans Ulrich Gumbrecht, *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít*, ford. Palkó Gábor, Ráció, 2010. Valamint ennek egyik újabb hazai applikációját: Makai Máté, *A múltélmény előállítása – jelenlét, emlékezethelyek és a múlt érzéki hagyománya*, Literatura, 2015/1, 25–47.
41. Első magyar kiadása: Johann Wolfgang von Goethe, *Utazás Itáliában*, ford. Bálint Aladár, Genius, Budapest, 1922.
42. Tehát az én abban a fenomenális összefüggésrendszerben helyezhető el, amelyet a jelenvalólét tekintetében már eleve hangol az azt megelőző diszpozíció. A létnek ez a struktúrája az azt megnyitó „barát” hangja felől gondolható el, így ez az együttállás teszi lehetővé a „mint olyanként” való fenomenális érzékelést. Vö. Halász, *Nyelvi differencia megkülönböztetés és esemény között*, 104. Halász Hajnalka Derrida Heidegger-elemzését olvassa: Jacques Derrida, *Heideggers Obr. Philopolemiologie (Geschlecht IV)* = Uő., *Politik der Freundschaft*, ford. Stefan Lorenzer, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2000, 426.
43. Derrida az esemény tervezhetetlen jellegét emeli ki mint talán legfőbb konstitutív összetevőt: Jacques Derrida, *A Certain Impossible Possibility of Saying the Event*, ford. Gila Walker, Critical Inquiry, 2007 Winter, 441, 450–451, 457. „The even falls on me, because I don't see it coming.” *Uo.*, 451. Wellbery szintén a véletlen tényezőben határozza meg az esemény lényegét, ahogy egyébként Koselleck is: Koselleck, *Ábrázolás, esemény, struktúra*, 171. Ehhez még: „Az esemény visszafordíthatatlan jellege az esemény meghaladhatatlanságát is jelenti, ami végső soron bevésettségének, írásos karakterének köszönhető (abban az értelemben, hogy az inskripció nem az esemény hordozója, hanem annak nyoma).” Lőrincz Csongor, *Az olvasás ismétlése. Materialitás és kultúrtechnikák az irodalmi szövegben*, Kijárat, Budapest, 2010, 26.
44. „Csupa dolomit alul zöld és sárga vörhenyes erdők / Tarka szonya s kötény terebélyes asszonyosság derekán / Aztán övön felül csak csupasz és meztelen feketeség / S végre a csúcson hősapka tiszteletes fehér hajkorona”.

45. „S szóltam döbbenve magamhoz mért is vagy hát a világon / Mi tart itt ez a zöld televény vagy a bérci magasság / »Szürke elmélet« hogy tudjam mindennek mi a miértje / Vagy a latin narancsligetek »lombok közt izzó aranya« / Hogy boldog akarok lenni vagy annál több s van-e több s van-e más [...] Van-e hát élet túl a szerelmen van-e lét az életen innen”.

46. Fontos lehet, hogy ez a választvonal, amennyiben az maga a differencia, nem szilárd határként, hanem az elkülönülő entitások folyamatos egymásba játszásának tereként nyílik fel: „Egyszerre kétféle dallam szólt lelkemben szörnyű macskazene / Külön mindkettő remek együtt gyötrelem és üvegkaparás”.

47. „A csatorna és a latrinák közeléből kintorna bús mekegése / Amitől édeset és undokat álmodik vackán a tízéves férfigyerek / Paplan alá dugva fejét dobogó szívvel barna boszorkány combjairól / Így vergődtem én émelygős szívvel s szorongva dobogó gyomorral / S emlékeztem egy régi lépcsőház vásott kövein futottam fel és le”.

48. Mindennapi tapasztalatként ismerős lehet a gyomor és a szív közötti nagyon is biológiai funkcióeltolódás, amelynek következtében az érzések gyakran a gyomorban koncentrálnak (idegesség, szorongás stb.). A köznyelv maga is bír a gyomrot illető metaforikus fogalomrendszerrel, lásd például: „mintha pillangók lennének a gyomromban” (mint a szerelem érzetének popkulturális nyelvi megjelenítése). A gyomor ekkor az érzések fenomenális tapasztalatként történő interpretációját végzi el, bizonyos érzelmek médiuma. Az észrevételért Báthory Kingát illeti megkülönböztetett köszönet.

szemle

Minden megvan

SZILÁGYI MÁRTON: *A KÖLTŐ MINT TÁRSADALMI JELENSÉG*

Szilágyi Márton magisztrális Csokonai-monográfiája egyszerre felvillanyozó és félelmetes. Felvillanyozó, mert egy komplett kis világot támaszt fel szövegforrásokból, s egyúttal olyan kutatói világba enged bepillantást, mely párját ritkítja, mely képes arra, hogy egy alapvető tananyagot rajzoljon át szinte teljes mértékben. És félelmetes, mert lenyűgöző teljesítménye nyomán belegondolni is rossz abba, milyen egyéb agyonemésztett „biztos” tudásunkról derülhet(ne) ki kellően állhatalos forrásgyűjtés és forráskritikai olvasás után, hogy a fele sem úgy van, ahogy eddig gondoltuk. Csokonai Vitéz Mihály nevét a kisiskolások is ismerik, a nemzeti örökség egyik költőóriása, verseinek releváns része pedig transzparens szöveg. Mégis, csupán ezzel a 2014-es könyvvel történt meg az életével való első (forrás)kritikai számvetés.

A kritikai jelző fontos itt, ugyanis a legszorosabb kapcsolódási pontokat az ún. „critical biography” hagyományában találja meg a kötet saját célkitűzéseivel. Ez pedig annál inkább kézhez álló a szerző számára, mert több kiváló kritikai szövegkiadás jegyzője, a „kritikai” pedig lényegében itt is, ott is ugyanazt jelenti: tudományos fokú igényességet és tudatosságot. Koherens módszertani protokollt, maximális forrás-használati körülmények, szakszerű adatkezelést, a saját hang sajátosságainak és történetiségének szüntelen (ám feleslegesen nem hangoztatott) figyelembe vételét, a valószínűségi faktorok, felmerülő alternatívák szüntelen mérlegelését, illetve a nyelvi közlés nehézkedéseinek, az ellenőrizhetetlenségek megjelenésének és a motivált, olykor túlonúl is fantáziadús múltkitöltési ösztönzéseknek a szakadatlan fegyelmezését.

A könyv sikerültségének egyik legfőbb oka, hogy erőfeszítései nem a témában igen markánsan jelen lévő szakirodalmi hagyománnyal történő leszámolást irányozzák, hanem a saját „változat” felkínálását, minden egyes pályaszakasz vagy kiemelt életesemény kapcsán. Ez a bizonyos saját változat pedig olyan körülmények között forráskezelés, az adott kontextusok összefüggéseinek olyan mesteri átlátása nyomán épül ki – melynek külön érdeme, hogy e folyamatszerű kiépülést a munka mindig láthatóvá, utánkövethetővé is teszi –, hogy egyik fejezetben sem igen hagy kétségeket a megidézett és az ajánlatként újonnan felmutatott eredmények helyi értékét, valószínűségi fokát illetően.

A nyelv, amelyen ez a kötet szól, nem történet-, hanem módszer- és problémaközpontú. Nem a lekerekített diegézis kialakításának vágya vezérli, hanem az utóbbi évek irodalomtudományában általánosan is tapasztalható (meta)narratív reflektáltság fő áramához kapcsolódva, figyelmének egyik fókuszában mindig az áll, hogy a „kritikait” milyen pontokon kezdte ki az eddigiekben, s kezdheti ki aktuálisan az elbeszélés különféle alakzatainak nyomása. Ennek tükrében rendre fel-

tárja a legendaképzés, a tragizáló felmagasztosítás vagy éppen a románcos szentimentalizálás szükségszerűen fikcióképző, s legtöbbször jellemzően adathiányból fakadó effektusait a Csokonai-szakirodalomban, tudatosan kerülve a detektált „megoldásokat”. A szépirodalmi jellegű műfajszerűség veszélyeit itt egy olyasféle józan és kiegyensúlyozott tudományos minimál retorika oldja, mely, ahol kell, hajlandó lazítani rigorózusságán, ugyanakkor szüntelenül kész felbontani saját jólformáltságát. Problémákat vet fel és old meg, illetve valószínűsít lehetséges megoldásokat, s csak mindezekkel együtt érdekelt egy átfogó saját elbeszélés (és nem történet) létrehozásában. Nem a kötet beszédmódja „bombasztikus” tehát – sokkal inkább a bibliográfiája.

A figyelem másik fókusza a monográfiában a (meta)nyelvi tudatosság mellett a mindenkor „írásbeli nyom” (15.). Pontosabban a Csokonait bármilyen módon potenciálisan hordozó írásbeli nyomok tömege. Szilágyi e téren valóban rendkívüli feltáró munkát végzett. Nemcsak az eddigi vonatkozó biografikus szakirodalommal vet számot, hanem olvas korabeli egészségügyi alaprendeletet, céhes szabályzatot, várostérképeket, kollégiumi jegyzőkönyvet is. Már-már vadító az a fajta igényesség, melynek jegyében szinte elnézést kér, hogy Csokonai anyagi helyzetének kérdésében a Debrecen városi adókönyveket bizony nem nézte át (335.). Mindezzel olyasféle történészi, sőt helytörténészi mélységig jut el, mely lényegében páratlan a jelenlegi irodalomtörténészi mezőnyben.

A forráskezelés mindezzel együtt úgy példaértékű, hogy már-már zavarba ejtő. Hiszen a kollégiumi iratanyag mindig is ott volt a helyén, csak szemügyre kellett volna végre venni. Szilágyi mindig elmegy és mindig feldolgoz minden dokumentumot, amit lényegesnek tart. Ezzel pedig olyan filológiai hagyományokat észt újja, amelyek a közelmúltban feldúsuló hiánypótló szövegkiadásokat is motiválják, s amely erőfeszítések – „oda kell menni” és „jól meg kell nézni” – jellemző módon erősen jelen vannak az elmúlt évek összes Martinkó-díjas tanulmányában is.

A „mikrotörténeti” lépték nagytípusjellege, vagy máshonnan, az adatokat mikroszkopikus méretekig feltérképező, majd szétszedő maximalizmus mellett leginkább az a fajta irányultság szavatolja e vállalkozás sikerét, hogy Szilágyi mindig lehetőségek háttérén méri meg és fogja fel a forrásokból „kritikailag” kibontakozó Csokonai manővereit. A *lupe*jelleg mellett ez a fajta alternatívaközpontúság magyarázza a költő választásainak szinte mindig más lehetséges életpályamodellekhez viszonyító, árnyalt értelmezését. A „költőt” hatékony társadalmi cselekvőként, kezdeményezőként elgondolva Szilágyi folyton arra kíváncsi, hogy az miként lép interakcióba társadalmi „környezeteivel”, városával, családjával, kiszemelt mecénásaival, kiadóival, rajongóival. A „nyomokból” rekonstruálható Csokonait a szokatlansággal, a szabálytalansággal (32.), a kivételessel (33.), vagyis az atipikussal definiálva ráadásul az is érdekli, hogy ezen atipikusság miféle kapcsolatban áll a „tipikussal”, s ennek nyomán miért is lehet dinamikus normaalkításról, mobilitási stratégiáról, innovációról beszélni e 18. századi írőembert illetően. Mindehhez persze lenyűgöző mértékben szükséges ismernie azt a bizonyos korszaktípikust, s osztani azt a legtágabban „kulturális megelőzöttségként” aposztrofálható álláspontot, mely szerint a társadalmi ágenciát is mindig determinálja a közege, azzal együtt, hogy néha amaz egyszersmind jelentékenyen visszahathat létesítő meghatározottságaira.

A hermeneutikai kör rész-egész viszonyára emlékeztető kölcsönhatásban az atipikus megértése tehát mindig segít jobban megérteni magát a „tipikus egészet” is (58.).

Munkája közben Szilágyi mindig kész kinyilvánítani éppen adódó kételyeit. Fontos megjegyzéseket olvashatunk arról, hogy kizárólag hipotetikus lehet a tudásunk a korszak intimitásáról (194.), a verseket felhasználó közösségek befogadási szokásainak körülményeiről (267.) vagy egy-egy családtörténeti momentum tipikusságának/atipikusságának eldöntéséről (64.). Ez az egész kötetet átjáró józan szkepszis azonban nem gátolja meg a szerzőt abban, hogy ott, ahol ennek különösen nagy jelentősége van, megkíséreljen például érzelmi viszonyt rekonstruálni. Ezek a témainterpretációk pedig minden, rá is erősített szkepszisünk ellenére azért lehetnek meggyőzőek, mert nem „fikcionálisak”, nem pszichologizálók, hanem a fellelhető források mátrixában kritikailag benne álló, logikailag vezérelt, már-már oknyomozó műveletek. S bár a vizsgálati eredmények gyakorlatilag kivétel nélkül mást mondanak, mint az eddigi bevett szakirodalmak, épp emiatt a körültekintő logikaiság miatt nem érezzük egyetlen pontját sem szenzációhajhásznak, hanem szabályosan levezetett bizonyításnak. Az már csak egy mindehhez részlegesen kapcsolódó külön tény, hogy az új eredmények összegző artikulálása mindig szerény, néha már túlon túl is az (jó példa erre a „kupori cívisasszony” édesanya képének teljes átrajzolása, melyet a szerző „némiképpen megingatásnak” nevez – 386.).

A több szempontból kiépített meggyőző erő biztos működésének további záloga a kötet diszciplináris magabiztossága. Szilágyi történészi vonzalmak közismertek, s erre nagy szüksége is van e kötet céljainak megvalósításához. Nem csalódunk, hiszen a munka hitelesen kezeli és fogja egybe a folklorisztika, a helytörténet vagy éppen a medicinatörténet szárait, s csak ott és olyan mértékben alkalmazza azokat, amennyire válaszaihoz szüksége van rájuk. Ez a visszafogott, de mégis határozott interdiszciplinaritás pedig az ún. kultúratudományos távlatnak is példát mutathat, melyet bár némileg elmarasztal a szerző kissé terjedelmes, ám véreteres módszertani alapozásában annak diffúz jellege miatt, talán éppen emiatt a jelleg miatt lehet terepe s közege egyszersmind magának a kötetnek is. Hiszen az van annyira „kultúratudományos”, mint amennyire mikrotörténeti, már csak azért is, mert jóval többről szól Csokonai Vitéz Mihály életénél.

A feladatteljesítés tudatossága ugyanakkor szigorú és kitartott határok megvonásával is együtt jár Szilágyinál, amennyiben deklaráltan távol tartja magát például a Csokonai-művek poétikatörténeti vagy szövegimmanens értelmezésétől (423.). A „műelemzések” pedig nem is hiányoznak, hiszen az alapkoncepció annak a belátásnak a látens megerősítése is, hogy egy költői életmű nem feltétlenül következik egy életút eseményeiből, hogy az életrajzi olvasat legalábbis csak egy a sok közül, hogy élet és irodalom „nagy kettő” tud lenni, amellet, hogy mindig is kölcsönös feltételezettségben állnak.

A kötet nemcsak megírtságában, hanem megkomponáltságában is igen kompakt. A mindenoldalú fegyelmezettséget talán az Arany János-exkúrsus és *A kultusztörténet illetékessége és határai* című kvázi exkúrsus rövidített, szerveesebb beépítése erősíthette volna tovább, a kötetről beszélve azonban semmi jelentősége nincs ezeknek a megjegyzéseknek. Az opus alapvető jelentőségű ugyanis, mely

nyomán minden tankönyv Csokonai-fejezetét át kell írni. A módosítandó fejezetek pedig ráadásul bedolgozhatók egy olyasfajta, még az alsóbb szintű oktatásban is termékeny metakeretbe, amely a koncepciózus (költői) énkiteljesítés jelenségeinek világába vezet be, mivel – s ezt Szilágyi könyve gyönyörűen megmutatja – Csokonai életútjának ez az egyik szervezőeleme.

Egy olyan felettébb „valószínű” Csokonairól van itt ugyanis szó, aki a korszakban rendhagyó tudatossággal próbál ki karrierlehetőségeket, próbálja megépíteni közösségi perszónáját. A kötet tanúsága szerint ebben a fajta önmárkázási kontextusban szemlélhető a kollégiumi „kicsapatás” ügye is, mely motivált folyamat Csokonai részéről, s melyet már ekkor a nyilvános költői megmutatkozás előkészítésének igyekezete mozgat, de ilyen életütepizód a szintén innovatívnak minősíthető sárospataki jogi pályaorientáció is, vagy éppen a lapszerkesztői habitus megkísérlése. Ennek tükrében gondolhatja komolyan Csokonai, hogy magához az uralkodóhoz fordul egy kis birtokért, mely az irodalomnak szentelt autonóm, szellemileg független életformát tenné számára lehetővé. Ennek keretében tartja számon tudatosan műveinek lehetséges „felvevőpiaci” bázisait, gondolja ki kötetének terjesztési szisztémáját, játszik funkcionális komplexitással nevének háromalakúságával. Ennek fényében tervezi meg egészen egyedi saját cívisvárosi házrészét, mely egyszerre lenne a „nádasházak” között (világ)polgári hajlék és múzsák otthona, vagy olvassa fel szándékolt teátrilitással *Halotti verseit* a főúri temetésen. Az utóbbi aspektus pedig ráirányíthatja a figyelmet az alternatív Csokonai egy egészen izgalmas, eddig így még szintén nem látható jellegzetességére, mely ráadásul az előbbieken emlegetett közoktatási dimenzióhoz kapcsolható – arra, hogy nemcsak jó és népszerű költő, hanem jó és népszerű pedagógus is. A hangsúlyozott testi jelenlét, a látványos színpadiasság, a szemléletesség, a gesztikuláció, az ének, a nevetés, vagyis a mimus és a performansia kiaknázása ugyanis Szilágyi rekonstrukcióiban a tanító/előadó Csokonai egyik fő hatóeszköze (vö. 126.), ezzel pedig manapság, az összművészeti estek, költészeti fesztiválok, kultúrperformanszok és irodalmi happeningek világában igencsak divatosnak számítana.

Egy olyasféle „agens” formálódik ki a monográfia lapjain, amely úgy működik, mint a jó alkalmi költészeti, amelynek nem mellékesen igazi mestere: biztos hatás-keltéssel, ügyes manipulációval, könnyed profizmussal. Az pedig, hogy élete nem elég hosszú ahhoz, hogy mindez beérjen és „profitot termeljen”, egy más kérdés – túlságosan is „tipikus” kora pedig amúgy sincs még rá felkészülve. Az innovatív húzások ráadásul édesapjától és édesanyjától sem állnak távol, utóbbtól különösen nem, aki a monográfia alapján fia szellemi örökségének valóságos 18. századi menedzsere, koncepciózus fellépésével még egy Kazinczy Ferencet is zavarba ejt.

Ez az új Csokonai, akit a kötettel megkaptunk, láthatóan nagyon más, mint a régiek. S nagyon más ez az új Csokonai-biográfia is. Minden nagy tudósnak az életében van legalább egy olyan mű, amelyhez nem férhet kétség a tekintetben, hogy túléli őt, fenntartja nevét. Bár a jövő nyilván nyitott, s legyen is az, a „nyomok” arra mutatnak, hogy Szilágyi Márton e művével már elkészült. (*Ráció*)

Fronthatás

MARNO JÁNOS: *HIDEGHULLÁM*

Marno János költészetével kapcsolatban a kritikák, tanulmányok sokszor a poétikai sajátosságok mellett (vagy helyett) azt vizsgálják, hogy a szerző milyen alapelvek, megfontolások alapján alakítja ki azt a poétikát, versbeszédet, nyelvi és logikai rendet, amely az egyes köteteket jellemzi. A háttérben egyrészt az áll, hogy olyan termékeny, sok kötetet felvonultató pályáról van szó, amelyben váltások, alakulások és visszatérések, megújuló és újrarajzolt mintázatok egyaránt érzékelhetők, a módosulások jellege azonban a nyelvhez való viszony, a költészet természetéről való gondolkodás alapvető változását is feltételezi. Az epikus keretekre épített látomásos intellektualizmus, az olvasó számára rejtvényként működő, metaforikus versnyelv a kezdetektől jellemzi a Marno-lírárt, azonban az utóbbi évtizedben ezt a megszólalásmódot a nyelv személyhez és testhez kötöttsége, a személyes történetek, emlékképek és tudati tartalmak elbeszélhetőségének kérdése árnyalja: az olvasó (a kritikus) számára úgy tűnik, hogy a szövegekben érzékelhető titokhoz, enigmához az alkotói szándék, műveltség, teoretikus alapállás megismerése és megértése során juthat közelebb. A szerző személyére, érdeklődésére való fokozott odafigyelés másik oka az lehet, hogy Marno maga is szívesen nyilatkozik saját álláspontjáról, reflektál a róla megjelent írásokra, így voltaképp nehezen hagyható figyelmen kívül a tudatosság, amely az újabb generációk számára „apafiguraként” feltűnő szerző szöveghez, poétikához való hozzáállását jellemzi. Az utóbbi években a Görföl Baláznak adott interjúbán (Görföl Balázs, *Hűen az anarchiához*, Jelenkor Online, 2014. július 31.), illetve a Bartók Imrével folytatott, a *Ex Symposion*-ban közzétett levélváltásban (*A Walter White-szindróma a költészetben, avagy kényszerpályák a szabadság labirintusában*, Ex Symposion, 2014/86., 1–25.) fogalmazott meg olyan szempontokat, amelyek segítségével az utolsó kötetek poétikája értelmezhető. Ilyen, a Marno-olvasáshoz iránymutatásként is használható motívum az ún. „költészetutánzó költészet” elvetése mint poétikai alapelv; a kívülállás élménye (hogy bár egyszerre többféle kortárs irodalmi paradigmával tart rokonságot, de maradéktalanul nem sorolható be egyikbe sem); valamint az a tapasztalat, hogy a vers elsősorban nem a belső tartalmak, a tapasztalatok kifejezésének eszköze, hanem épp ellenkezőleg, a nyelv működése, a versírás folyamata juttat hozzá az érzelmi és értelmi tartalmak komplex kifejezéséhez, ezzel együtt pedig a megértéshez.

A 2015-ös *Hideghullám* versei megfelelnek ez utóbbi alapelvnek, és voltaképp folytatják, elmélyítik, nem pedig felülírják a pályá megelőző köteteinek, a *Nárcisz készülnek* (2007), *A semmi esélyének* (2010) és a *Kairoznak* (2012) a poétikáját. A kilenc ciklusba rendezett versek nagyjából hiátusokkal, hasadásokkal, résekkel teli építménynek tekinthetők, ahol az olvasó feladata az üres helyek feltöltése, kiegészítése, valamilyen gondolati és emocionális tartalom konstruálása. Marno azon jellegzetes szerkesztésmódja, mely szerint a téma felvezetése, előkészítése helyett már a vers első soraiban cselekvéses, epikus szituációt vázol, itt is jellemző. Ahogy

az is, hogy a befogadás elsődleges forrása a vers beszélőjének a figurája, a megértés lehetőségei szempontjából jelentőséggel bír a többnyire egyes szám első személyben megszólaló alany viszonyulása az általa (a mondandója által) teremthető világhoz. A külvilág „leírása” helyett a különböző nézőpontokból való „körülírás” jelenti a megismerés lehetőségét, azonban míg a korai kötetekben a körülírás technikája a fragmentált, a hiba poétikáját működtető szerkesztésmóddal párosult, addig itt épp ellenkezőleg, a részletező versbeszéd látszólag a tárgyak és történetek precíz lejegyzését szolgálja, a gondosan szerkesztett mondatok tematikus szétartása azonban inkább az éppen formálódó olvasat elbizonytalanítását eredményezi. Az ismétléses alakzatok, a mondathosszúsággal, a mondat szerkezettel operálás rendszerint átgondolt és kiegyensúlyozott: úgy tűnik, a beszélő és a tárgyak, a beszélő és a másik viszonyának a végletekig árnyalt bemutatása, a versbeli világ gondos felépítése a tét. Azonban a vers egészében mindig inkább a jelentés szóródása, nem pedig a rögzítése tapasztalható, legyen szó a Pilinszky-féle kétsoros formákról (*Egy költői kérdés; Egy szónoki kérdés*), a József Attilára jellemző metaforikus építkezésről (*Bronzkor; Pókhásúak*), vagy akár a Tandori- és Petri-féle, narratív jellegű szövegalkotásról (*Kiürülten és kiürítve; Egy nehéz kő éjszakája*). Ugyanígy külsődleges, egyfajta keret a tárgyiasság jelenléte is a szövegekben: voltaképp nem valós objektumok felvonultatása megy végbe, hanem a tárgyak, a természet elemei, a tereptárgyak, a testek, a testrészek, sőt a szereplők metaforikus jelentéssel történő felruházása történik meg. A tárgyak közötti viszonyok így voltaképp nem a tárgyi világ leírását szolgálják, hanem egy olyan képzeletbeli, álomszerű tudati összefüggésrendszer feltárását teszik lehetővé, amely a vers alakulása során létesül (*Akt; Lakoma*). Arról sincs szó, hogy a vers szerveződésének folyamata valamiféle traumatikus vagy emlékezeti valóság utólagos feltárására irányulna, vagy hogy a személyes történetek, az életanyag elbeszélését, a tudatból való felelevenítését, feltárását szolgálná. Annak ellenére, hogy a versek beszédmódja helyenként a traumaszövegek, a biográfiai műfajok technikáit idézi (például a *Vasderes* ciklus versei), voltaképp ez is csak keret arra, hogy Marno visszatérő témájának – a világ és a világban létező én kölcsönhatásának – a kifejtése újra meg újra megtörténjen.

A fent említett levélváltásban egy helyen a következő megállapítás szerepel: „amikor írok, akkor valóban szisztematikusan választom le a tudatomat (beleértve a tudattalant és a tudatküszöböt is) magamról, az én-vezérelte gondolkodásról, és csak az izgat, hogy a vers merre, hogyan és mit akarózik megélni, megmondani” (5–6.). Vagyis a vers nem a szerzői szándék tükröződése, hanem épp ellenkezőleg, egyfajta automatizmusként működik, ahol az alkotóelemek elrendeződése nem egy adott szubjektumból következik, hanem a nyelven belüli lehetséges (például logikai, asszociatív, metaforikus, metonimikus stb.) összefüggések szerint szerveződik. Az új kötet szövegalkotási módszerében voltaképp tetten érhető ez az ars poetica. A kilenc ciklusba rendezett versek legtöbbszörének szerkezetére a rétegződés, a címbe jelölt fogalom jelentéstartalmának a prizmaszerű sokszorozása jellemző: a Marno-féle versszöveg komplexitását és egyszersmind enigmatikusságát az az eljárás biztosítja, hogy – a szavak által meghatározott denotatív és konnotatív, intertextuális vagy kollektív jelentéseknek megfelelően – egyszerre több szemantikai szint nyílik meg, a hétköznapi jelentésségtől a kozmikus, metafizikus távlatokig. Ahogy a

kötet egyik kritikusa, Bacsó Béla megfogalmazza: „A költő kimozdít, mozgásba hoz, felemel, felnyit, olyan tereket nyit meg, amelyek nem összetartozók, csak egyetlen módon érintkeznek, amennyiben kényszerítve vagyunk ezeknek a felmérhetetlen, vagy éppen szinte alig feltűnő távolságoknak az áthidalására, de a vers, a költői szó képes újra és újra ennek a tér-köznek formát adni.” (Bacsó Béla, *„A mese hamva”*, Élet és Irodalom, 2015. szeptember 4.) A verscímekben közölt téma, dilemma – önmagán túlmutatva – egy az egyeditől az általánosig, fokozatosan, lépésről lépésre (metaforáról metaforára) táguló problémásort nyit meg. A versek témái voltaképp a legáltalánosabb emberi dilemmák, mint az öröm, szomorúság, félelem, szorongás, a test leghétköznapibb tapasztalatai; azonban a mélységük és a katartikus hatás, amelyet az olvasóra gyakorolnak, abból származik, hogy az egyszerű egyedi minőségekből és tartalmakból a bonyolult és általános, kozmikus és metafizikai vonatkozásokig jutnak el.

Példa erre *A gyönyör magva* (34.), amelyben három szint, három téma kapcsolódik össze: a szexus utáni üresség általános érzete, az agyaggalamb-lövészet mechanizmusa és a városi galambok etetése egyaránt arra mutat rá, hogy van olyan, hogy gyönyör, és van, ami a gyönyörhöz hasonló, de nem az. A három, egymástól látszólag távol eső témakör kiasztikus és metaforikus képzettársításokkal lesz egymásba fűzve: a gyönyör létezését egyszerre kérdőjelezi meg és bizonyítja az, hogy csak pillanatnyiségében érzékelhető, és voltaképp semmilyen tartós változást nem okoz abban, aki megélte („Nem marad hátra a gyönyörből semmi / a gyötrelmen kívül, amit a gyönyör / elfojtott közben könyörtelenül”). Az agyaggalamb-lövészet motívumában a pusztítás vágya és a vágy beteljesülésének talmi jellege válik transzparenssé, hiszen valójában nincs élőlény, amelyet el lehetne pusztítani („a reflexek is tompán végzik tovább / a dolgukat, mintha agyaggalambot / kellene mindjárt szitává lőni, / agyaggalambot, mely a légynek nem / ártott volna egy szóval sem, nem tolt a / előre-hátra a fejét totyogva / a mocskos flaszteron bosszúságodra”). A valódi galambokat, a „flasztertubicákat” ábrázoló jelenet pedig szintén a hiányt (a beteljesülés, a gyönyör elmaradását) viszi színre, hiszen a madarak, akik „mintha ólomszárnyakon röpdösnének”, valójában nem repülnek, sem a maguk örömeire, sem azért, hogy valaki számára célpontként szolgáljanak. Az élő és élettelen minőségek felcserélése, az anyagszerűség mint metonimikus kapcsoló elem, valamint az én és a dolgok közötti viszony új kontextusba helyezése, mintegy megismétlése a kötet jellemző eljárásai közé tartozik. A szövegalkotás, a szerkezeti felépítés szempontjából figyelemreméltóak azok a megoldások, nyelvi és vizuális asszociációk, amelyek a *Helyzetdal* (181.) című verset jellemzik. Itt a fájdalom kifejezésének az igénye jelenti az alaphelyzetet, amellyel a gázrezsón melegített teavíz képe lesz párhuzamba állítva. Ahogy a takaréklángon égő gázrózsa csak lassan tudja felmelegíteni a teavizet, úgy ezzel egy időben a fájdalom is lassan és fokozatosan uralja el a testet: ahogy a felforrt teavíz is – feltételezzük – sápol, tehát hangot kap, ennek lejegyzése tulajdonképpen hangadás a fájdalomnak is: „Hangot adnék a fájdalomnak, de / félek, hogy az nem fog hasonlítani / a fájdalomra. [...] Gázrezsónk bal rózsája ki- / zárólag takaréklángon képes / dalra hevíteni teavizemet.” A záró, a nyári nap melegében, tűzében kinyíló muskátlikat is rózsaként

idéző kép pedig mintegy összefoglalja, egyesíti az előző kettőt: a testi forróság, fájdalom (láz)rózsáit és a gázrózsákat a kinyílt rózsák képével helyettesíti. A *Gravitáció* (92.) a címbeli fogalom eredeti (a Föld tömegvonzására vonatkozó) jelentésén túl háromféle metaforikus értelmezést von egybe: az emlékezet, a múlt jelenbeli cselekvéseinkre gyakorolt hatása, az anya és fia közötti megkérdőjelezhetetlen, felszámolhatatlan kapcsolat, valamint a testnek a természettel vagy a katasztrófákkal szembeni tehetetlenségének „gravitációs mezeje” kerül egymás mellé. A vers volta-képp a fizikai, a morális és az emocionális kötöttségek természetéről, azaz az emberi létezés törvényszerűségeiről beszél.

Összességében a *Hideghullám* versei arra a kérdésre (is) keresik a választ, hogy milyen módon lehet kifejezni a világban való létezést, azonban az egyes versek más-más epikus vagy motivikus keretben fogalmazzák meg ezt a tudást, illetve az ezzel kapcsolatos kérdéseket, a világgal való találkozás alapvető élményét, és akaratlanul is hatással vannak ránk. Tüneteket okoznak, mint az érkező frontok kölcsönhatásai, amelyek nyilvánvalóan jelzik az idők alatt bekövetkezett, végbement sérüléseket, változásokat. (*Magvető*)

NAGY CSILLA

Keveset fog

R25 – A RENDSZERVÁLTÁS UTÁN SZÜLETETT GENERÁCIÓ A MAGYAR LÍRÁBAN

Mennyi legyen

Hány verset olvasol el tőle ahhoz, hogy eldöntsd, érdemes odafigyelni egy költőreménységre? Hány jó vers után gondolod, hogy ő egy ígéretes szerző, és több mint önjelölt? Három. Ugye? Három a magyar poétaigazsági minimum. Ennyi jó szöveg biztosan kell ahhoz, hogy a fölc sillanó érdeklődés rokonszenvbe, tudatos figyelembe forduljon. A szerző–szöveg–arány tehát ebben az antológiában alulról üti a lécet, korrekt, még éppen elfogadható. Annál nagyobb a szerkesztő felelőssége, hogy melyik három művet választja ki. A válogatott anyag egyenletes minőségétől és karakterességétől függ, hogy szület-e elbillenő ítélet. Áfra János vállalja ezt a felelősséget az *R25* lapjain, a rendszerváltás után huszonöt évvel jelentkező fiatal költészet antológiájában. A kötet huszonöt olyan lírikustól közöl három-három verset, akik már e történelmi fordulópont után születtek, „a blogszférában szocializálódtak”. Akik közül sokak műve „az online kulturális szféra térnyerése előtt aligha jöhetett volna létre” – ahogyan a szerkesztő fogalmaz. Ez valóban megkülönbözteti az *R25* szerzőinek hangját az idősebbekétől? A születési év befolyásolja lírájukat meghatározó módon? Van annyi alkotó ember ebben a nemzedékben, akik munkája érdemes a nyilvánosságra?

Hiszünk az antológiákban?

Általában nem. A mindenkori szerkesztők ambíciója heroikus. Egy antológiában ráadásul látványosabbá válnak pro és kontra meghozott népszerűtlen döntéseik. Mi csak találgathatjuk az okokat, vagy föltételezhetjük a pusztán esztétikai alapot. Elvileg adott a lehetőség, hogy a figyelmünket addig elkerülő tehetségek közül egyeseket ezeken az oldalakon fedezzünk föl. Azonban a válogatás kritériumrendszere – legyenek ezek akár ünnepi, akár hazafias tematikai, akár nemzedéki-biográfiai szempontok –, valamint a látteleként elkönnyvelhető tanulság minden újabb nekifutás esetében vitatott. A kritika számon kérő szempontjai változatosak lehetnek, de szerkesztő aligha marad elmarasztalások nélkül, recenzense ellenségek nélkül. A legifjabb, huszonéves lírikusok antológiájának gondolata első hallásra kétségeket ébreszt. Ismét olyan publikumért kiáltó együttállásnak lehetünk tanúi, mint amikor Ady, Babits, Juhász Gyula, Balázs Béla egy kötetben debütált? Engedékenyebb hozzáállással is gyanút kelt a huszonötös – vállaltan esetleges – szerzői keretszám. A „megszólalásmódok és attitűdök egységbe foglalható sokfélesége” alighanem bármelyik irodalomtörténeti pillanatra igaz, miközben Áfra arra hivatkozik, hogy ez csak most, az internet térnyerésével vált „elgondolhatóvá”. A megismerés után kétségeink sem maradhatnak afelől, hogy a nagy merítés hiábavaló. Van ugyan fogás, de az arra érdemes szerzők kis csoportját már másik hálóval is kifogtuk, megismerhettük őket önálló köteteikből. Pedig akár örülhetnénk is. Ha csak e kevesek munkáiból állna össze egy kötetre való, akkor kritikánk pont ellenkező előjelű lenne.

Miért így szép

A tematikus szerkesztés kedvcsináló, eltér a *Szép versek* betűrendes válogatásától. Meg is van az esély arra, hogy meghalljuk, hogyan beszél, milyen hangsúlyokkal vagy felhangokkal ez a nemzedék mint csoport. Azonban a kitartó olvasók elől a téma szerinti csoportosítás nem fedheti el a legfőbb problémát. Sőt, az oldalanként változó szerzőiség ki is emeli azt a tény, hogy a válogatás finoman szólva is egyenetlen. A füzetke vékony, és sajnos jó, ha hatan állva maradnak egy képzeletbeli élménydetektor költészetérzékelő tesztje után. Ennél sokkal nagyobb probléma, hogy bizonyos szerzőktől kiválasztott három-négy munka között is óriási az esztétikai különbség. Ez az egyenetlenség Biró Krisztián, Balogh Zetas Péter, Borda Réka szövegeivel kapcsolatban a legzavaróbb.

A *Csendes környék*ben például Biró Krisztián egészen merész kapcsolatokat alakít ki konkrét látványok között, annál talányosabb a metaforikus képben rejlő azonosság alapja. „Krematóriumok vannak benned, / a nyakadon mind kitapintható.” A feszültség a harmadik sorban oldódik, itt kerülünk közelebb az azonosítás okához. „Kiket hamvasztottál el magadban?” A kép mértéktartó allegóriává fejlődik, Biró pontosan adagolja a feszültséget és az értelmezést segítő jelentéstani elemeket. A versszak közepén a beszélő hang fókusza élesedik, egyben tematizálódik. „Engem belőled ők érdekelnek / – a sétálók, a szédülékenyek”. A versszak végén az én a *teről* szóló beszámoló részévé válik, beleolvad a kijelölt halmazba:

„addig kérdeznék róluk, amíg / rá nem jössz, hogy én is közülük jöttem”. A második versszak visszahozza a test tematikájú képet, vagyis az allegória folytatódik, úgyes egyensúlyt teremtve a konkrét tárgyiasságok és az elvonatkoztatást segítő fogalmak között. Hasonlóan szép kidolgozása a szerző *Másból nőttem* című darabja. Meglepő ezek után a *Nevek maradnak* elnagyoltsága, a hevenyészve összekötözött motívumháló, a kiszámítható, ellentétes mellékmondatokra épülő logikai rend. Az *optimista* esetében pedig egyetlen költeményben tapintható az esztétikai egyenetlenség. Az óvodai emlékkép eleve veszélyesen nosztalgikus versindítás. Bár a nagybácsi májkómája elvileg ellenpontoszhatná a nosztalgikus nézőpontot, a kontraszt stilisztikailag túl nagyra sikerül, ezért az érzelmességet fokozza. A szabálytalan metrikájú és rímtelen szonett második felében az időszembesítés rezignált-ironikus hangvétele szintén a beszélő nosztalgikus attitűdjét fokozza: „nem dobálunk csillagokat kövekkel”. Ad notam *Ha az életben* (Kispál és a Borz). A ráütő sorok paradoxona pedig túl egyszerű ahhoz, hogy kijózanítóan hasson, és ahhoz is, hogy a verszárlat frappáns legyen.

A könyvvel kapcsolatos égető kérdés tehát, hogy miért ismétli meg a webes felületeknek a minőségi különbségeket elfedő, homogenizáló technikáját a print világában? Hogyan kerülnek André Ferenc, Kali Ágnes gondolatilag kiforratlan, esztétikailag zavaros, széttartó munkái vagy Stermeczky Zsolt Gábor hűtőmágnesegyszerűségű írásai Kerber Balázs, Zilahy Anna vagy Fehér Renátó költeményei mellé? Miért kerül Nagy Hajnal Csilla másik két verse a *Nyugszom békében* című opusszal együtt a kötetbe? Ahogyan Szabó Márton István szakmai megítélésének is jót tett volna, ha a *Mikor már nem* című írás helyett egy kevésbé szentimentálisat közöl a szerkesztő („Gyermekeket szerettem volna tőled. / Csillógó szemű, tündérhajú lánygyermeket”).

A válogatás olyan szerzőket is fölvonultat, akiket erős marketingjük vagy neves kiadónál megjelent kötetük létezése alapján már evidensen költőként tisztel a szűkebb-tágabb olvasóközönség, ám például ennek az antológiának a fénytörésében reálisabban látszik a teljesítményük. Gyöngé. Miért kerültek hát bele? Illik megismételni a szakmailag téves ítéleteket? Emiatt az átfogó, az egyes szerzők, de még egyes versek szintjén is jelentkező egyenetlenség miatt elvész az erős benyomás lehetősége. A kötetben szereplő három verse alapján eldönthetetlen számomra, hogy Borda Réka, Balogh Zetas Péter, Nagy Hajnal Csilla tud-e írni. Hevesi Judit, Kemény Lili és Nyerges Gábor Ádám technikai tudása mögül elő tud-e törni (más versekből vagy az életmű későbbi szakaszában) az élmény? Le tudják-e vetkőzni a nagy gesztusok görcsét? „Eltemetnek majd a galambok” (Hevesi Judit), „Az én bűnöm, hogy apám megváltotta / a világot, de senki nem vette észre” (Kemény Lili: *Bűnbeesés*). Vagy hitelessé tudnak-e válni másutt/később hasonló nagyívűségeik – „Vigyázzunk egymásra álmunkban, / mert semmi sem véd meg ébren” (Nyerges Gábor Ádám: *Nagyon féltem*).

Győrfi Kata, Kemény Lili, Gužák Klaudia, Horváth Imre Olivér költeményei alapján egységes benyomás tud kialakulni, és magamban a folytatásnak drukkolok. Meglepő nézőpontokat és szimbólumokat hoznak hétköznapi társas interakciók vershelyzeteibe. Egy nagyapa empátiás látószögét (így ültünk sokat, sírdogálva, / lecsúszott herékkel, egymás alatt” – Horváth Imre Olivér: *Empátia*), egy hűgét

(„Ő a nővérem // nem hordott melltartót / mert a múzsák nem hordanak” – Guzák Klaudia: *A nővérem*), egy társ izgalmasan beszűkült (elvárás)horizontját („mintha mindig mondanál valamit, / és nekem nincs időm megvárni az első hangot” – Győrfi Kata: *mintha mindig*).

Zilahai Anna, Kerber Balázs, Fehér Renátó és Juhász Tibor azok, akiknek egyértelműen örülni lehet, mert lírájuk feszes, verseikben alig akadnak elnagyoltságok, túlvállalások vagy üresjáratok. A kozmikus távlatokat, kinyilatkoztatásszerű megnyilatkozásokat vagy épp a fennköltnek ható gondolatrítmust esetükben ellenpontozza a kortárs valóságra tett reflexió vagy az önirónia, mint Fehér Renátó alábbi verszárlatában: „Öregen ér tehát a feltámadás reggele. / Mert bennem bujkál félelem és lakik bátorság. / Ezek pedig régimódi dolgok.” (*Ká-európai ismerős*)

Azonban négyenél többen is vannak azok a szerzők, akik sajnos nem kérték nevük elhallgatását, és ez már bizony sok a huszonötre. Nemzedéki látélet éppen ezért nem születhetett.

Aki sokat markol

Ha valami a legfiatalabb költőgeneráció írói sajátosságaként, de a pontosság kedvéért mondjuk csak azt, leszűrhető poétikai tanulságaként maradhat meg az emlékezetünkben, miután az *R25*-öt becsületesen végigolvastuk, az a nagyotmondás. Poétikai-esztétikai nagyotmondás, természetesen: sok valódi mondat, kevés igaz. A sorstragédiákat sejtető magánmitológiák nehezen kerülnek el a rezignáció és elégtelenség hagyományos mintázatait, közhelyeit. „Így halsz bele a saját testedbe” (Baranyi Gergely: *Hazaűd*); „A halál rám adja nászruháját” (Kali Ágnes: *Hétköznapok*); „Csillagok robbannak”, „Eléd futnak a folyók” (Polák Péter: *madarak le-szünk*). A felfokozott érzelmekről számot adó mondatok sokszor banálisra vagy bumfordira sikerülnek. „Belülről sorvadok el, ha maradok” (Bende Tamás: *Szűjték*); „Gyermekeket szerettem volna tőled” (Szabó Márton István: *Mikor már nem*); „befogadtad a bennem nyűszítő állatot” (Bende Tamás: *Nem fordulsz vissza*).

Feltűnően sokan (Hevesi Judit, Bende Tamás, Nyerges Gábor Ádám, Kemény Lili, Polák Péter, Szenderák Bence, Baranyi Gergely) puffogatnak életbevágó eseményekről, fölforgató érzelmekről hírt adó szavakat, melyek közül akár eggyel is nehéz a hitelesség egyensúlyában tartani a költeményt. Így a verssor esetleg épp a társadalmilag is figyelmet érdemlő témákról szólva válik hatásvadásszá, mint például Hevesi Judit *amnéziaterápia* című versének szinte minden sorában („felpróbálok / a legkisebb bakancsot / a Duna-parton”).

Nemcsak a szavak szintjén tehát, hanem – s ez talán még súlyosabb – a versmondatok, mondatok szintjén is általános a jelentés devalválása. „[É]s nem érti meg majd akkor senki sem” (Szabó Márton István: *A táncosnő*); „még önmagadat se hiszed, hiszed el” (André Ferenc: *elszakadó*); „Csak az idő / Kurválnodik veled” (Kali Ágnes: *Festeni tanítottál*); „Én szívesen leszek a sírod” (Kemény Zsófi: *Huszonnyolc*). Ezekben az esetekben a fiatal költő a szó új szemantikájának megteremtését megspórolja, ugyanakkor a lexéma, a szintagma a régi értelmében (ideértve az automatizálódott jelentésmezőt) elcsépelet, üres, így a kontextusban mindenképpen kellő beágyazottság, megalapozottság nélkül marad.

Magasan kitűnnek a mezőnyből a nyitóverset is jegyző Kerber Balázs, valamint Juhász Tibor és Fehér Renátó költeményei (bár utóbbitól a *Fuga* messze nem üti meg itt közölt másik két darabja színvonalát – éppen a fönt vázolt automatizmusok, klisék miatt). Kerber esetében az *Alszom rendszertelenül* (2014, JAK–PRAE.HU), Juhász esetében az *Ez nem az a környék* (2015, FISZ–Apokrif), Fehér esetében a *Garázsmenet* (2014, Magvető) című első könyv szilárdíthatja meg az antológia alapján is fölépülő kellemes benyomást. Kerber legerőteljesebb kézjegye a pontos megfigyelésekből kibontakozó, a képzavar határáig merészkedő, rendkívül szuggesztív képi világ, melyet egy hezitáló, verbálisan vagy mozgásában tétova, de mindig kiszolgáltatott versszubjektum közvetít: „Vársz rá a parton / hozod gyámmoltalan / matracodat”; „A professzor arca kérgesedik. / Basileus, mondja, és átfut / az árkokon egy árnyék”. Hétköznapi szavakból álló szókapcsolataiból fűszeres keverék: meghökkentő látványok, ünnepélyes hangulat és humor származik. Juhász Tibor versvilága azonnal beszippant egy leginkább Sziij Ferencről ismert (igaz, ott kozmikus távlatokat rejtő) kelet-európai atmoszférába, általános emberi és sajátos társadalmi problémáink halmazába. Költeményei harmonikusan kötik be a beszélt nyelvi alakzatok esetlenségét egy sűrű motívumhálóba. A hétköznapi tárgyiasságok, a megfigyelés szenvtelen modalitása jól megfér az intim vagy meglepő helyzetek jelenetezésével. Belesimulnak szövegkörnyezetükbe az olyan banális mondatok is, mint: „Ne egyem magam, szólalt meg.”, „Egy buszmegállóban megálltunk.”, miközben a vers korántsem válik lapossá. Fehér Renátó verseinek „közéleti érzékenysége” (a szerk.), a személyesség családi, politikai és nemzeti kontextusba helyezése, valamint poétikájának kiforrottsága emeli ki a mezőnyből. Az érett hang leginkább a versszubjektum önszembesítő, ugyanakkor számon kérő attitűdjéből, a patetikus és a közhelyes stílus hatásos összegyúrásából származik. Az eredmény elegáns, a szerző metaforikusan és explicite is megfogalmazott kérdései mélyrehatóak.

„Kényszeres nevetés vagyok” – szól Zilahi Anna egyik versének erős kezdőmondata. A szerző azon üdítő kivételek egyike, akik a szabadverset feszesen tudják tartani. Zilahi első sorban karakteres, gyakran felszólító módú megnyilatkozások és a mindennapiság hanyagabb nyelvi hordalékainak keverékével éri el, hogy szövege mindvégig fenntartsa az érdeklődést. Jól él a formát tovább lazító sorát-hajlás lehetőségével is. A mondatszerkezet szétszakító enjambement-jainak ritmikai és jelentéstani funkciója van. Zilahi kézben tartja az egyes költemények motívumszárait is, a vizuális elemek kirajzoltak és egymásba érnek. Versnyelvi megoldásai összességében is bátorságra vallanak és tehetséget ígérnek.

A bátor szókimondás igényét sejtető beszélt nyelvi alakzatoknak, a patetikus hangnemet személyességgel változtató vagy természetes-szexuális képekkel ötvöző nyelvezetnek manapság ritkán sikerül elkerülnie a keresettség látszatát. Kevesek tudnak stilisztikailag fegyelmezettek, pontosak maradni a szabadvers formáján belül, jól élni annak tágasságával. Ahogy kevesen tudják ritmikus költeményben távol tartani magukat a banális megnyilatkozásoktól. Ez jól látszik az *R25* lapjait pergetve. Várjuk a kevesek antológiáját. (JAK–PRAE.HU)

„A legnagyobb költőt idézted”

JUHÁSZ TIBOR: *EZ NEM AZ A KÖRNYÉK*

Ez nem az a környék címmel jelent meg Juhász Tibor első kötete, amely egyben az Apokrif Könyvek sorozatnak is nyitó darabja. A legnagyobb költőt (természetesen József Attilát) idézted – mondhatjuk mi is a fiatal szerzőnek, hogy azzal a poétikai eljárással (szövegkölcsonzás) éljünk, amelyben Juhász versei sem szűkölködnek. A huszadik századi magyar lírai hagyománnyal teremtett erős kapcsolat értelmében a kötet alkotásaiban olyan életművek szólamai csendülnek fel, mint József Attiláé, Kassák Lajosé vagy Szabó Lőrincé. Azonban Juhász sikerültebb versei nemcsak szövegszerű utalások szerint lépnek párbeszédbe az említett korpusszal, hanem egy ennél jóval nehezebb kihívásnak is eleget tesznek, vagyis a későmodern költészet „optikáját” is sikerrel alkalmazzák. Talán éppen ebben jelölhető ki a kötet legnagyobb erőnye, amely szerzőnket kortársai tehetségesebbjei közé emeli.

A kötet tematikája homogén, azonban az azt tagoló öt ciklus mindegyike egy-egy specifikusabb viszony köré épül. Kiüresedő emberi kapcsolatokról, a széthullás különböző szintjein lévő lakónegyedekről olvashatunk, és az itt élő emberekről, akik azáltal tűnnek el, hogy kikülöníthetetlené válnak környezetükből. „A nyomor országairól” „rajzol” „térképet” Juhász költészete a szó legszorosabb értelmében, mivel azt a „környéket”, amelyre a kötet címének deixise is utal, verseinek nyelve hozza létre („Ez húzódik egészen a vasúti felüljáróig, / melynek helyesírási hibásak a lábai”).

A tematika mellett egyéb jellemzők is szegmentálják a kötetet, az egyes ciklusok ugyanis különböző énpozíciókat visznek színre. Az első egység (*A város felé*) legértékesebb, a hagyományt leginkább megszólító alkotásaiban az én csupán a személyragok szintjén érzékelhető, ahogy azt a kötetnyitó vers (*A harangszót várják*) utolsó sorában olvashatjuk: „A tekintetek nem akadnak fenn / a megroggyant házak közötti / szemétdombokon, alig rebbenve / átsiklanak a félig földbevéjt / autóroncokon, a sárba fulladt utcák / tengerén, a telep mögötti völgyön, / dombokon, s egy messzi templom / csúcsára szegeződnek // A harangszót várják, gondolom.” Ráadásul az idézett vers „medializált tekintete” úgy közvetíti a látványt, mintha egy kamera pásztázná végig a tájat. Azonban ennek a látásmódnak a komolyabb lehetőségeit majd csak a kötet harmadik ciklusának alkotásai aknázzák ki. Mindenesetre a lírai én ugyanúgy nem operátora saját nyelvi valóságának (nem tudja, mire irányulnak a „tekintetek”, amelyekhez a szöveg nem rendel személyeket), ahogy a későbbiekben szóba kerülő versek látásmódját sem egy referenciálisan megjeleníthető emberi tekintet perspektívája, hanem a nyelv szervezi. A ciklus egy másik alkotása (*Ami nem hajlik*) szintén József Attila-i versszerző elvekkkel él, ugyanis a költemény saját variánsával lép párbeszédbe (amely bonyolult viszonyt ezúttal nincs mód részletesebben tárgyalni, de a kötetben megjelent verset bárki összevetheti az *Ingatlanbirdetés* című opusszal, amely az *Apokrif* folyóirat egyik felolvasóestjén hangzott el, és a legnépszerűbb videómegosztó oldalon könnyűszerrel megtalálható). Célszerűbb ebben az esetben is úgy olvasni a variánsokat, ahogy Kulcsár Szabó Ernő ajánlja József Attila műképző elveit kommentálva, azaz

nem a tökéletesítés szándéka szerint, hanem annak a későmodern belátásnak a tüneteeként, amely a szövegváltozatok egymáshoz való nyitott viszonyában gondolja el az esztétikai tapasztalat újszerű lehetőségét. Mindkét szöveg él azzal a József Attilától sem idegen képalkotással, amelyben test és annak közege vetül egymásra: „a hámló falakkal együtt testük is elengedte / bőrüket, és úgy esik be nyílt kucsucukon az ég, / ahogy az egymásra rakott lemezekből álló / tetőn az eső”.

A második egység (*Ez nem az a környék*) versei sokkal személyesebb hangon szólalnak meg. A ciklus további egységekre is felbontható: az első öt költemény középpontjában a családi viszonyok állnak; a következő három szövegben (*Ez nem az a környék, Mint ő, Bosszú*) egy eladóként dolgozó barát alakja sejlik fel; az ezt követő két költemény közös vonása, hogy színhelyük egy kocsmá (*Miféle, Szelvények*); az utolsó két vers pedig egy-egy váróteremben játszódik (*Padló, Mennyei Megtévesztés*). Az itt olvasható alkotások énközpontúbbak, mint a következő egységei, ezzel összefüggésben csak ebben a ciklusban szerepelnek olyan költemények, amelyekben arcok jelennek meg. Az anya arca (*Melegebb öl*), egy bosszantó ismerőse (*Bosszú*), vagy éppen a lírai éné: „Hazafelé, egy nedves kirakatban / szemem fölösleges árkait néztem. / Még két sarok, és balra rögtön / az első ház, ahol az ihletnek kell várnia” (*Jó lesz a száraz is*). Utóbbi leírás bizonyos módon mégiscsak kikezdi a személyesség kódjait, hiszen a nyelv ambiguitása miatt az arc ráncait („árkok”) a nem sokkal őt követő, a városi utca térelemeire utaló kifejezés („sarok”) az élettelen közterek képzetébe (vízelvezető árok) írhatja vissza, ezzel pedig a lírai én hasonlóan élő és élettelen ellentétpárjai között oscillál, mint az *Ami nem hajlik* című vers alakjai.

A legsikerültebb talán a harmadik ciklus (*Egy kisváros lételemei*), mivel az itt olvasható költemények hozzáak leginkább játékba a medializált versoptika lehetőségeit. Például az *Adás* című alkotás utolsó soraiban („az adások hálóján / keresztül holdfény szítál a közterekre.”) olyan látvány, az antennák felé közvetített jelek anyagszerűsége („adások hálója”) válik láthatóvá, amely máskülönben vizualizálhatatlan. Olvashatjuk azonban úgy is a zárósorokat, hogy az éjszakai lakótelep ablakain kiszűrődő világosság, a televíziók vibrálása értelmeződik a hold fényeként. A zárlat kétértelműségét már a cím is előrevetíti, hiszen ha az adás aktusát a kései Derrida felől gondoljuk el, akkor az adás csak abban az esetben mehet végbe, ha annak gesztusa rejtve marad. Ez a gondolat viszont nem áll messze Friedrich Kittler ismert gondolatától, mely szerint a technikai médiumok célja az érzékszervek megtévesztése. Tehát csak akkor kapunk valamit, ha elfelejtjük a médiumok működésmódját. Ez az összetett viszony szerencsésen ötvöződik a magyar *adás* főnévben (ajándékozás és műsorközvetítés), melyet Juhász verse is felvillant. Továbbá a szél közvetítő szerepéről sem szabad megfeledkeznünk, amely éppen mint közeg marad láthatatlan: „Az éjszaka először egy eldobott / napilappal mozdul, elvergődik / a parkig, ott széttárja lapjait”; „Beszédhangokat hoz a szél”. A szél azonban nem csak a mediális közegek működésmódjára utalhat (valami egy másikon keresztül válik megtapasztalhatóvá), hanem azokra a cselekvésekre is, amelyek mögül a szöveg kisatírozta az embert, hiszen a tárgyak mozgásáért több esetben is egy láthatatlan instancia felel: „Egy erkélyről félig szívott cigaretta / esik a járdát szegélyező virágágyásba. / Egy reklámszatyor kúszik az úton” (*Részletek*); „az ön-

gyulladó négyszögek hemzsegni kezdenek” (*Városom* 11). Az éjszaka megelevenedése is József Attila-i alakzat: „Láncra vert kutyák körül csörög / kocsifelhajtók kövei közül sarjad, / tűzcsapokat fon körbe a sötét, / egy kocogó asszony lopva körül néz” (*Kassai út*). A sötétség, mint egy féktelenül burjánzó növény fonja körbe a látvány elemeit és oldja fel a köztük lévő határokat. Gyönyörűen képzik le ezt a mozgást a szöveg finoman egymásba szövődő asszonáncái és alliterációi: „nap”, „ablakokat”; „kutyák körül”; „kocsifelhajtók kövei közül”; „sötét”, „körül néz”; „ad”, „áthat”.

A negyedik ciklus (*Városom*) alkotásai inkább prózaverseknek nevezhetők. Az egység első darabja szintén egy médium teljesítményének tapasztalatán keresztül teszi hozzáférhetővé a látványt („Valahol a jelzőlámpák füzerei között ott volt a / mi otthonunk is, ugyanilyen lenémított cselekményekkel”), hiszen a panelházak ablakai mögött, a felkapcsolt lámpák fényében zajló hangtalan események nemcsak a „lenémított” igenév, hanem a cselekmények keretezettsége miatt is a televíziózást idézik meg. Sokkal költőibben teszi azonban ezt, mint a mottóban vagy szövegi szinten a ciklusban is megidézett mester, Kassák Lajos. Noha Kassák a televíziót még nem, de korának népszerű technikai eszközeit beemeli költészetébe, így olvashatunk nála gramofonról, verkliről („sípláda”), fotózásról. Őt követően József Attila lesz az, akinél nem explicit szerepelnek a technikai médiumok, hanem azok a vers tekintetében megújítására szolgálnak analógiákat. Ebben áll tehát József Attila vagy az őt e tekintetben is követő Juhász Tibor poétikusabb viszonya technomediális környezetükhöz. (Például Derék Pál értelmezésében a *Riának hívom* című költemény kimondatlanul bár, de Riát a filmszerűség képzetébe utalja.) Csupán a kötet utolsó két ciklusa tesz eleget (szerencsére) a könyv hátulján olvasható önkomentárnak, melynek értelmében a szövegek karakterek bemutatására, történekek elmesélésére szorítkoznának, s ez is azt mutatja, hogy mennyire túlnőnek a szövegek a szerző intencióján. A ciklus abban a tekintetben is elkülönül a korábbiaktól, hogy a többes szám első személy kapja a leghangsúlyosabb szerepet. Te és én grammatikai egybejárását viszi színre a *Városom* hetedik darabja. A lírai én a „város peremén” sétálgat kedvesével, míg végül kívül kerülnek a településen, ahol már közvilágítás sincs. A vers első szakaszában a te és a lírai én grammatikailag elkülöníthetők: „azt kérdezted... azt feleltem”, azonban mikor elhagyják a várost és annak fényeit, a sötétben mintegy eggyé olvadnak a többes szám első személyű igei személyragban: „Erre nem voltak lámpák, ezért visszafordultunk”.

A kötet utolsó egysége (*Kitartó*) szinte már csak tördelését tekintve nevezhető versnek. A szöveget átlagosan tizenkét sorból álló egységek tagolják, melyeknek az utolsó tagmondata megismétlődik a következő elején. Egy történet rajzolódik ki, melynek középpontjában a Kitartó nevű kocsma áll. A lírai én (bár határeset, hogy így nevezhetjük-e, vagy inkább narrátornak), aki költő, a szóban forgó kocsma törzsközsége (bányamunkások) közé próbál betagozódni. A költő alteregója a szöveg kvázi valóságában saját születését egy időre teszi a bányák bezárásával, amely mintha egy értékszembesítő határt is képezne – egy bátor képzettársítással a *Letésem a lantot* című alkotást megidézve –, mivel a korábbi költészet teljesítménye révén a munkások „[l]átták, ahogy a semmiből / falak emelkednek, és a gyárkémények mögötti / naplementék fényében fekete gyémántként / üzemelnek”, a fordulat után viszont ez az orfikus teljesítmény pusztá vágyként jelenik meg: „azt akartam / hallani, amit Kassák, amitől ketté hasadnak / a falak, de csak

a hamar elhaló visszhang / válaszolt a gyárák kongó belsejéből”. A visszhang természetesen felfogható a Juhász költeményei által bátran mozgósított intertextualitás alakzataként, amely az imént idézett sorokban is működésbe lép, hiszen a mottóhoz hasonlóan jelen esetben is megidéződik Kassák 71. sz. költeménye („amitől ketté hasadnak a falak”).

Juhász Tibor fiatal, most induló költőként erősen indított első kötetével, amely azonban színvonalát tekintve nem teljesen egységes. Legsikerültebb az első és a harmadik ciklus, melyeknek ígéretes és igényes nyelvi megalkotottságát az utolsó két egység darabjai alulmúlják. Ez viszont ne tántorítson el senkit attól, hogy kézbe vegye Juhász kötetét, melynek atmoszférája helyenként Krasznahorkai László korai epikus világára, vagy éppen Tarr Béla filmjeire is emlékeztethet (mintha a kötetnyitó vers a *Sátántangó* első fejezetének kulcsszavait idézné: „eső”; „sár”; „telep”; „templom”; „harangszó”, sőt a tájat végigpásztázó tekintet is a filmadaptáció legsajátosabb ismervére utalhat). A fentebb említett költőóriások sorát folytatva a címadó vers vitahelyzetet idéző felütése („Mit tudom én, ez is egy törvény”) Szabó Lőrinc *Te meg a világ* kötetének bizonyos darabjait is eszünkbe juttathatja: „Nem! Semmiért! / Az életet?” (*Egyetlen vagy*). Így tehát a kötet elsősorban azokat hívja izgalmas kalandra, akik némileg jártasak a huszadik századi magyar költészetben, hiszen az itt olvasható versek egészen apró árnyalatokkal idézik meg az előző század lírikusainak alkotásait. (*FISZ–Apokrif*)

KONKOLY DÁNIEL

Felelős kiadó: IMRE LÁSZLÓ
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János
Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége.
Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme, Debrecen
Felelős vezető: Becker Norbert vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.